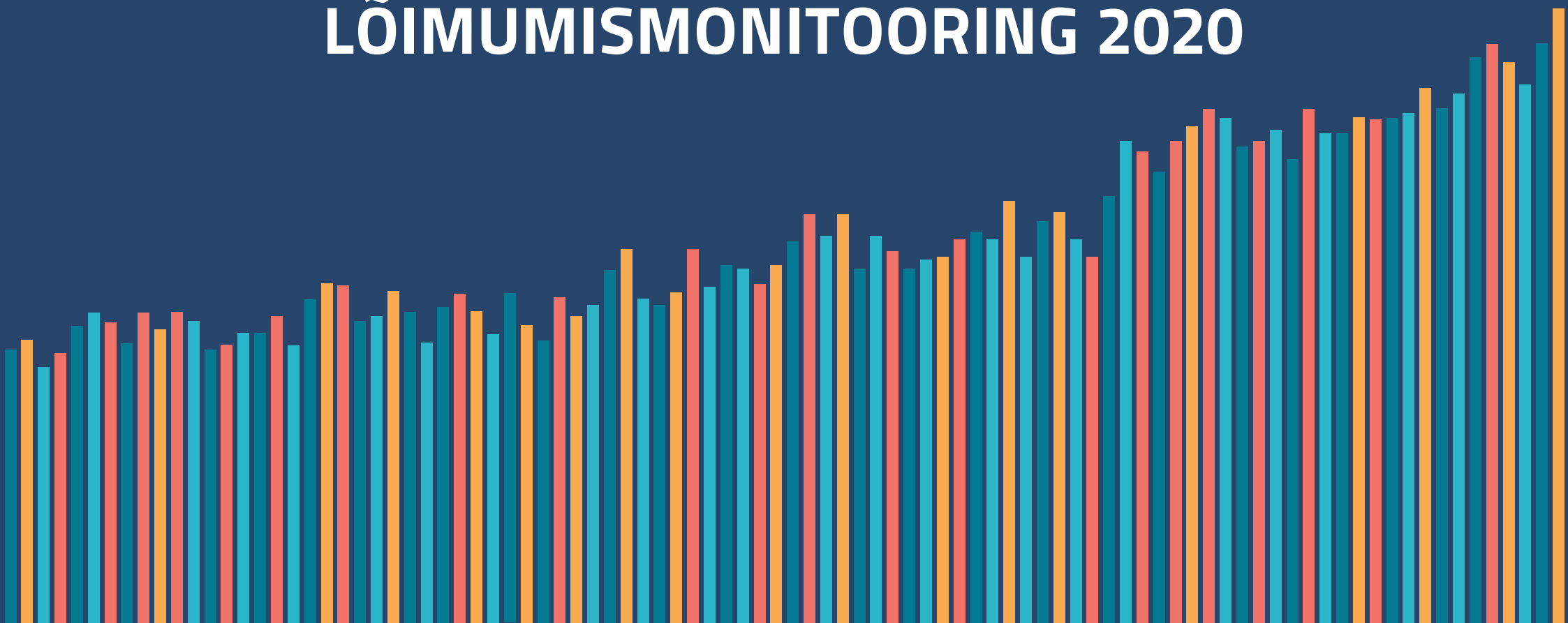

EIM2020. 20 aastat lõimumisuuringuid Eestis

EESTI ÜHISKONNA LÕIMUMISMONITOORING 2020

EESTI ÜHISKONNA LÕIMUMISE MONITOORING 2020

Uuringu aruanne

2020. aastal täitus 20 aastat esimese Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu korraldamisest. Tänapäevaks on lõimumisvaldkonna analüüsimiseks läbi viidud kaheksa monitooringut, mille tulemused on aidanud mõista Eesti ühiskonna arengut ning kujundada kohanemis- ja lõimumispoliitikat ja teisi valdkondlikke poliitikaid.

Monitooringu põhieesmärk on analüüsida Eesti ühiskonna kohanemis- ja lõimumisprotsesse 2020. aasta seisuga, et parandada ja uuendada teadmisi kohanemis- ja lõimumisprotsessi edukusest Eestis ja kavandada tegevusi selle toetamiseks.

Uuringu autorid tähestiku järjekorras

Eve Mägi
Ivan Polynin
Katrina Koppel
Kats Kivistik
Kirsti Melesk
Kristi Anniste
Kristjan Kaldur
Külliki Seppel
Mari-Liis Sepper
Meeli Murasov
Märt Masso
Nawal Shaharyar
Nikolai Kunitsõn
Raivo Vetik
Triin Pohla

Tellijad: Kultuuriministeerium

Uuringu teostajad: SA Poliitikauuringute Keskus Praxis, Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, Turu-uuringute As

Keeletoimetamine: Päevakera

Graafiline disain ja küljendus: Maria Laanelepp, Faaz OÜ

ISSN 2585-4836 (pdf)

© Autoriõigused kuuluvad: Kultuuriministeerium, autorid

KULTUURIMINISTEERIUM

praxis

TALLINNA ÜLIKOOL

TARTU ÜLIKOOL

TURU-UURINGUTE AS

Hõive ja toimetulek 4

- Muutused tööturul
- Tööpositsioon ja tööelu kvaliteet
- Sissetulek ja toimetulek
- Poliitika tugi hõiveks ja toimetulekuks

Eestikeelne ja segarühmas õpe, emakeel(t)e toetamine ja hariduse kättesaadavus 13

- Õppekeel alus- ja üldhariduses
- Eestikeelne õpe
- Õppeasutuse õppekeele eelistused
- Avatus eri rahvusest õpperühmadele
- Õpilase emakeel(t)e toetamise võimalused koolis ja väljaspool seda
- Rahulolu hariduse kättesaadavusega

Eesti elanike keeleoskus ja -kasutus, inimestevahelised kontaktid, sallivus ning eesti keele väärtustamine 28

- Eesti elanike eesti ja vene keele oskus
- Eesti elanike inglise keele oskus
- Keelekasutus tööl või koolis ja vabal ajal
- Eri rahvusest inimeste vahelised kontaktid
- Sallivus teise keele kõnelejate suhtes
- Eesti keele väärtustamine

Kodakondsus, poliitiline enesemäärang ja osalus 44

- Eesti elanikud ja naturalisatsioon
- Osalemine poliitilises elus, sh valimistel, ja erakondlik enesemääratlus
- Poliitiline aktiivsus
- Erakondlik enesemääratlus
- Usaldus riiklike institutsioonide vastu ja hoiakud nende suhtes
- Ühiskondlikus elus ning kultuuri- ja spordiüritustel osalemine
- Kultuuri- ja spordiüritustel osalemine

Võimaluste võrdsuse tajumine ja ebavõrdse kohtlemise kogemused .. 61

- Kolmandik teisest rahvusest inimestest tunneb end Eestis kutsumata võõrana
- Enamik teisest rahvusest inimeste arvates peab edu saavutamiseks olema eestlane
- Teisest rahvusest laste eestikeelsel õppel nähakse rohkem eeliseid kui puudusi
- Arstiabi ja tööturuteenuste kättesaadavus valmis tab teistele rahvustele rohkem muret kui eestlastele

Meedia ja infoväli 71

- Enesehinnanguline informeeritus
- Eri infokanalite olulisus ja usaldusväärsus
- Sotsiaalmeediakasutus ja kontaktivõrgustikud

Tagasipöördudajad 83

- Uuringus osalenute profiil
- Eestisse naasmine ja selle põhjused
- Kohanemine Eestis
- Eestiga kokkukuulumise tunne
- Ühiskonnaelus osalemine
- Rahulolu teenuste kättesaadavusega
- Informeeritus
- Lahkumiskavatsus

Uussisserändajate kohanemine 92

- Kontaktid
- Eesti keele oskus
- Eestis kohanemine ja ligipääs teenustele
- Ühtekuuluvustunne ja seos Eestiga
- Ühiskondlik aktiivsus ja osalus
- Tööturg

Eesti ühiskonna lõimumise suur pilt. Segregatsioonist sidususeni? 101

- Eesti ühiskonna lõimumise makro- ja mikrotasandi analüüsi mudelid
- Kuuluvussuhete mõõde
- Hierarhiasuhete mõõde
- Senise arengu üldistus ja tulevikuvaade

Metoodika 118

- Elanikeküsitlus
- Tagasipöördudajate küsitlus
- Uussisserändajate küsitlus

1 HÕIVE JA TOIMETULEK

Kirsti Melesk
Mõttekoda Praxis

Märt Masso
Mõttekoda Praxis

Sissejuhatus

Kõigi Eesti elanike suur tööhõive ja kvaliteetne tööelu – olenemata nende rahvuslikust kuuluvusest ja muudest tunnustest – on kasulik nii töötajale, tööandjale kui ka riigile. Töötamine annab eneseteostusvõimaluse ning tagab töötajale ja tema leibkonnale sissetuleku. Kui kõik Eesti elanikud osalevad tööturul aktiivselt, jagub tööandjatel sobivate teadmiste ja oskustega tööjõudu. Ulatuslik tööhõive võimaldab omakorda valitsusel ja kohalikel omavalitsustel pakkuda elanikele avalikke hüvesid.

Elmistest Eesti ühiskonna lõimumise monitooringutest (EIM) on ilmnenu, et rahvusrühmade osalus tööelus ja tööelu kvaliteet on erinevad. Kuigi teiste rahvuste esindajad on eestlastest sagedamini omandanud eri- või kutsehariduse, osalevad nad elukestvas õppes harvem (Statistikaamet). Teisalt on mõlemas rahvusrühmas töötamise motivatsioon suur, mida ilmestab töäjõus osalemise kõrge määr. Siiski on tööandjate valmisolek pakkuda eri rahvusest töötajatele tööd erinev ja seda suundumust kinnistavad rahvuspõhiselt segregeerunud töökollektiivid (Saar & Helemäe, 2016).

Varasemast on selgunud, et makromajanduse muutused mõjutavad eri rahvusest töötajatega tegevusalasid ja piirkondi (nt Ida-Virumaa) erinevalt. Sama kehtib nüüd, koroonaviiruse pandeemiaga kaasneva tööturukriisi ajal. Riigi tööpoliitika ja selle jõustamine avaldab niisiis rahvastikurühmadele erinevat mõju.

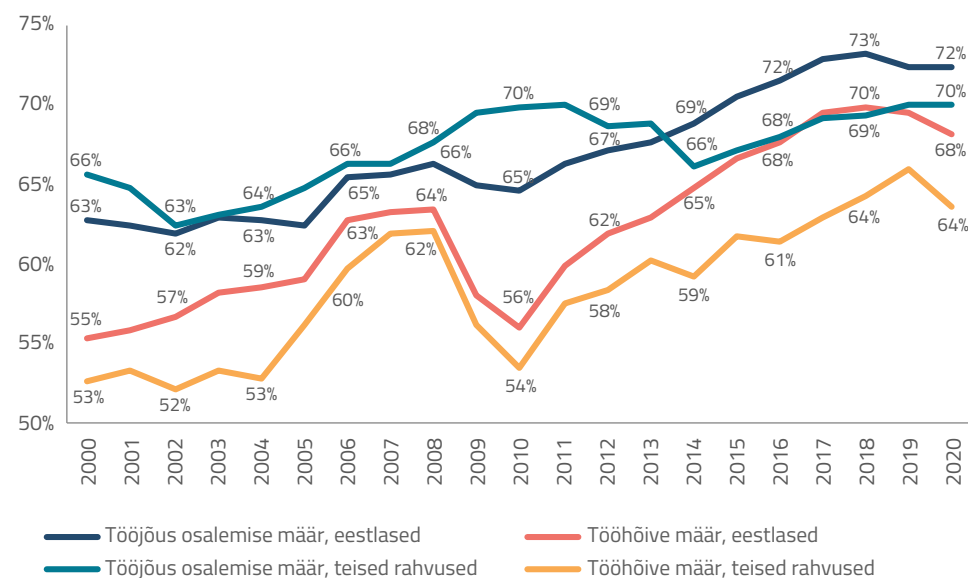
Järgnevates alapeatükkides iseloomustatakse eestlaste ja teisest rahvusest elanike osalust hõives ning sellega seotud majanduslikku toimetulekut. Eelkõige keskendutakse osalusele tööturul, inimeste tööpositsioonile ja -tingimustele, töötasustamisele ja ebavõrdse kohtlemise tajumisele. Peatüki kokkuvõttes arutletakse selle üle, millised on olnud viimase 20 aasta ulatuslikemad muutused tööga seotud lõimumises ning kas ja kuidas peaks valitsus arendama töö- ja sotsiaalpoliitikat, et paremini toetada kõigi rahvusrühmade võrdseid võimalusi Eesti ühiskonnas.

Muutused tööturul

Tööturg on muu majandussüsteemiga väga tihedalt seotud, ent majandusmuutused võivad mõjutada eestlaste ja teiste rahvuste osalust tööturul erinevalt. Järgnevalt vaadatakse, kuidas on rahvusrühmade osalemine tööturul muutunud, et selle kaudu iseloomustada nende sealset lõimitust.

2009.–2011. aasta majanduskriisi järel on rahvusrühmast sõltumata kasvanud nende Eesti elanike osakaal, kes töötavad või otsivad tööd (joonis 1.1, töäjõus osalemise määr). Samas iseloomustab eestlaste osalemist töäjõus stabiilne kasvutrend, kuid teiste rahvuste seas see näitaja aastail 2010–2014 veidi vähenes. Seepärast on teisest rahvusest elanike töäjõus osalemise määr jäänud 2020. aastaks mõnevõrra madalamaks (70%) kui eestlaste oma (72%). Viimaste aastatega on töäjõus osalemine siiski ühtlustunud: 2020. aastaks vähenesid rahvustevahelised erinevused 2,4 protsendipunkti.

Joonis 1.1. 15–74-aastaste inimeste tööhõive ja töäjõus osalemise määr rahvusrühma alusel 2000–2020 %

Allikas: Statistikaamet, Eesti tööjõu-uuring, tabel TT332.

Märkus. Tööhõive määr on hõivatud inimeste osakaal rahvastikus. Töäjõus osalemise ehk aktiivsuse määr on hõivatute ja töötute osakaal rahvastikus.

Aastail 2000–2020 on eestlaste tööhõive määr olnud natuke kõrgem kui teisest rahvusest inimestel, näiteks 2020. aastal vastavalt 68 ja 64%. Erinevus on kasvanud

võrreldes 2010. aastaga, mil see oli 2,4 protsendipunkti. Hõivelõhe on viimastel aastatel siiski vähenenud (2017. a 6,6 protsendipunktilt 2020. a 4,5 protsendipunktini), sest tänu soodsatele majandustingimustele on teiste rahvuste esindajate hõive suurenenud kiiremini kui eestlaste oma.

Osalust tööhõives iseloomustab mitmene ebavõrdsus, st peale rahvusrühma erineb elanike tööhõives osalemine veel soo ja vanuse alusel. Kui eesti ja teisest rahvusest meeste tööhõive määr on sarnane (2020. a erines see statistilistes punkthinnangutes 3,3 protsendipunkti), siis eesti ja teisest rahvusest naiste tööhõive määr erineb üle 5 protsendipunkti.

Eestlastest ja teisest rahvusest meeste hõive trend on olnud viimase 20 aasta jooksul suhteliselt sarnane: erinevus on olnud keskmiselt 1,4 protsendipunkti. Samal ajal on naiste hõivelõhe olnud märgatavalt suurem, keskmiselt ligikaudu 6 protsendipunkti. Viimastel aastatel on naiste tööhõive määra lõhe hoogsalt vähenenud (2017. a oli erinevus 11 protsendipunkti), sest teisest rahvusest naiste tööhõive on kasvanud kiiremini kui eestlaste oma ja jõudnud eesti naiste tööhõive määrale lähemale.

Olulised erinevused on ka vanuse järgi: kui 15–24-aastaste tööhõive määra erinevus on kõige väiksem (2020. a 1,1 protsendipunkti), siis vanemates vanuserühmades on erinevused suuremad: 25–49-aastastel on hõive erinevus 3,6 protsendipunkti ja 50–74-aastastel 6,1 protsendipunkti. Sealjuures on vanemas vanuserühmas hõivelõhe suur just teisest rahvusest vanemate naiste väikse hõive tõttu. Ka vanuserühmiti on lõhe võrreldes 2016. aastaga peaaegu kaks korda vähenenud, peamiselt põhjusel, et teisest rahvusest elanike hõive on jõudnud eestlaste hõive tasemele lähemale. Viimase 20 aasta jooksul on valitsenud trend, et rahvuspõhine hõive erinevus on väiksem 15–24-aastaste seas, ent suurim just vanemates vanuserühmades. Piirkonniti on tööhõive kõige väiksem Kirde-Eestis, kuid mitte üksnes teisest rahvusest elanike näitaja tõttu: ka eestlaste tööhõive on Eesti piirkondadest väiksem just Ida-Virumaal (56,7% eestlaste ja 54,3% teiste rahvuste seas). Seepärast vajavad hõive piirkondlikud erinevused endiselt tähelepanu. Et 2020. aasta seisuga elab Ida-Virumaal umbes veerand (27%) teisest rahvusest elanikke, on piirkonna mõju selle rahvusrühma tööhõivenäitajatele arvestatav (Statistikaamet, andmetabel RV0222U).

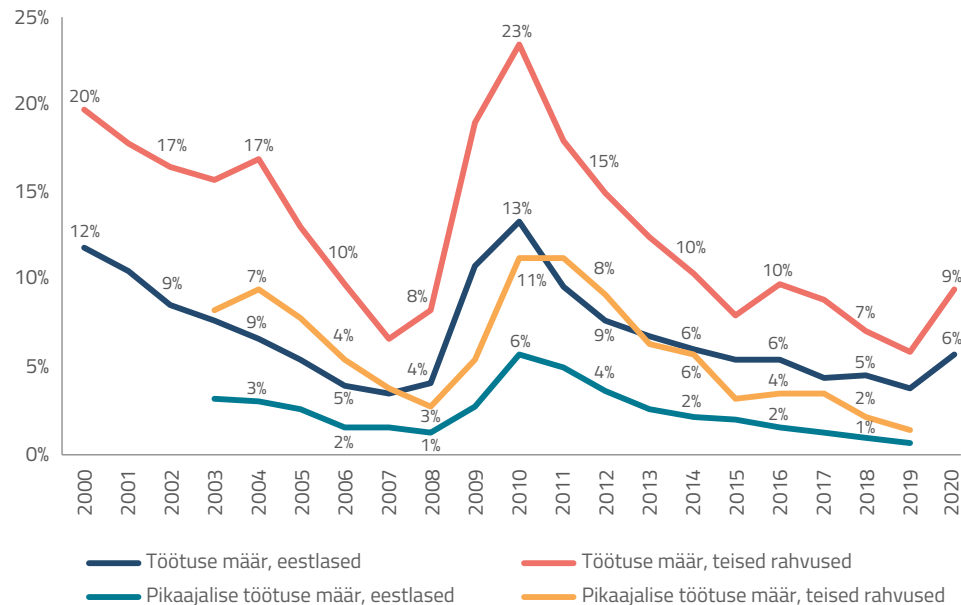
Eestlaste ja teisest rahvusest elanike tööhõive määra erinevused peegeldavad erinevusi ka töötuse määras (joonis 1.2). Viimase 20 aasta jooksul on olnud teisest rahvusest elanike töötuse määr kõrgem kui eestlaste oma, ent erinevus on 2010. aasta 10 protsendipunktilt vähenenud 2020. aastaks 3 protsendipunktini.

Alates 2010. aastast on töötuse määr olnud pidevas languses, sealjuures on teisest rahvusest inimeste töötuse määr alanenud kiiremini kui eestlaste oma. 2016. aastal töötuse kahanemine pidurdus, sest see kasvas teisest rahvusest inimeste seas aastaga 1,7 protsendipunkti. Sel aastal nimelt mõnevõrra halvenes makromajanduslik keskkond ja tööturuolukord Ida-Virumaa põlevkivitööstuse sektoris, kus ajalooliselt on teisest rahvusest elanikel suur osa.

2020. aastal tabas tööturgu uus kriis: koroonaviiruse pandeemia. Selle tagajärjel hakkas töötus taas kasvama, kusjuures nii eestlaste kui ka teisest rahvusest elanike seas sarnasel määral: 2–3 protsendipunkti võrreldes aasta varasemaga. Kuigi töötuse määr on võrreldes viimase majanduskriisiga praegu endiselt madal, on tähtis küsimus see, kui pikaajaliseks kujuneb koroonaviiruse pandeemia mõju tööturule ning kas see avaldab eri rahvusrühmadele erinevat mõju (ja kui avaldab, siis mil määral erinevat). Varasematest majanduskriisidest on teada, et teisest rahvusest elanikke mõjutavad need tugevamini kui eestlasi. Kuni 2019. aastani kahanes töötus mõlema rahvusrühma meeste ja naiste seas. Kuni selle aastani oli ühtlasi vähenenud mõlema rahvusrühma mõlemast soost inimeste töötuse määra lõhe: meeste näitaja 1,5 protsendipunktini (2016. a umbes 3 protsendipunkti) ja naiste näitaja ligikaudu 3 protsendipunktini (2016. a umbes 5 protsendipunkti). Samas pööras 2020. aastal töötuse kasvu tõttu nii meeste kui ka naiste hõive erinevus taas kasvule ja mõlema soo rahvuspõhine töötuse lõhe on umbes 3 protsendipunkti.

Vanemates vanuserühmades on nii 25–49- kui ka 50–74-aastaste seas töötuse määra rahvustevahelised erinevused kahanenud ligikaudu 3 protsendipunktini. Seevastu noorte seas on hõivelõhe alates 2016. aastast kasvanud ja 2020. aastal kiiresti suurenenema hakanud töötus andis sellele hoogu juurde. Kuigi töötus kasvas sel aastal kõigi seas, suurenes see kiiremini eelkõige teisest rahvusest meeste ning nii eestlastest kui ka teisest rahvusest noorte (15–24 a) hulgas. Et teisest rahvusest noorte töötus on juba mitu aastat pidurdunud, on rahvuspõhise töötuse määra erinevus kasvanud noorimas vanuserühmas (15–24 a) 2016. aasta 1,1 protsendipunktilt 2020. aasta 8,7 protsendipunktini.

Joonis 1.2. 15–74-aastaste inimeste töötuse määr rahvusrühma alusel 2000–2020 %

Allikas: Statistikaamet, Eesti tööjõu-uuring, tabel TT332.

Märkus. Töötuse määr on töötute osakaal tööjõus (hõivatute ja töötute summa). Pikaajaliseks töötuks loetakse vähemalt 12 kuud tööd otsinud inimesed.

Elanike tööturupositsiooni iseloomustavad muu hulgas nende hinnangud tööhõive turvalisusele. Varasematest EIM-idest on selgunud, et nii eestlastest kui ka teisest rahvusest elanike kindlustunne tööturul vähenes majanduskriisi järel ega ole märkimisväärselt taastunud (Saar & Helemäe, 2016). Ka viimase kolme EIM-i (2015, 2017, 2020) võrdluses ei ole näitaja oluliselt muutunud.

2017. aastal pidas 57% eestlastest ja 49% teisest rahvusest hõivatutest tõenäoliseks, et töö kaotuse korral leiavad nad vastuvõetava töökoha. Kuigi 2020. aastal algas majandussurutis, ei ole see tööhõive enesehinnangulist turvalisust vähendanud: 67% eestlastest ja 64% teisest rahvusest hõivatutest hindab, et kui nad kaotaksid oma praeguse töökoha, siis kindlasti või tõenäoliselt õnnestuks neil leida oma ametioskustele ja kogemustele vastav töökoht järgmise kolme kuu jooksul. Selles on eesti keelt oskavate teisest rahvusest elanike hinnangud eestlaste hinnangutega sarnasemad kui teiste rühmade omad. Siiski on hinnangud tööhõive turvalisusele praegu kehvemad kui eelmise majandussurutise eelsel ajal, mil tööhõive oli väga kõrge.

Kokkuvõttes näitab analüüs, et teisest rahvusest elanikel on veidi madalam tööhõive määr ja kõrgem töötuse määr ning nad hindavad enda turvalisuse töösuhtes ja tööturul võrreldes eestlastega pisut väiksemaks. Viimase 20 aasta sisse on jäänud nii üleilmsed kui ka kohalikud majandus- ja tööturukriisid, mis on mõjutanud mõlema rahvusrühma tööhõivet. Siiski on trendid olnud soodsa suunaga: 2019. aastaks oli jõutud olukorda, kus tööturulõhed olid valdavalt vähenenud ja töötus kahanenud viimase 20 aasta madalaimale tasemele. 2020. aastal puhkenud koroonakriis on avaldanud mõju kõigile tööhõive näitajatele, ent töötuse kasv on olnud kiireim ennekõike 15–24-aastaste noorte ja teisest rahvusest meeste seas. Seega on endiselt probleem ebavõrdsuse kuhjumine peale rahvusrühma ka soo ja vanuse järgi. Just koroonakriisi ajal vajab eri ühiskonnarühmade töötuse ebavõrdne kasv tähelepanu ja rakendada tuleks tööturumeetmeid. Ikka veel püsivad Eestis tööhõive piirkondlikud erijooned, sealhulgas on esmajoones Kirde-Eestis madal hõivemäär, mis vajab tööturuteenuste osutajate eritählepanu.

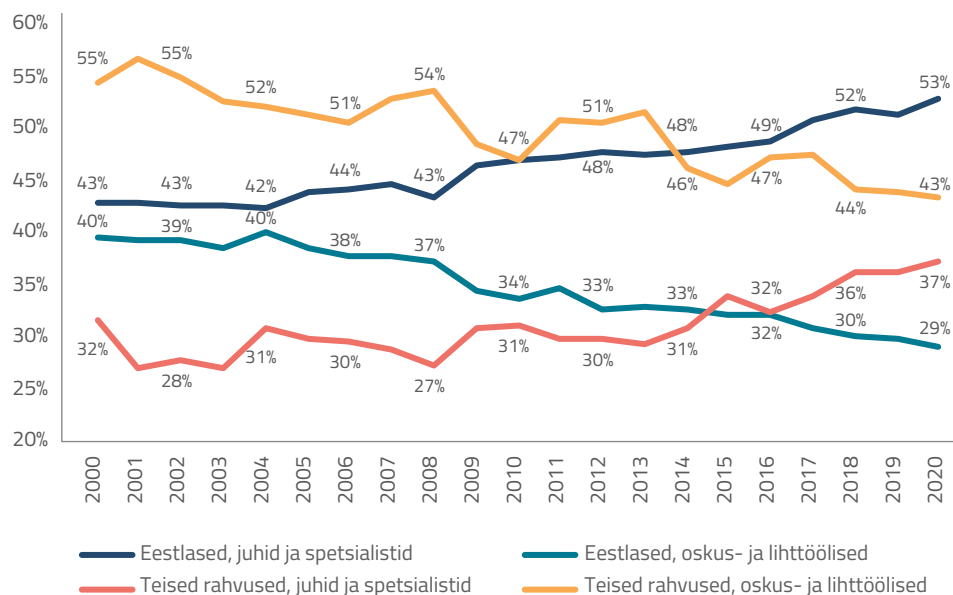
Tööpositsioon ja tööelu kvaliteet

Eestlaste ja teisest rahvusest elanike tööelu ei iseloomusta mitte ainult erinevused hõives osalemises, vaid ka tööpositsioonis ja -tingimustes. 2020. aastal oli valdav osa mõlema rahvusrühma hõivatutest palgatöötajaid ning ülejäänud (u 12% eestlastest ja 9% teisest rahvusest hõivatutest) olid mittepalgised töötajad, st iseendale tööandjad (Eesti tööjõu-uuring). Seega on enda tööandjaid eestlaste seas mõnevõrra rohkem. Viimase 20 aastaga on mittepalgiste töötajate osakaal rohkem suurenenud teiste rahvuste seas (2,6 protsendipunkti), kuigi kasv on rahvusest olenemata väike (eestlastel 1,9 protsendipunkti). Eri rahvusest elanike erinevat positsiooni tööturul iseloomustab ka töötamine erinevatel tegevusaladel ja ametikohtadel. Teisest rahvusest inimesed on eestlastega võrreldes endiselt rohkem hõivatud sekundaarsektoris¹, kuigi 20 aastaga on nende sealne hõive ligikaudu 10 protsendipunkti vähenenud. Teenindussektoris on kasvanud kõigi rahvusrühmade hõive osakaal. Eesti tööjõu-uuringu andmetel töötas 2020. aastal primaarsektoris eestlastest 4% ja teisest rahvusest elanikest umbes 1%, sekundaarsektoris eestlastest 26% ja teisest rahvusest elanikest 36% ning tertsiaarsektoris eestlastest 70% ja teisest rahvusest elanikest 64% (Statistikaamet, TT207). Ebavõrdsus rahvusrühmade vahel ilmneb veel ametialases, st vertikaalses segregatsioonis (joonis 1.3). Teisest rahvusest hõivatute seas on vähemal määral neid, kes on saavutanud kõrgema ametikoha (juhid, spetsialistid), ja suuremal määral neid, kes töötavad madalamal ametikohal (oskus- ja lihttöölised).

¹ Primaarsektor ehk hankiv sektor, sekundaarsektor ehk töötleva tööstuse ja ehituse sektor ning tertsiaarsektor ehk teenindussektor.

Sealjuures ei ole ametialane segregatsioon viimase 20 aastaga vähenenud: tööturul toimib endiselt klaaslae efekt, mis piirab teiste rahvuste esindajate ligipääsu kõrgematele ametikohtadele. Klaaslae viitavad ka varasemate EIM-ide tulemused. Isegi suuremate edueeldustega (nt kõrghariduse ja hea eesti keele oskusega Eesti kodanikud) teisest rahvusest töötajate võimalused saada juhiks või tippspetsialistiks on väiksemad kui eestlastel (Saar & Helemäe, 2016).

Joonis 1.3. Hõivatute osakaal juhtide ja spetsialistide ning oskus- ja lihttöölise ametirühmas rahvusrühma alusel 2000–2020 %

Allikas: Statistikaamet (TT2119).

Märkus. Juhid ja spetsialistid – seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid (ESA ISCO 1), tippspetsialistid, keskastme spetsialistid ja tehnikud (ISCO 2–3); oskus- ja lihttöölised – põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised, oskus- ja käsitöölised, seadme- ja masinaoperaatorid (ISCO 6–8), lihttöölised (ISCO 9).

Hõivatute amet on seotud ametikoha oskustõuete ja inimese enda oskustega. 2015. aasta EIM-i analüüsis tõdesid autorid, et sõltumata haridusest tajuvad kõik teisest rahvusest töötajad oma üleharitust teravamalt kui eestlased (Saar & Helemäe, 2016). See suundumus on püsinud viimase 20 aasta jooksul suhteliselt muutumatuna. 2020. aasta EIM-i andmetel hindas 75% eestlastest ja 61% teisest rahvusest inimestest, et

nende ametikoha oskuste nõuded ja nende oskused on kooskõlas. Enda hinnangu järgi üle kvalifitseeritud oli eestlaste seas 13% ja teisest rahvusest inimeste seas 20%. Seda ilmestab asjaolu, et kõrgharidusega eestlaste jaoks on tööhõivevõimalused paremad kui ülejäänud osas samade taustatunnustega teisest rahvusest kõrgharidusega elanike jaoks. Nimelt, kui kõrgharidusega eestlaste hõive oli 2020. aastal 75%, siis samade taustatunnustega teisest rahvusest kõrgharidusega esindajate näitaja oli veidi väiksem: 70%.²

Seega võivad eestlased tööhõivevõimaluste mõttes kõrghariduse omandamisest mõnevõrra rohkem kui teiste rahvuste esindajad. Eestlaste seas on kõrghariduse omandanute hõive 7% suurem võrreldes nende rahvuskaslastega, kellel on keskharidus (või kutseharidus keskhariduse baasil), samal ajal kui teiste rahvuste esindajad võivad kõrghariduse omandamisega hõive mõttes ainult 3%.

Tööpositsioon on omakorda seotud tööelu kvaliteediga. See näitaja viitab töötingimustele ja töösuhete karakteristikutele ning nendevahelistele seostele, mis mõjutavad töötaja heaolu (Bustillo jt, 2009). EIM-is iseloomustatakse tööelu kvaliteeti tööga rahuolu ja ebavõrdse kohtlemise tajumise kaudu. 2020. aasta EIM-i järgi on hõivatud eestlastest oma tööeluga pigem rahul 84% ja teisest rahvusest inimestest 79%. Võrreldes 2017. aasta EIM-iga on rahvuspõhine lõhe tööeluga rahulolus vähesel määral kahanenud.

Erineva päritoluga inimeste tööelu ja -tingimusi iseloomustab ühtlasi see, kas ja kui palju nad on enda hinnangul kogunud selles valdkonnas diskrimineerimist, st põhjendamatu ebavõrdset kohtlemist. 2020. aasta EIM-i alusel ei ole töödiskrimineerimist kogunud 73% eestlastest (2017. a 78%) ja 62% teisest rahvusest inimestest (2017. a 53%). Kui eesti keelt oskavatest teisest rahvusest inimestest hindab 56%, et nad ei ole sellist diskrimineerimist kogunud, siis eesti keelt mitteoskavate teisest rahvusest inimeste näitaja on 66%. Nagu eelmistel aastatel nii on ka 2020. aasta tulemuste järgi teisest rahvusest inimesed kogunud ebavõrdset kohtlemist enda hinnangul sagedamini. Enda hinnangul diskrimineerimist kogunud teisest rahvusest inimestest 38% hindab, et tööalase ebavõrdse kohtlemise põhjus on olnud nende rahvus, ja 46% peab selle põhjuseks emakeelt. Eestlaste näitajad olid vastavalt 11 ja 8%.

Kokkuvõttes on näha, et kuigi hõivenäitajad on 20 aastaga paranenud, püsib rahvuspõhine tööalane segregatsioon endiselt nii sektori (horisontaalne segregatsioon) kui ka ametikoha (vertikaalne segregatsioon) alusel. Sel põhjusel on teisest rahvusest hõivatute seas vähem neid, kes on jõudnud kõrgemale ametikohale.

² Logistilise regressioonanalüüsi tulemused, marginaalsed efektid, kus taustatunnustena on mudelis kontrollitud järgmisi: vanus, vanus2, sugu, elukoha piirkond, haridustase, rahvus ja keeleoskus.

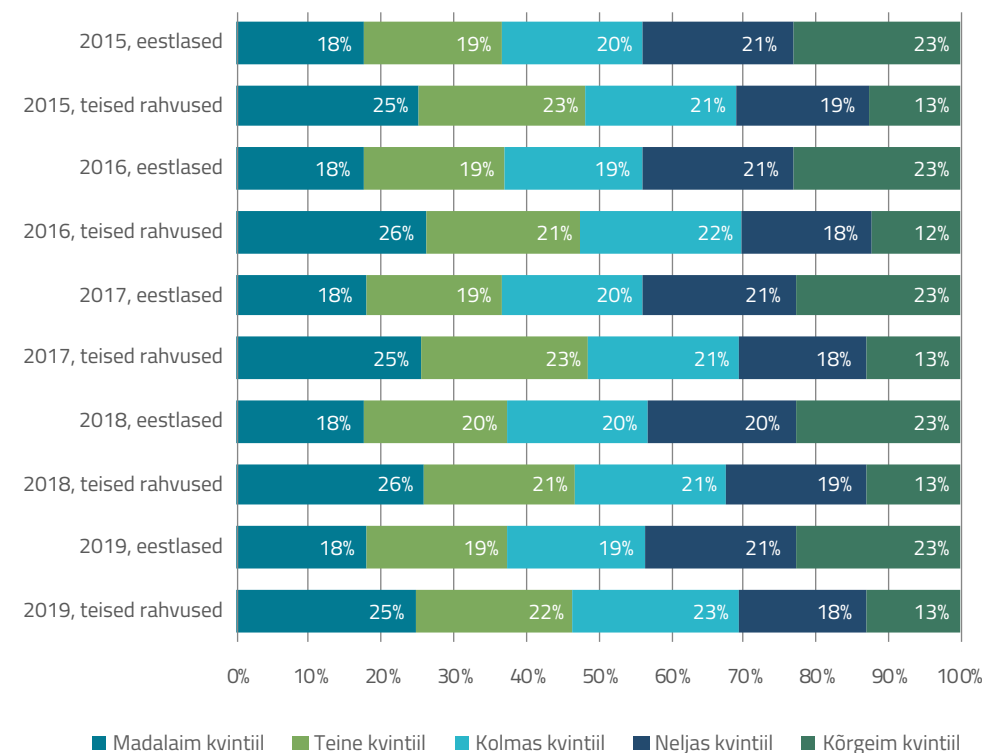
Ehkki võrreldes 2017. aasta EIM-iga on eestlaste ja teisest rahvusest inimeste rahulolu tööga muutunud 2010. aastaks sarnasemaks, on eestlased oma tööga mõnevõrra rohkem rahul (erinevus 4 protsendipunkti). On tervitatav, et kasvanud on nende teisest rahvusest inimeste osakaal, kes ei ole tööl ebavõrdset kohtlemist kogenud. Sellegipoolest tajuvad teisest rahvusest inimesed põhjendamatut ebavõrdset kohtlemist endiselt sagedamini kui eestlased ning selle peapõhjuseks nimetavad nad rahvuslikku kuuluvust ja emakeelt.

Sissetulek ja toimetulek

Hõivest ja majandustegevusest saadav tasu on ümberjagava maksude ja toetuste poliitika kõrval tähtsaim tegur, mis mõjutab inimese ja tema leibkonna sissetulekut. Võrdsed võimalused töö tasustamisel peegeldavad esiteks võrdseid võimalusi tööelu ning teiseks mõjutavad inimese majanduslikku heaolu ja võimalusi väljaspool tööelu. Statistikaameti andmetest (tabel ST16) ilmneb, et eestlaste ja teisest rahvusest inimeste sissetulek erineb viimaste kahjuks: 2019. aastal oli eestlaste aastasissetulek keskmiselt 14 297 eurot ja teisest rahvusest elanikel 12 213 eurot. Teisest rahvusest elanike sissetulek moodustas 85% eestlaste sissetulekust (sh naistel 83% ja meestel 88%) ning selline keskmine osakaal ongi viimase kümnendi jooksul kahe rahvusrühma sissetulekute erinevust suures pildis iseloomustanud. Eestlased kipuvad sagedamini kuuluma kõrgemate ja teisest rahvusest elanikud madalamate sissetulekute kvintilidesse (joonis 1.4).

Varasemad analüüsid on näidanud, et keele ja rahvuse järgi erinevad hõivevõimalused ja selle eest saadav tasu ka siis, kui võtta arvesse muidki hõivet ja töötasu mõjutavaid tegureid, näiteks oskusi ja teadmisi. Bormanni ja tema kaasautorite (2019) analüüsist selgus, et vene rahvusest elanike eesti keele oskus mõjutab nende hõivet: eesti keelt oskavad vene rahvusest naised saavad ligikaudu 10% suuremat töötasu kui eesti keelt mitteoskavad naised. Samamoodi on eestlaste vene keele oskus siinse analüüsi järgi seotud suurema töötasuga. Süvaanalüüsid viitavad ka palgalõhele. Viimatisel rahvuspõhise palgalõhe analüüsi järgi (Ridala & Toomet, 2019) on eestlaste töötasu ligikaudu 20% suurem kui Eesti venelaste töötasu, ehkki oluline osa erinevusest võib tulla sellest, et andmestikud ei mõõda oskuste erinevusi väga hästi.

Joonis 1.4. Aastane ekvivalent-netosissetulek ja sissetulekukvintil rahvusrühma alusel 2015–2019 %

Allikas: Statistikaamet, tabelid ST04, ST041.

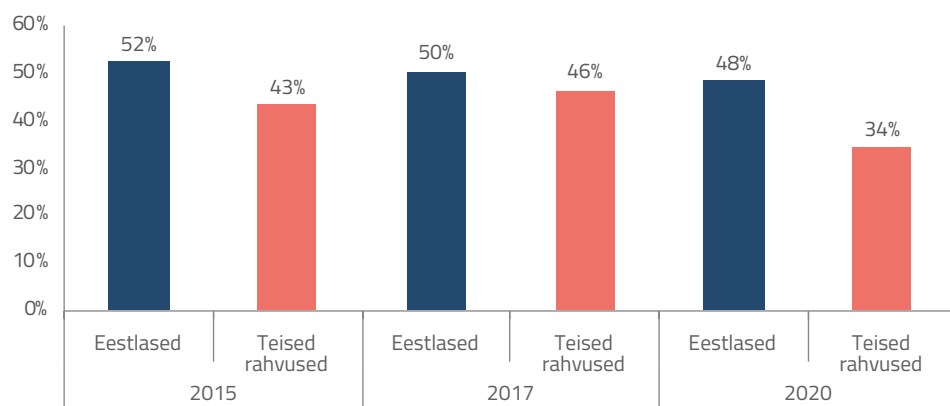
Märkus. Sissetuleku põhjal jagatakse elanikud viide kvintili: esimeses on madalaima sissetulekuga ja viiendas kõrgeima sissetulekuga inimesed.

Varasemas analüüsis on Leping ja Toomet (2008) hinnanud, et Eestis on etniline palgalõhe 10–15%. Samuti leiab Rull (2014), et eesti ja vene keelt emakeelena kõnelejate reservatsioonipalga (palk, alla mille inimene ei ole nõus tööle minema) lõhe on Eesti tööturul CV Keskuse andmetele tuginedes 12%. Sellest suur osa on selgitamata tunnustest tulenev palgalõhe.

2020. aasta EIM-i valikuuringus küsiti vastajatelt hinnangut selle kohta, milline oleks nende jaoks oskusi ja pingutust arvestades õiglane tasu. Analüüsist selgub (joonis 1.5), et võrreldes teisest rahvusest hõivatutega on eestlaste seas suuremal määral neid, kes peavad oma töötasu õiglaseks. Kui 2017. aastaks oli lõhe rahvuste vahel vähenenud,

siis 2020. aastaks suurenes see taas. Nimelt hindas 2020. aastal 46% eestlastest, et nende töötasu on väiksem, kui oleks nende hinnangul õiglane, ent teisest rahvusest inimestest oli samal seisukohal koguni 58% (eesti keelt oskavate teisest rahvusest inimeste hinnangud olid eestlaste omadega sarnased). Enesehinnangulise ebaõiglase töötasustamise kasv teisest rahvusest elanike seas võib peegeldada nende muutunud olukorda ja suurenenud ebakindlust tööturul.

Joonis 1.5. Saadavat töötasu õiglaseks pidavate inimeste osakaal rahvusrühma alusel 2015, 2017 ja 2020 %

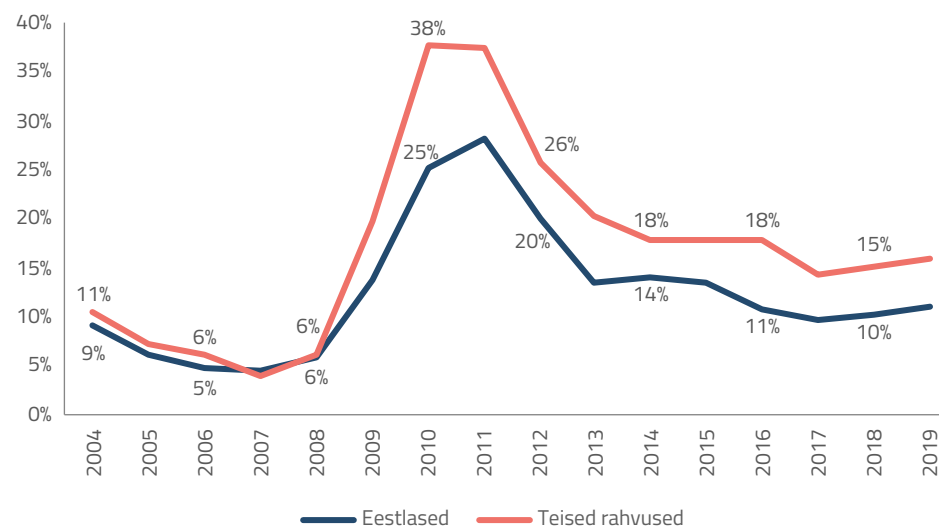

Allikas: EIM 2015, 2017, 2020.

Eestit on pikka aega iseloomustanud Euroopa suurimaid soolisi palgalõhesid. Nii eestlaste kui ka teisest rahvusest inimeste seas hindavad naised mõnevõrra sagedamini kui mehed, et nende töötasu on väiksem, kui oleks õiglane. Kui eesti meeste puhul on see näitaja 42%, siis eesti naiste puhul 49%. Teisest rahvusest elanikest leiab 57% mehi ja 60% naisi, et nende töötasu on õiglasest väiksem.

Väike sissetulek suurendab vaesuse ja toimetulekuprobleemide riski. Enne 2009. aastat olid eestlaste ja teisest rahvusest inimeste sissetulekud võrdsemad ja suhtelises vaesuses elas ligikaudu 16% rahvastikust, ent 2009.–2011. aasta majanduskriisi ajal tõusis suhtelise vaesuse määr Eestis kiiresti, seejuures teisest rahvusest inimeste hulgas kiiremini. Majanduse taastumise järel on suhtelise vaesuse määr alanenud, kuid kahe rahvusrühma näitaja erinevus oli 2019. aastal jäänud siiski 4 protsendipunkti juurde (joonis 1.6).

Joonis 1.6. Suhtelise vaesuse määr rahvusrühma alusel 2004–2019 %

Allikas: Statistikaamet, tabelid ST04 ja ST041.

Märkus 1. Suhtelise vaesuse määr on nende inimeste osakaal, kelle ekvivalent-netosissetulek on väiksem kui suhtelise vaesuse piir. Suhtelise vaesuse piir on 60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalent-netosissetuleku mediaanist.

Märkus 2. Alates 2012. aastast osaliselt registriandmed. Varasemate aastate andmete võrdlemisel hilisematega tuleb arvestada andmeallikate muutust 2012. aastal.

2020. aastal alanud koroonakriisist tingitud majandusraskused mõjutavad inimeste toimetulekut. Sama aasta EIM-i järgi ei ole elanike endi hinnangud majanduslikule toimetulekule õnneks veel halvenenud. Nimelt hindas 21% eestlastest ja 33% teisest rahvusest inimestest, et leibkonna praeguse sissetuleku juures on neil raske hakkama saada (eesti keelt oskavatest teisest rahvusest inimestest vastas nii 27% ja eesti keelt mitteoskavatest teisest rahvusest inimestest 37%). 2017. aasta uuringus oli sama näitaja eestlaste puhul 25% ja teisest rahvusest inimeste puhul 43%. Veel osutavad tulemused asjaolule, et eestlaste ja teisest rahvusest elanike hinnangute lõhe on vähenenud 18 protsendipunktilt 12 protsendipunktile.

Samas on teisest rahvusest inimeste seas tunduvalt rohkem neid, kes tõdevad, et perekonna toimetulek on koroonaviiruse pandeemia puhkemise järel halvenenud. Kui eestlaste seas hindas 75%, et pere majanduslik olukord on jäänud samaks, ja 21% vastas, et see on halvenenud, siis teisest rahvusest inimeste seas on need näitajad vastavalt 63 ja 32%.

Kokkuvõttes selgub analüüsist, et teisest rahvusest elanike töötasu, sissetulek ja toimetulek jäävad eestlaste omadele mõnevõrra alla. Seejuures on teisest rahvusest hõivatute seas suuremal määral neid, kes tunnetavad töötasustamisel ebaõiglast kohtlemist. Lisaks osutab elanike enesehinnang, et 2020. aastal alanud majandusras-kused on teisest rahvusest inimeste majanduslikku toimetulekut halvendanud rohkem kui eestlastel.

Poliitika tugi hõiveks ja toimetulekuks

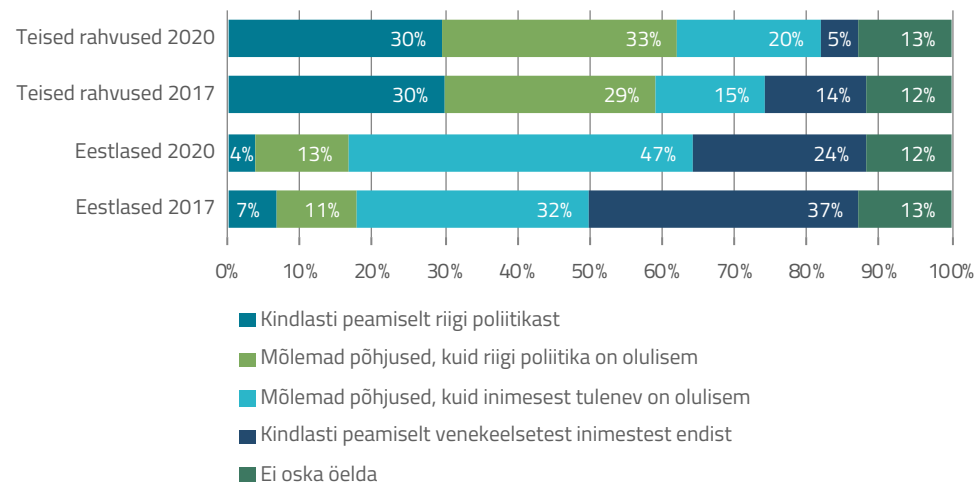
Senine ülevaade on näidanud, et Eesti eestlaste ja teisest rahvusest elanike tööeluko-gemus ning sotsiaal-majanduslik olukord on erinev. Tööturul osalemist mõjutavad nii töötajast endast, tööandjast kui ka keskkonnast (sh tööpoliitikast) tulenevad tegurid. Tööturul osalemist ja töise tulu saamist toetab eelkõige Eesti Töötukassa, mis muu hulgas on viimati seadnud esikohale nii tööga seotud oskuste kui ka eesti keele oman-damise toetamise (vt ka nt OECD, 2021).

2017. ja 2020. aasta EIM-i valikuuringus küsiti vastajatelt arvamushinnangut selle kohta, millest võib tuleneda venekeelsete inimeste halvem olukord Eesti tööturul, ning muu hulgas küsiti, mil määral tuleneb see peamiselt riigi poliitikast ja mil määral neist endist (joonis 1.7). Analüüsi järgi erinevad eestlaste ja teisest rahvusest inimeste hinnangud oluliselt: kui 2020. aastal pidas 17% eestlastest venekeelsete inimeste hal- vema olukorra peamiseks põhjuseks riigi poliitikat, siis teisest rahvusest inimestest jagas seda arvamust 62% (riigi poliitikat peavad ebavõrdsuse peamiseks põhjuseks nii eesti keelt oskavad kui ka mitteoskavad teisest rahvusest inimesed). Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikest peab venekeelsete inimeste halvema olukorra põhjuseks riigi poliitikat veelgi suurem osakaal vastanuid: ligikaudu 74%.

Samuti osutavad 2020. aasta EIM-i andmed, et erineva rahvusega elanike hinnangud tööturuteenuste ja sotsiaalabi kättesaadavusele on pigem erinevad kui sarnased. Eestlastest oli tööturuteenuste kättesaadavusega rahul 71% ja teisest rahvusest 52% ning sotsiaalabi kättesaadavuse näitajad olid vastaval 75% ja 68%. Siinjuures ei olene teisest rahvusest inimeste hinnangud teenuse kättesaadavusele nende eesti keele oskusest. Toimetulekut ja heaolu mõjutas 2020. aastal koroonaviirusega seonduv ning eri riikides on kriisi lahendamiseks valitud erinevaid teid, mis on andnud ka erinevaid tulemusi. Eestis on eestlased olukorra lahendamise viisiga mõnevõrra rohkem rahul (82%) kui teisest rahvusest elanikud (75%). Kokkuvõttes ilmneb analüüsist, et teisest rahvusest elanike seas on suuremal määral neid, kelle hinnangul tuleneb teisest rah- vusest inimeste ebavõrdsus tööturul pigem riigi poliitikast ja kes leiavad, et riik peaks

rakendama ebavõrdsuse lahendamiseks meetmeid. Tuleb aga arvestada, et hinnangud tööturuteenuste ja sotsiaalabi kättesaadavusele erinevad rahvusrühmiti ainult vähesel määral.

Joonis 1.7. Vastused küsimusele, kas tööturu ebavõrdsus tuleneb peamiselt riigi poliitikast või venekeelsetest inimestest endist, rahvusrühma alusel 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2017, 2020.

Kokkuvõte

Teisest rahvusest inimeste tööhõive määr on veidi madalam ja töötuse määr kõrgem ning nad hindavad enda turvalisust töösuhtes ja tööturul väiksemaks kui eestlased. Viimase 20 aasta sisse on jäänud nii üleilmsed kui ka kohalikud majandus- ja tööturu-kriisid, mis on mõjutanud kõigi elanike tööhõivet.

Siiski on trendid olnud positiivsed ning 2019. aastaks oli jõutud olukorda, kus tööturu-lõhed olid valdavalt vähenenud ja töötuse määr alanenud viimase 20 aasta madalaimale tasemele. 2020. aasta tõi soodsatesse suundumustesse taas pöörde: töötus hakkas kasvama nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas. Seepärast on saanud päevakohaseks küsimus, milliseks kujuneb rahvusvaheline ebavõrdsus koroonaviiruse kriisi tõttu ja kui pikaks kujuneb selle mõju tööturule. Teisest rahvusest hõivatute seas on vähem neid, kes on jõudnud kõrgemale ametikohale. Kuigi võrreldes eelmiste EIM-idega on eestlaste

ja teisest rahvusest inimeste rahulolu tööga muutunud sarnasemaks, on eestlased endiselt 5 protsendipunkti võrra rohkem oma tööga rahul. Põhjendamatut ebavõrdset kohtlemist tajuvad enam teisest rahvusest inimesed, kes kõige sagedamini nimetasid selle põhjustena rahvuslikku kuuluvust ja teistsugust emakeelt.

Teisest rahvusest elanike töötasu, sissetulek ja toimetulek on mõnevõrra tagasihoidlikum kui eestlastel. Seejuures on teisest rahvusest hõivatute seas suuremal määral neid, kes tunnetavad töötasustamisel ebaõiglast kohtlemist. Samuti osutab elanike enesehinnang asjaolule, et 2020. aastal alanud majandusraskused on mõjutanud teisest rahvusest inimeste majanduslikku toimetulekut eestlaste omast mõnevõrra rohkem.

Tööturul osalemisega seotud takistusi aitab riik ületada töö- ja sotsiaalpoliitikaga. Teisest rahvusest elanike hulgas on rohkem neid, kelle hinnangul tuleneb nende ebavõrdsus tööturul põhiosas riigi poliitikast ja kelle arvates peaks riik rakendama meetmeid ebavõrdsuse vähendamiseks. See hinnang võib olla seotud koroonakriisi ohjamiseks rakendatud riiklike piirangutega, aga ka Ida-Virumaa põlevkivisektorit puudutavate otsustega. Siiski on eri rahvusrühmade hinnangud tööturuteenuste ja sotsiaalabi kättesaadavusele suurel määral sarnased.

Kasutatud kirjandus

Bormann, S.-K., Ridala, S., Toomet, O.-S. 2019. Language Skills in an Ethnically Segmented Labour market: Estonia 1989–2012. *International Journal of Manpower*, vol. 40, no. 2, 304–327. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJM-06-2017-0115> (ETIS 1.1).

de Bustillo, R. M., Fernández-Macías, E., Ignacio Antón, J., Esteve, F. 2009. Indicators of Job Quality in the European Union. Directorate General for Internal Policies. Policy Department. Economic and Scientific Policy.

Leping, K.-O., Toomet, O. 2008. Emerging ethnic wage gap: Estonia during political and economic transition. *Journal of Comparative Economics*, 36 (4), 599–619. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2008.08.002>.

OECD 2021. Improving the Provision of Active Labour Market Policies in Estonia. Connecting People with Jobs. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/31f72c5b-en>.

Ridala, S., Toomet, O.-S. 2019. Wage Gap in an Ethnically Segmented Labor market: The role of Cognitive Skills. *Eastern European Economics*, vol. 57, no. 1, 20–30. DOI: <https://doi.org/10.1080/00128775.2018.1524713> (ETIS 1.1).

Rull, O. 2014. Eesti- ja venekeelsete palgalõhe reservatsioonipalgas Eesti tööturul. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. <http://dspace.ut.ee/handle/10062/42726>.

Saar, E., Helemäe, J. 2015. Tööturg. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015, 47–60. Tallinn: Kultuuriministeerium. <https://www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015>.

2

EESTIKEELNE JA SEGARÜHMAS ÕPE, EMAKEEL(T)E TOETAMINE JA HARIDUSE KÄTTESAADAVUS

Eve Mägi

Mõttekoda Praxis

Meeli Murasov

Mõttekoda Praxis

Sissejuhatus

Haridussüsteemil on eriline ülesanne toetada kõigi õpilaste potentsiaali saavutamist ja sotsiaalselt sidusa ühiskonna teket. Haridusasutustes suunatakse laste ja noorte sotsialiseerumist ning väärtushinnangute kujunemist, samuti elus toimetulekuks vajalike pädevuste – nende seas emakeele-, riigikeele- ja võõrkeeleskuse – arendamist.

Iseseisvuse taastamise järel jätkati Eestis õppekeele põhjal eraldatud haridussüsteemiga, kus alus-, üld- ja kutsehariduses on peale eesti keele kasutusel ka vene keel. Küsimus sellise käsituse jätkusuutlikkusest on muutunud üha teravamaks. On selgunud, et senised meetmed vene õppekeelega koolide õppekvaliteedi tõhustamiseks ja eesti keele õppe parandamiseks ei ole olnud piisavad, et koolide taset ühtlustada ning pakkuda kõigile õpilastele sõltumata nende õppekeelest edasiseks eluks võrdväärset stardikohta.

Eesti õpilaste PISA testi tulemuste eduloo taustal on üsna vähe tähelepanu saanud asjaolu, et vene õppekeelega koolide õpilaste keskmised tulemused on olnud samas testis märgatavalt kehvemad. Käärid eesti ja vene õppekeelega õpilaste keskmistes tulemustes on jäänud püsima ning PISA 2018 põhjal on need näiteks lugemises koguni suurenenud (Puksand, 2019).

Eesti keele õpetamise tase ei ole venekeelsetes põhikoolides piisav, et tagada kõigile lõpetajatele sujuv üleminek keskharidustaseme õppesse. Aastal 2019 suutis ainult 62,5% nende koolide õpilastest omandada põhikooli lõpuks eesti keele oskuse B1-tasemel. See on kaugel elukestva õppe strateegias 2020. aastaks seatud sihist, mis oli 90% (Haridus- ja Teadusministeerium, 2020).

Aineteadmised ja eesti keele oskus mõjutavad õpilase edasisi haridusvalikuid ning töövõimalusi. Vene õppekeelega koolide õpilaste (eelkõige Tallinnast väljaspool elavate noorte) haridusootused, mis väljenduvad näiteks plaanis omandada tulevikus kõrgharidus, on keskmiselt tagasihoidlikumad kui eesti õppekeelega koolide õpilastel (Lindemann, 2019). Siiski on nende ootused oma tulevikuaemetitele sama suured kui eakaaslastel eesti õppekeelega koolides: enamik vene õppekeelega noori soovib asuda tööle tipptasemel oskusi nõudval ametikohal, st juhi, tippspetsialisti või spetsialistina. See näitab, et on tekkinud ebakõla haridus- ja karjääriootuste vahel, mis omakorda loob soodsa pinnase pettumiseks juhul, kui noorel inimesel ei õnnestu oma soove ja unistusi ellu viia.

Igale Eesti lapsele väga hea hariduse tagamiseks on pakkunud Tartu Ülikooli haridus-teadlased välja ühtse Eesti kooli kontseptsiooni. Selle järgi õpiksid erineva keele- ja

kultuuritaustaga õpilased eesti keeles koos ning nüüdisaegse õpikäsituse põhimõtetest lähtuv õpe toetaks Eesti riigiidentiteedi kujunemist ja õpilaste eneseteostust ühiskonnas, väärtustades samal ajal nende kultuurilist identiteeti (Pedaste jt, 2019). Ettepanek on tekitanud elava ühiskondliku arutelu, kuid poliitilist üksmeelt praeguse olukorra muutmiseks ei ole sündinud.

Hariduspoliitika tulevikusuundi seades on tähtis võtta arvesse nii seda, millised muutused on toimunud lasteaegade ja üldhariduskoolide laste ja noorte seas, kui ka seda, mida ootavad eri elanikerühmad eesti keelest erineva emakeelega õpilaste hariduse korraldamiselt ning millised on nende hoiakud selle suhtes. Samuti tuleb pöörata tähelepanu piirkondlikule aspektile, kuna praegune õppekeele alusel eristuv koolivõrk on kujunenud välja just välispäritolu rahvastiku geograafilise paiknemise alusel. Selles peatükis kirjeldatakse esmalt haridusstatistikale toetudes, millised õppekeelega seotud muutused on alus- ja üldharidusasutuste õpilaskonnas aastail 2008–2020 toimunud. Küsitlustulemuste põhjal analüüsitakse Eesti elanike vaateid hariduslikule lõimumisele, õppekeele eelistusi haridusasutustes, suhtumist muu emakeelega laste eestikeelse õppe alustamisse ja rahulolu hariduse kättesaadavusega. Lisaks on vaatluse all elanike avatus eri rahvusest ja/või eri emakeelega laste koosõppimisele.

Uudsena käsitletakse 2020. aasta Eesti ühiskonna lõimumise monitooringus (EIM) lapse emakeele arengu toetamise võimalusi ja vajadusi. Kuna koolikorraldus on kohaliku elu korraldamise oluline küsimus ning rahvastiku paiknemise tõttu puudutab õppeasutuste õppekeele teema rohkem Ida-Virumaa ja Tallinna elanikke, siis on seekordses EIM-is eraldi vaatluse all just nende piirkondade elanike hoiakud.

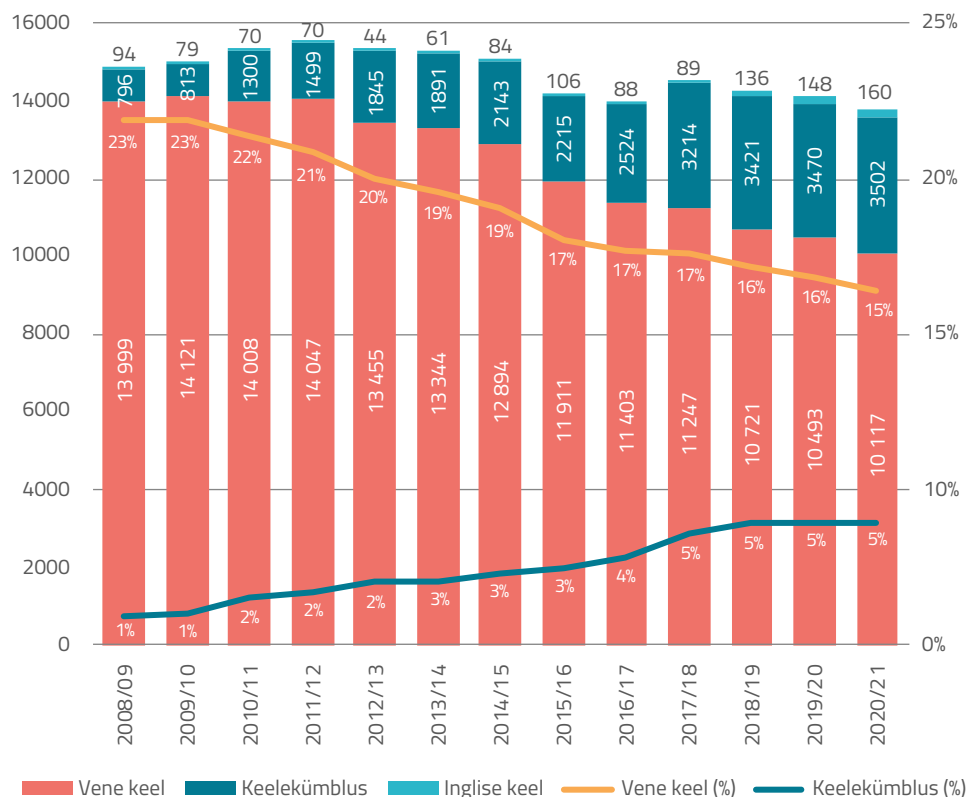
Õppekeel alus- ja üldhariduses

Vene õppekeelega lasteaiarühmades käivate laste arv on viimastel aastatel järjepidevalt vähenenud, mis võib olla seotud nii üldise sündide arvu kahanemise kui ka lapsevanemate muutunud eelistustega lasteaiavahimisel. Selge trendina on vene keele osakaal alushariduses¹ alates 2008. aastast kahanenud, samal ajal kui keelekümbelrühmad on muutunud seal üha populaarsemaks (joonis 2.1).

¹ Alusharidus – lasteaias omandatavad teadmised, oskused, vilumused ja käitumisnormid, mis loovad eeldused edukaks edasijõudmiseks igapäevaelus ja koolis. Kodust õpet alushariduse statistika ei hõlma.

Tuleb pidada silmas, et kõik lasteaiaid, millel on Eesti hariduse infosüsteemis (EHIS) keelekümbeluse märged, ei osale Haridus- ja Noorteameti koordineeritavas keelekümbelusprogrammis. Vajaks täpsemat uurimist, kuidas seal tegelikult eesti keelt õpetatakse.

Joonis 2.1. Eesti keelest erineva õppekeele ja keelekümbelusrühmades õppivate laste jaotus õppekeele alusel ning nende osakaal kõigi alusharidust saavate laste seas 2008/2009.–2020/2021. õa %

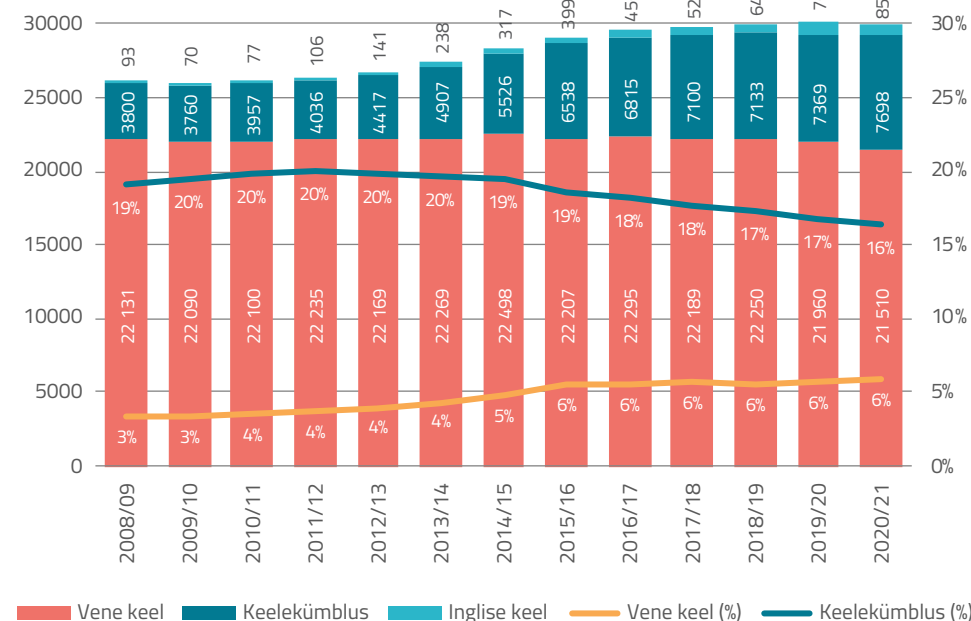
Allikas: HaridusSilm, autorite arvutused.

Nende põhikooliõpilaste arv, kelle peamine õppekeel ei ole eesti keel, on viimase 13 aasta jooksul 4000 võrra kasvanud. EHIS-e andmetel on keelekümbelusklasside õpilaste arv alates 2008. aastast kahekordistunud. Nagu lasteaegade puhul nii tuleb siingi arvestada, et kõik EHIS-es keelekümbeluse märke saanud klassid ei osale ametlikult keelekümbelusprogrammis ja nende õpilaste keeleõppemethodika vajaks täpsustamist. Igal õppeaastal on lisandunud inglise keeles õppivaid õpilasi (joonis 2.2).

Ehkki vene õppekeelega põhikooliõpilaste arv on püsinud 21 000–22 000 juures, on nende osakaal kõigi põhikooliõpilaste seas vähenenud 19%-lt 16,4%-le. Viimastel aastatel hoogustunud sisserände tuules on vene õppekeelega koolidesse tulnud uusi õppijaid sisserändajate seast. Just neis koolides jätkab õpinguid suurem osa Ukrainast, Venemaalt ja mujalt endise NSV Liidu aladelt pärit uussisserändajate lastest (Rääsk jt, 2020). Olulise trendina on eesti keelest erineva emakeelega õpilaste seas kasvanud nende osakaal, kes õpivad põhikoolis eesti keeles. Kui 2018/2019. õppeaastal õppis eesti keeles 11% eesti keelest erineva emakeelega õpilastest, siis 2019/2020. õppeaastal 13% (Haridus- ja Teadusministeerium, 2020).

1. klassi minevate õpilaste arv vene õppekeelega koolides on olnud viimastel aastatel kerges langustrendis ja järjest rohkem õpilasi, kellel on eesti keelest erinev emakeel, õpib põhikoolis eesti keeles. Seepärast võib lähiaastateks prognoosida vene õppekeelega õpilaste arvu edasist vähenemist.

Joonis 2.2. Eesti keelest erineva õppekeele ja keelekümbelusklassides õppivate põhikooliõpilaste jaotus õppekeele alusel ning nende osakaal kõigi põhikooliõpilaste seas 2008/2009.–2020/2021. õa %

Allikas: HaridusSilm, autorite arvutused.

Keelekümblusrühmades õppijate arvu kasv nii lasteaias kui ka põhikoolis annab tunnistust sellest, et haridusasutustes pakutakse keelekümblust järjest rohkem ja näib, et see on leidnud ka lapsevanemate poolehoidu.

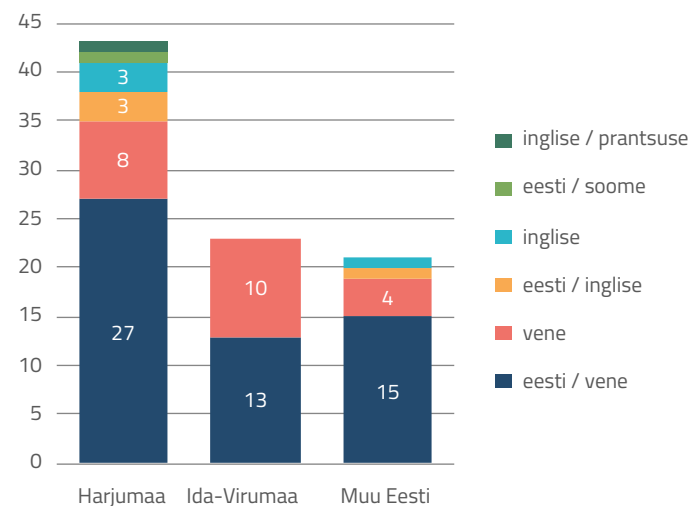
Eestis on keskhariduse omandamise keel eesti keel, mis tähendab, et nii üld- kui ka kutsekeskhariduse puhul peab eestikeelse õppe maht olema vähemalt 60% õppekavast. Täpsemad andmed selle kohta, kui suur osa õpilastest omandab keskhariduse sellise mudeli järgi, kus 60% õppetööst on eesti keeles ja 40% vene keeles, ei ole avalikest andmebaasidest kättesaadavad.

2020/2021. õppeaastal on Eestis 87 sellist üldhariduskooli (u 17% kõigist Eesti üldhariduskoolidest), kus õppekeelena kasutatakse ka muud keelt peale eesti keele. Selleks on 77 koolis vene keel, sealhulgas 55 koolis koos eesti keelega ja 22 koolis on ainult venekeelne õpe. Inglise õppekeelega on 9 kooli, neist neljas koolis on üksnes inglisekeelne õpe, neljas kasutatakse õppekeelena lisaks ka eesti keelt ja ühes koolis prantsuse keelt. Veel on Eestis üks eesti-soome õppekeelega kool.

Õppekeele küsimus puudutab kõige rohkem Harjumaa ja Ida-Virumaa koole, kuna neis maakondades asub kolmveerand koolidest, kus kasutatakse õppekeelena ka teisi keeli peale eesti keele. Kõige rohkem on eesti keelest erineva õppekeelega (sh nii vene ja inglise kui ka mitme õppekeelega koolid) üldhariduskoolid Harjumaal (kokku 43), kus nende osakaal on 29% piirkonna üldhariduskoolide seas. Ida-Virumaal on vene õppekeelega koole 23 (58% piirkonna üldhariduskoolidest) ning mujal Eestis on vene ja inglise õppekeelega koole kokku 21 (ainult 6% piirkonna üldhariduskoolidest).

Joonisel 2.3 on esitatud piirkondlik ülevaade üldhariduskoolidest, kus õppekeelena kasutatakse mingit muud keelt (vene, inglise, soome või prantsuse keelt) kas osaliselt lisaks eesti keelele või toimub kogu kooli õppetöö muus keeles.

Joonis 2.3. Muu õppekeelega üldhariduskoolide jagunemine piirkonna alusel 2020/2021. õa

Allikas: HaridusSilm, autorite arvutused.

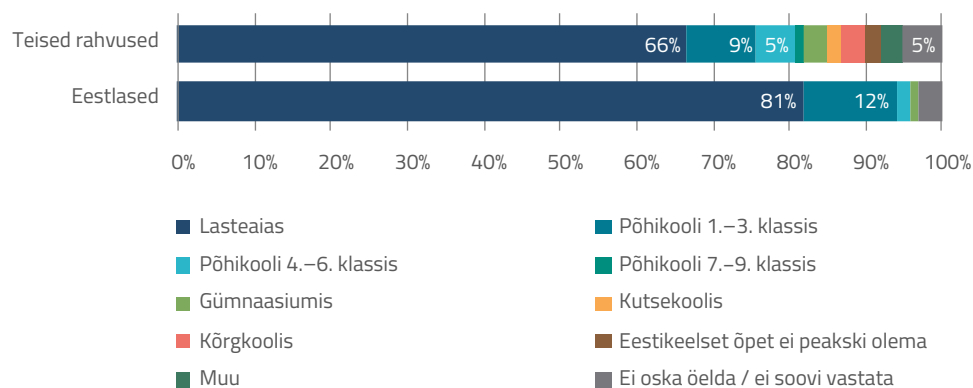
Eestikeelne õpe

Eestikeelse õppega alustamine

Eesti elanikud on senistes EIM-ides toetanud osalise eestikeelse õppega alustamist venekeelsetes õppeasutustes õpilase võimalikult varajases eas. Seekord uuriti lähemalt, mida elanikud üleüldiselt arvavad eestikeelse õppega alustamisest, ning kõrvale jäeti varem tähelepanu all olnud eestikeelse õppega alustamine spetsiifiliselt venekeelsetes õppeasutustes.

Üle kolmveerandi elanikest (76%) on seisukohal, et eestikeelne õpe peaks algama lasteaias, 11% arvates tuleks seda alustada põhikooli 1.–3. klassis ja 3% hinnangul 4.–6. klassis. Hilisemat alustamist pooldasid ainult üksikud vastajad. Eestikeelset õpet alates lasteaiaast toetavad märksa sagedamini maal elavad (82%) ja kõrgharidusega vastajad (81%) ning naised (79%). Piirkonniti toetatakse lasteaias eestikeelse õppega alustamist vähem Tallinnas (68%) ja Ida-Virumaal (70%), rohkem on sel toetajaid mujal Eestis (82%). Kui 2017. aasta EIM-is olid eestlaste ja teisest rahvusest vastajate arvamused eestikeelse õppe alguse kohta pigem sarnased, siis kolm aastat hiljem on eestlaste seas varase eestikeelse õppe pooldajaid märgatavalt rohkem (joonis 2.4). Seda pooldavate teisest rahvusest elanike osakaal on seekordses EIM-is varasemaga võrreldes väiksem, mis tõenäoliselt tuleneb küsimuse sõnastuse muutmisest. Eelmistes EIM-ides toetas venekeelses lasteaias osalise eestikeelse õppega alustamist olenevalt aastast püsivalt 77–79% vastajatest, 2020. aasta küsitluse tulemuste järgi oli see osakaal 66%.

Joonis 2.4. Hinnangud sellele, millal peaks eestikeelne õpe (mitte eesti keele õpe) Eestis algama, rahvusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Märkimisväärselt vähem toetavad eestikeelse õppega lasteaias alustamist 15–24-aastased teisest rahvusest vastajad: neist pooldab seda ainult 48%. Ka varasemates EIM-ides on just see elanikerühm toetanud lasteaias eestikeelse õppega alustamist kõige vähem. Seda võib mõjutada keeleoskus, kuna napi eesti keele oskusega teisest rahvusest noored arvavad väiksema tõenäosusega, et eestikeelse õppega peaks alustama lasteaias. Muudes vanuserühmades ei eristu arvamused lasteaias eestikeelse õppega alustamise kohta keskmisest tulemusest. Piirkonniti pooldab lasteaias eestikeelse õppega alustamist 61% Tallinnas, 64% Ida-Virumaal ja 77% mujal elavatest teisest rahvusest elanikest.

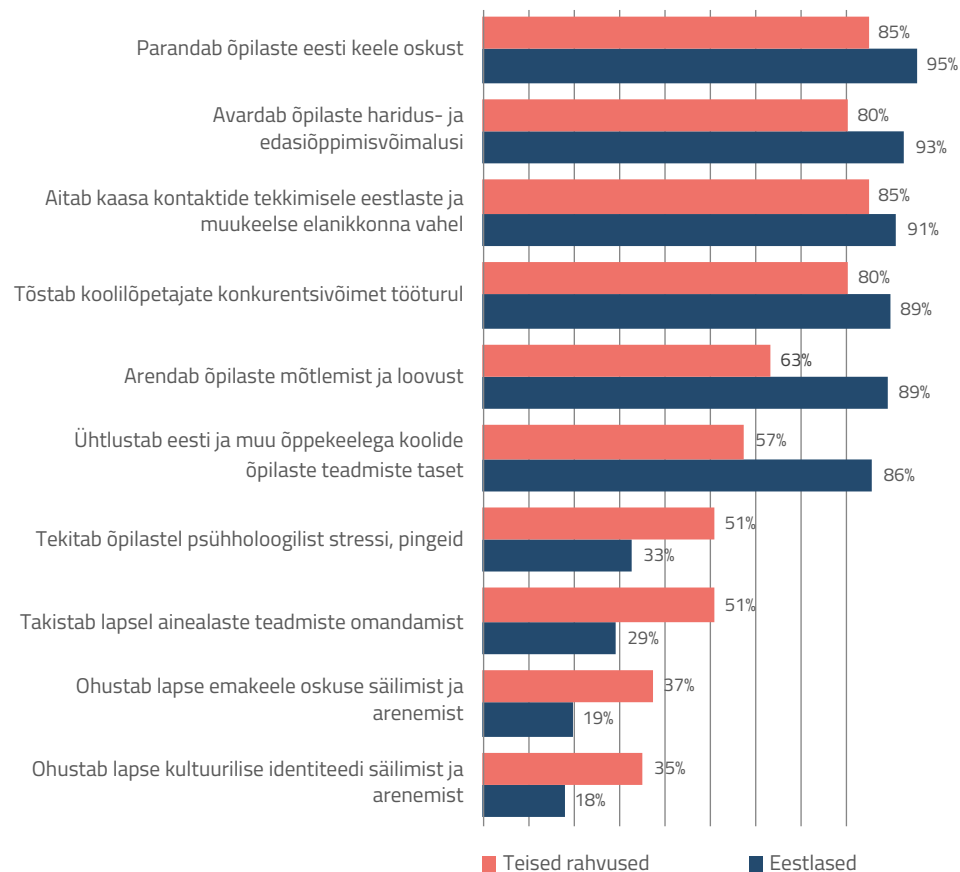
Põhikooli esimeses astmes (1.–3. kl) eestikeelse õppega alustamist toetab 12% eestlastest ja 9% teisest rahvusest inimestest, põhikooli teises astmes (4.–6. kl) peaks õpe aga algama 2% eestlaste ja 5% teisest rahvusest vastajate hinnangul. Veel hilisemat eestikeelse õppega alustamist pooldab ainult väike osa vastajatest. Üldse ei peaks eestikeelset õpet pakkuma 2% teisest rahvusest vastajate arvates, eestlastest ei arvanud nii aga ükski vastaja.

Eestikeelse õppe kasu- ja riskitegurid

Valdav osa Eesti elanikest nõustub väidetega, et muu emakeelega laste õppimine eesti keeles parandab nende keeleoskust (92%), avardab haridusvõimalusi (89%), aitab kaasa kontaktide tihenemisele eestlaste ja teise rahvuse esindajate vahel (89%), suurendab koolilõpetajate konkurentsivõimet tööturul (86%), arendab mõtlemist ja loovust (81%) ning ühtlustab eesti ja muu õppekeelega koolide õpilaste teadmiste taset (77%). Teisalt näeb märkimisväärne osa Eesti elanikest muu emakeelega laste eesti keeles õppimisel ka halbu külgi. Rohkem kui kolmandik neist (38%) on seisukohal, et see toob kaasa psühholoogilisi pingeid ja stressi, iga kolmas (35%) leiab, et see takistab aineteadmiste omandamist, iga neljas näeb selles ohtu lapse emakeeleoskuse säilimisele (25%) ning kultuurilise identiteedi säilimisele ja arenemisele (23%).

Eestlased näevad eesti keeles õppimisel rohkem kasutegureid kui teisest rahvusest Eesti elanikud, samal ajal kui negatiivsete mõjuritega on olukord vastupidine: neid pelgavad rohkem teiste rahvuste esindajad (joonised 2.5 ja 2.6).

Joonis 2.5. Hinnangud väidetele muu emakeelega laste õppimise kohta eesti keeles, osakaal rahvusrühma alusel (vastused „Pigem nõustun“ ja „Täiesti nõustun“) 2020 %

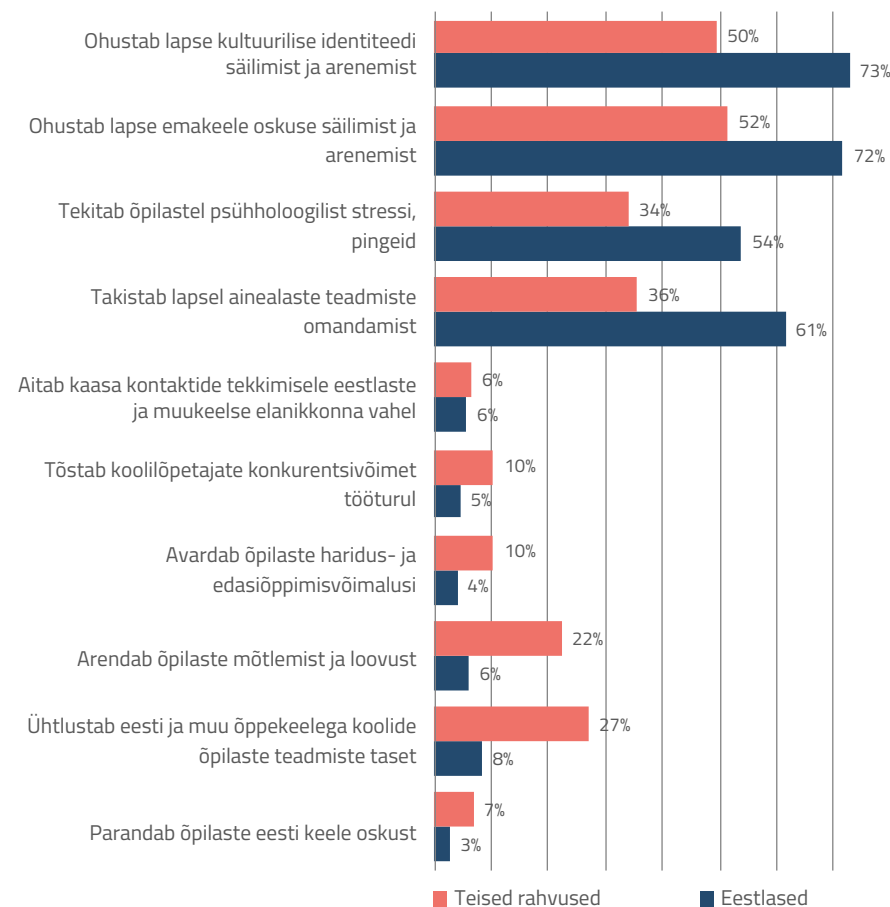

Allikas: EIM 2020.

Teisest rahvusest inimesed tajuvad eesti keeles õppimist ohuna teisest rahvusest lapse emakeele säilimisele ja arengule palju sagedamini (37%) kui eestlased (19%) (joonis 2.6). Selle väite puhul ilmnevad märkimisväärsed piirkondlikud erinevused: tunduvalt sagedamini näevad sellist ohtu Ida-Virumaa elanikud (41% vs. Eesti elanike keskmine 25%) ja palju harvem Eesti muude (st v.a Ida-Virumaa ja Tallinn) piirkondade elanikud (20%). Ida-Virumaa elanike seas peavad eesti keeles õppimist teisest rahvusest lapse emakeele säilimisele ja arengule ohuks nii teisest rahvusest inimesed (43% vs. teisest rahvusest elanikud keskmiselt 37%) kui ka eestlased (29% vs. eestlased keskmiselt

19%). Väljaspool Ida-Virumaad ja Tallinna elavate teisest rahvusest elanike seas on aga sellises õppes ohu nägijaid vähem (31% vs. teisest rahvusest elanikud keskmiselt 37%). Eesti keeles õppimist tajub ohuna teisest rahvusest lapse kultuurilise identiteedi säilimisele ja arenemisele 35% teisest rahvusest Eesti elanikest. Rohkem on sellisel seisukohal inimesi Ida-Virumaa (40%) ja Tallinna (35%) teisest rahvusest elanike seas, vähem aga mujal Eestis elavate teiste rahvuste esindajate seas (30%).

Joonis 2.6. Hinnangud väidetele muu emakeelega õpilaste õppimise kohta eesti keeles, osakaal rahvusrühma alusel (vastused „Pigem ei nõustu“ ja „Üldse ei nõustu“) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Õppeasutuse õppekeele eelistused

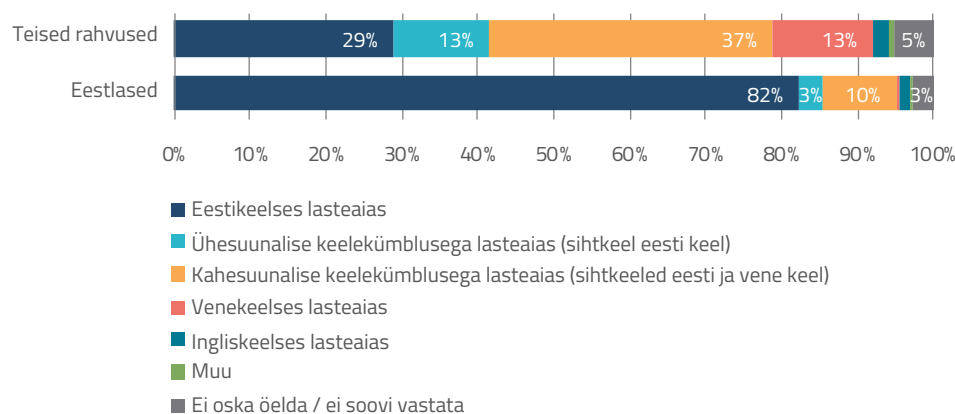
Lasteaia õppekeele eelistused

Ligikaudu kaks kolmandikku Eesti elanikest (65%) soovib, et nende lapsed või lapselapsed käiksid eestikeelses lasteaias. Eestlastest eelistab eestikeelset lasteaeda 82% ja teisest rahvusest vastajatest 29%.

Kahesuunalist keelekümblust, mille puhul on nii eesti kui ka vene keel sihtkeel, toetab 19% elanikest. Vastaja rahvuse põhjal joonistuvad välja suured erinevused (joonis 2.7): sellist lasteaeda sooviks oma lapsele või lapselapsele veidi üle kolmandiku (37%) teisest rahvusest vastajatest, aga ainult 10% eestlastest.

Kui võtta arvesse vastaja vanust, siis pooldavad eestlaste seas teistest märksa sagedamini üksnes eestikeelset lasteaeda 50–64-aastased vastajad (90%) ja kõige vähem on neid 15–24-aastaste eestlaste hulgas (68%). Kahesuunalist keelekümblust pooldavad eestlaste seas teistest sagedamini kutseharidusega vastajad (22%).

Joonis 2.7. Elanike hinnangud sellele, millise õppekeelega lasteaias nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas, rahvusrühma alusel 2020 %

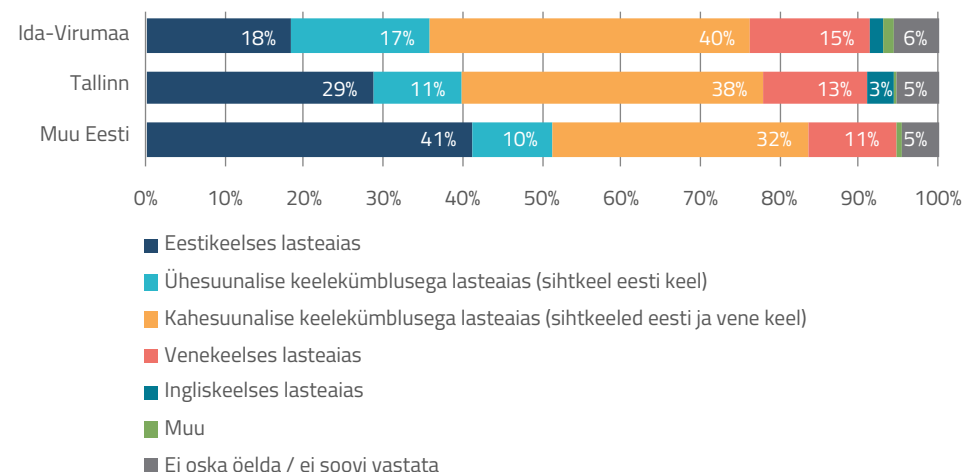

Allikas: EIM 2020.

Teisest rahvusest vastajate eelistusi piirkonniti analüüsid ilmnes, et Ida-Virumaa ja Tallinna elanikud pooldavad kõige sagedamini kahesuunalise keelekümblusega lasteaeda, mujal Eestis on eelistatuim eestikeelne lasteaed (joonis 2.8). Ida-Virumaa

teisest rahvusest elanikest valiks eestikeelse lasteaia kõigest 18%. Eestlaste vastustes statistiliselt olulisi piirkondlikke erinevusi ei ilmnenud.

Joonis 2.8. Teisest rahvusest elanike hinnangud sellele, millise õppekeelega lasteaias nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas 2020 %

Allikas: EIM 2020.

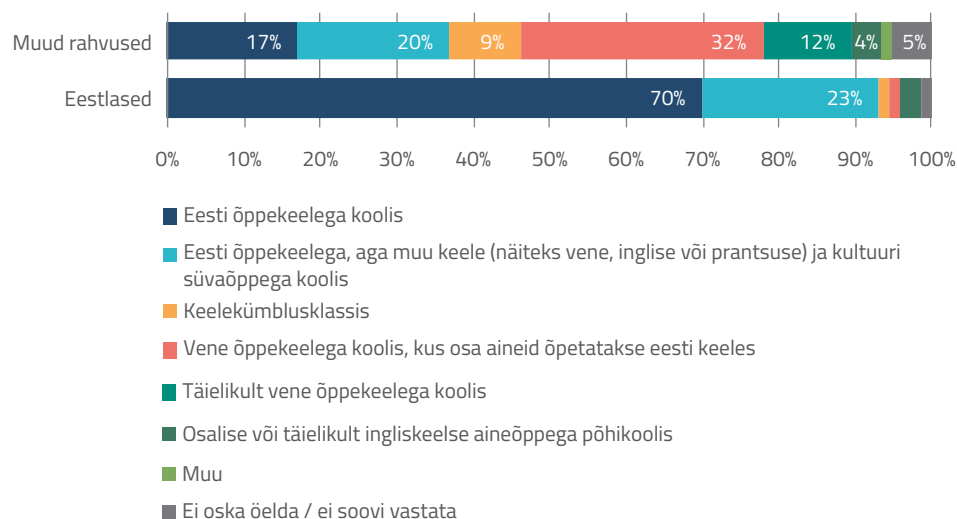
Põhikooli õppekeele eelistused

Valdav osa eestlastest (70%) soovib, et nende lapsed või lapselapsed õpiksid eesti õppekeelega põhikoolis, ning nende järgmine eelistus on eesti õppekeelega, aga muu keele ja kultuuri süvaõppega kool. Sarnaselt varasemate monitooringute tulemustega on ka 2020. aasta tulemuste järgi teisest rahvusest elanike eelistused märksa mitmekesisemad (joonis 2.9). Ligikaudu kolmandiku jaoks (32%) on eelistatuim vene õppekeelega kool, kus osa aineid õpetatakse eesti keeles, ja eelmiste EIM-idega võrreldes on toetus sellele koolitüübile kasvanud. Täielikult vene õppekeelega kooli eelistab 12% teisest rahvusest vastajatest.

Seekordse EIM-i tulemuste võrdlemisel varasemate EIM-idega tuleb siiski arvestada, et vastusevariandid on eri aastatel olnud veidi erinevad (nt on varem saanud valida ka variandi „Ei ole lapsi või lapselapsi“, mille märkis u kümnendik vastajatest) ja protsendipunktid ei ole seetõttu üks ühele võrreldavad.

Üksnes eesti õppekeelega kooli toetab 17% teisest rahvusest elanikest. Kõige sagedamini vastasid nii põhiharidusega või sellest madalama haridustasemega inimesed (28%), kesk- ja kõrgharidusega vastanute seas oli aga täies mahus eesti õppekeelega kooli toetajaid vastavalt 16 ja 15%. Eesti õppekeelega ning samal ajal muu keele ja kultuuri süvaõppega kooli soovib oma järeltulija panna viiendik teisest rahvusest Eesti elanikest.

Joonis 2.9. Elanike hinnangud sellele, millise õppekeelega põhikoolis nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas, rahvusrühma alusel 2020 %

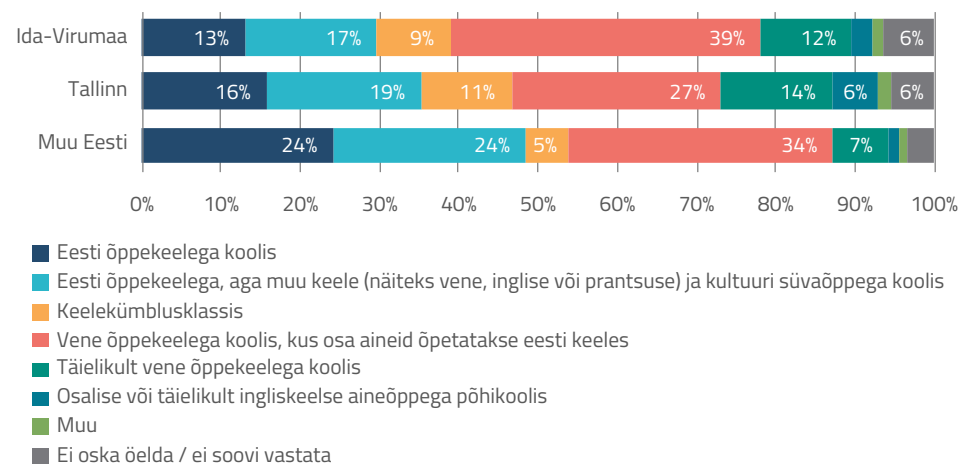
Allikas: EIM 2020.

Võrreldes eelmiste EIM-idega on mõnevõrra üllatavalt vähenenud toetus keelekümb-lusklassidele, eriti kui arvestada asjaolu, et neis käivate õpilaste arv on viimastel aastatel järjest kasvanud. Kui 2017. aastal eelistas keelekümb-lusklassi enda sõnul 20% teisest rahvusest vastajatest, siis seekord üksnes 9%. Kokku toetab teisest rahvusest elanikest eesti õppekeelega põhikooli selle eri vormides (sh keelekümb-lus) 46% ja vene õppekeelega põhikooli eri vorme kokku 44%.

Piirkonniti on Ida-Virumaal kõige suurem toetus sellisele vene õppekeelega koolile, kus osa aineid õpitakse eesti keeles. Seda koolitüüpi toetab 39% seasetest teisest rahvusest elanikest (joonis 2.10). Täies mahus venekeelset põhikooli toetab selles piirkonnas 12% teisest rahvusest vastanutest. Seega toetab Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikest kokku veidi üle poole (51%) vene õppekeelega põhikooli eri vorme. Eesti õppekeelega kooli ning muu keele ja kultuuri süvaõppega eesti õppekeelega kooli pooldab kokku 30% EIM-is osalenud Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikest, lisaks

toetab 9% teisest rahvusest vastanutest õpet keelekümb-lusklassis. Väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad elavatest teisest rahvusest vastanutest pooldas eesti õppekeelega kooli eri vorme kokku 48%. Arvestades juurde ka keelekümb-lusklassi eelistavad vastajad, toetab eestikeelset põhikooli kokku 53% teisest rahvusest Eesti elanikest, kelle elukoht on väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad. Tallinna teisest rahvusest elanike põhikoolieelistused on eri koolitüüpide vahel kõige rohkem killustunud. Kokkuvõttes on nende toetus eesti õppekeelega kooli vormidele (sh keelekümb-lus) veidi suurem (46%) kui vene õppekeelega kooli vormidele (41%).

Joonis 2.10. Teisest rahvusest elanike hinnangud sellele, millise õppekeelega põhikoolis nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas 2020 %

Allikas: EIM 2020.

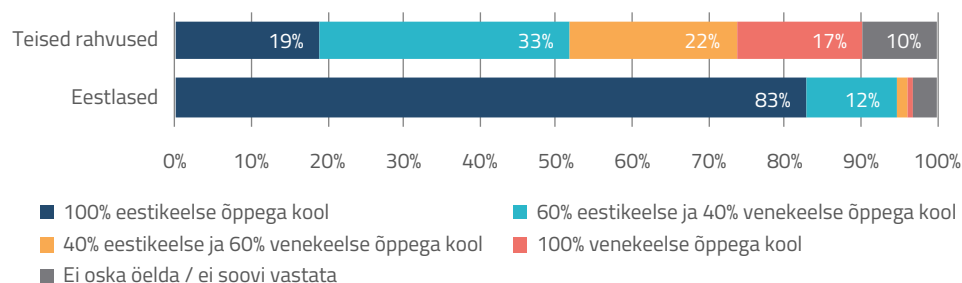
Gümnaasiumi või kutseõppeasutuse õppekeele eelistused

Keskhariduse omandamise kohta küsiti seekordses EIM-is, milline võiks olla eesti- ja venekeelse õppe jaotus gümnaasiumis või kutseõppeasutuses. Nagu lasteaia- ja põhikoolieelistuste puhul nii on ka keskhariduse omandamise puhul teisest rahvusest elanike arvamused mitmekesised ning selget eelistust välja ei joonistu (joonis 2.11).

Enim on pooldajaid praegusel koolitüübil, kus 60% õppes on eesti keeles: sellist õppe-asutust sooviks oma lapsele või lapselapsele 33% teisest rahvusest Eesti elanikest. Populaarsuselt järgmine on vastupidise õppekeele jaotusega kool (60% õppes toimuks vene keeles).

Nii üksnes eestikeelset kui ka üksnes venekeelset õpet pooldab alla viiendiku vastajatest. Teistest sagedamini soovivad täielikult eestikeelse õppega kooli üldkeskharidusega (27%) ning väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad elavad teisest rahvusest inimesed (29%).

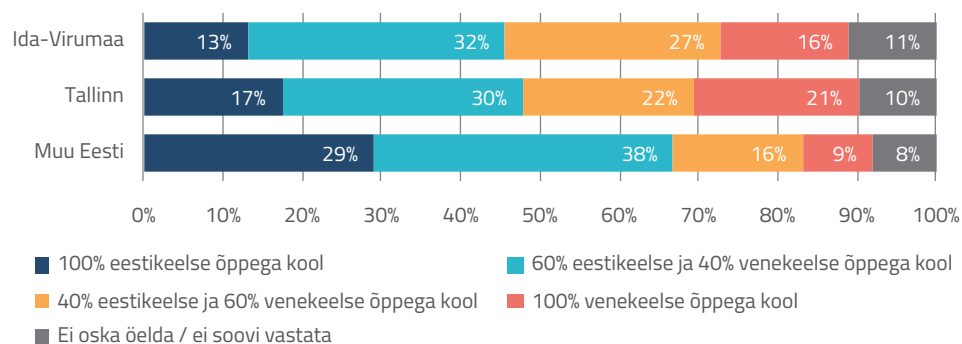
Joonis 2.11. Elanike hinnangud sellele, millise õppekeelela gümnaasiumis või kutseõppeasutuses nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kõige vähem on täielikult eestikeelse gümnaasiumi ja kutseõppeasutuse pooldajaid Ida-Virumaa teisest rahvusest elanike seas (13%) (joonis 2.12). Selle piirkonna elanikest enamik eelistab kahes keeles õppetööd, samal ajal kui täies mahus venekeelset õpet soovivad kõige sagedamini Tallinna teisest rahvusest elanikud.

Joonis 2.12. Teisest rahvusest elanike hinnangud sellele, millise õppekeelela gümnaasiumis või kutseõppeasutuses nad soovivad näha oma lapsi või lapselapsi õppimas, 2020 %

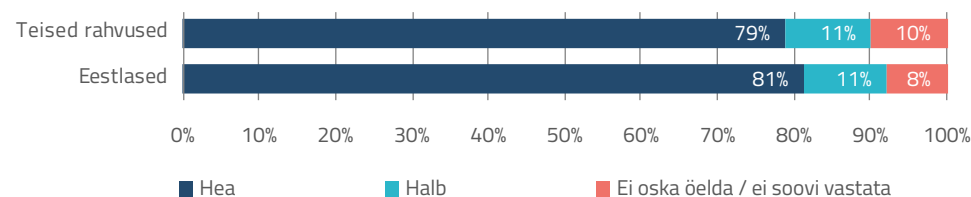
Allikas: EIM 2020.

Avatus eri rahvusest õpperühmadele

Eesti elanike suhtumine eri rahvusest või eri emakeelega laste koosõppimisse

Eesti elanikud toetavad eri rahvusest või eri emakeelega laste õppimist ühes klassis või õpperühmas. Seda võimalust pooldab kokku 80% elanikest, seejuures väga hästi suhtub sellesse üle veerandi (26%) ja pigem hästi 54% vastajatest. Negatiivse hinnangu andis sellele võimalusele ainult iga kümnes (11%) vastaja. Teisest rahvusest elanike seas on võrreldes eestlastega natuke rohkem neid, kes hindavad eri rahvusest või eri emakeelega laste koosõppimist väga heaks võimaluseks, kuid üldpildis on eestlaste ja teisest rahvusest vastajate hoiakud selles küsimuses väga sarnased (joonis 2.13).

Joonis 2.13. Hinnangud küsimusele „Kuidas hindaksite üldiselt seda, kui ühes rühmas/klassis õpiksid koos erinevast rahvusest või eri emakeelt kõnelevad lapsed?“ rahvusrühma alusel 2020 %

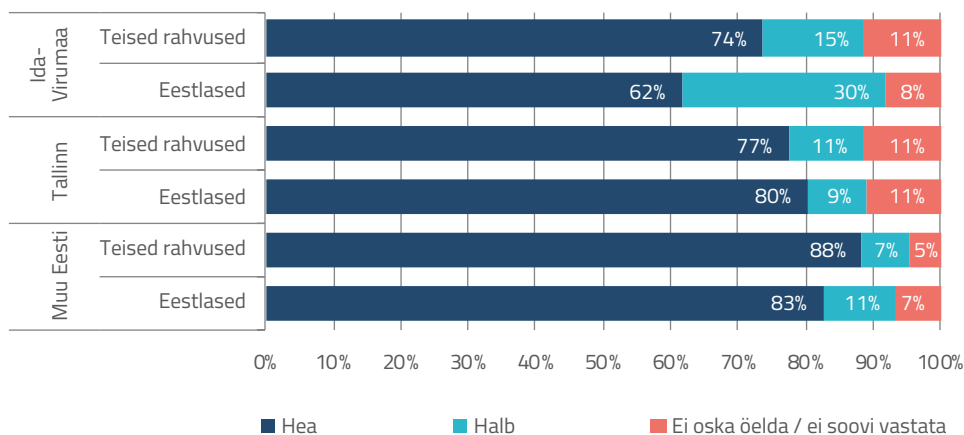

Allikas: EIM 2020.

Kõige rohkem toetavad segarühmas õppimist mujal kui Tallinnas ja Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest inimesed (88%). Piirkonniti eristuvad selgelt Ida-Virumaa eestlased, kellest 62% toetab sellist õpet, ent ligikaudu kolmandiku (30%) hinnangul oleks see pigem halb või väga halb (joonis 2.14).

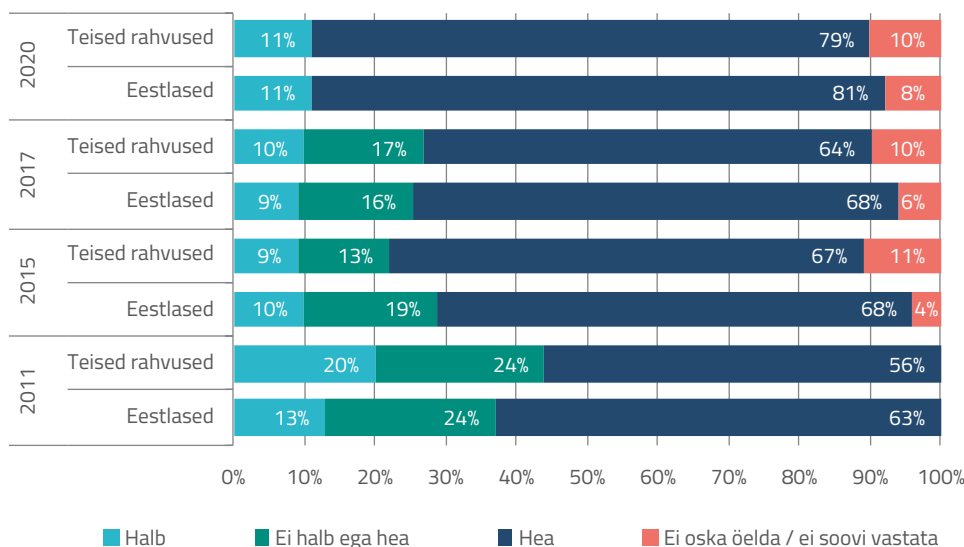
Kuigi hindamisskaalad on eri EIM-ides olnud pisut erinevad ning küsitlustulemused ei ole seetõttu üks ühele võrreldavad, võib siiski teha järelduse, et eri rahvusest või eri emakeelega laste koosõppimist mittetoetavate inimeste hulk Eesti ühiskonnas on jäänud enam-vähem samaks. Varasemates EIM-ides neutraalse hinnangu andnud vastajad on liikunud pigem segarühmas õppimise toetajate hulka (joonis 2.15).

Joonis 2.14. Hinnangud küsimusele „Kuidas hindaksite üldiselt seda, kui ühes rühmas/klassis õpiksid koos erinevast rahvusest või eri emakeelt kõnelevad lapsed?“ rahvusrühma ja piirkonna alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Joonis 2.15. Üldine hinnang sellele, kui ühes rühmas/klassis õpiksid koos eri rahvusest või eri emakeelt kõnelevad lapsed, rahvusrühma alusel 2011, 2015, 2017, 2020 %

Allikas: EIM 2011, 2015, 2017, 2020.

Segarühmas õppimises nähakse potentsiaali

Kaaludes segarühmas² õppimise sobivust lapse üldise arengu seisukohalt, on Eesti inimeste hinnangud soosivad: heaks või väga heaks peab seda 84%. Pooldava hinnangu andis sellele võimalusele 86% eestlastest ja 82% teisest rahvusest elanikest. Ka ühiskonna sidususe vaatenurgast suhtuvad Eesti elanikud segarühmas õppimisse hästi: heaks või väga heaks peab seda 83% (heaks peab 83% eestlastest ja 82% teisest rahvusest vastajatest). Negatiivset hinnangut väljendas ainult 6% eestlastest ja 5% teiste rahvuste esindajatest.

Nõustuva hinnangu andjaid oli märksa rohkem 25–34-aastaste eestlaste seas (89% vs. 83% eestlaste keskmine), samal ajal kui 15–24-aastased teisest rahvusest noored olid palju sagedamini skeptilised (76% vs. 82% teiste rahvuste keskmine).

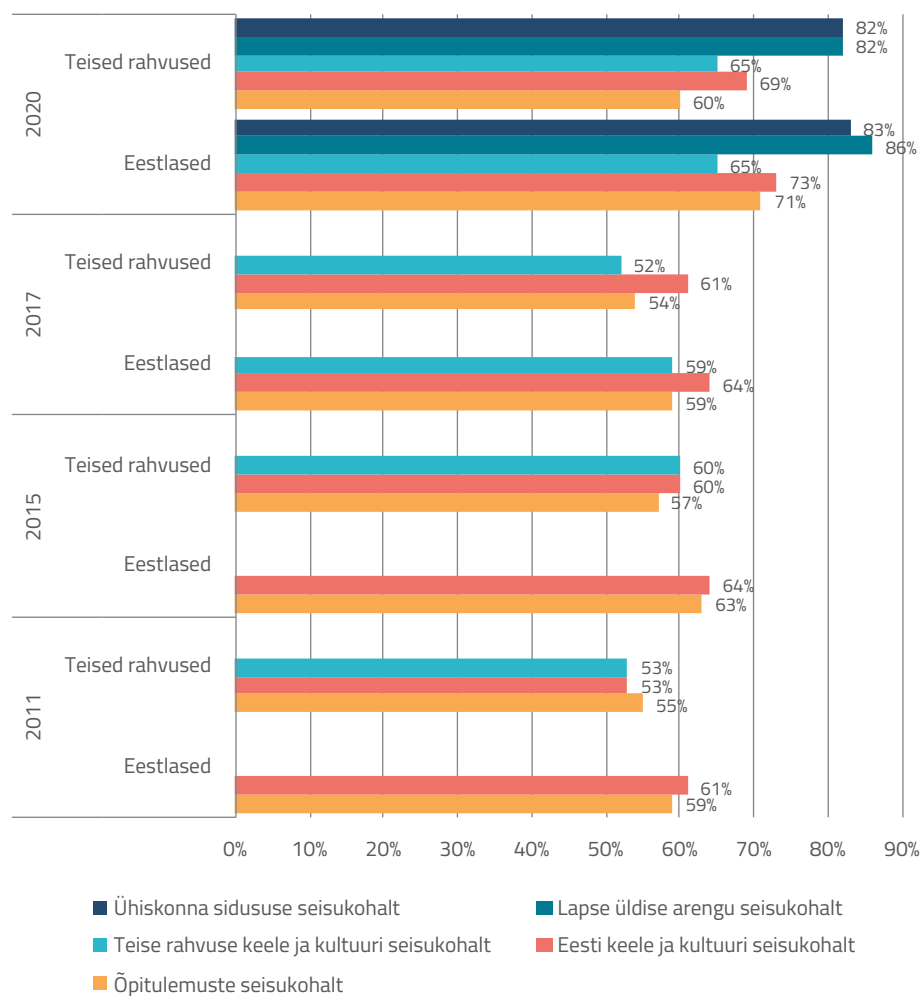
Kuna segarühmas õppimise mõju lapse arengule ja ühiskonna sidususele hindasid vastajad EIM-is 2020. aastal esimest korda, ei saa tulemusi eelmiste aastate näitajatega võrrelda. Kaks kolmandikku (67%) Eesti elanikest (71% eestlastest ja 60% teisest rahvusest vastajatest) on seisukohal, et segarühmaõpe mõjub õpitulemustele hästi (joonis 2.16). Aastatega (vastusevariantides on tehtud muudatusi) on nii teisest rahvusest kui ka eestlastest vastajate hinnangud koosõppimise soodsa mõju kohta õpitulemustele muutunud märkimisväärselt pooldavamaks.

Ka mittepooldavates hinnangutes on nii eestlaste kui ka teisest rahvusest elanike seas toimunud suur muutus (joonis 2.17). EIM-ide järgi oli 2015. ja 2017. aastal võrreldes 2011. aastaga vähem neid, kes hindasid segarühmade ja -klasside mõju õpitulemustele halvaks (halvaks või väga halvaks hindas selle 2015. ja 2017. a iga kümnes), ent 2020. aastaks oli nende osakaal kasvanud suuremaks, kui see oli olnud 2011. aastal (24%). Nimelt oli 2020. aastal iga neljas (26%) teisest rahvusest elanik ja iga viies (19%) eestlane segarühmas õppimise suhtes õpitulemuste pärast kriitiline.

Eesti keele ja kultuuri säilitamise vaatenurgast näevad Eesti inimesed segarühmas õppimist kasulikuna (heaks või väga heaks hindab segarühmi 71%). Trendina saab esile tuua järjepidevat soosivate hinnangute osakaalu kasvu sõltumata rahvusrühmast: sellise hinnangu andis ligikaudu kolmveerand eestlastest (73%) ja natuke väiksem osa teisest rahvusest elanikest (69%).

2 Segarühma täpsustati küsitlusankeedis kui ühte rühma või klassi, kus õpivad koos eri rahvusest või eri emakeelt kõnelevad lapsed.

Joonis 2.16. Nende vastajate hinnangud segarühmadele ja -klassidele, kes hindasid nende mõju heaks kuni väga heaks, rahvusrühma alusel 2011, 2015, 2017, 2020 %

Eestlaste keskmise näitajaga (72%) kõrvutatuna on eesti keele ja kultuuri säilitamise vaatenurgast segarühmas õppimise soodsa mõju suhtes paremini meelestatud vanemaalised (al 65 a) eestlased (83%), ent pigem skeptilised noored (15–24 a) eestlased (64%).

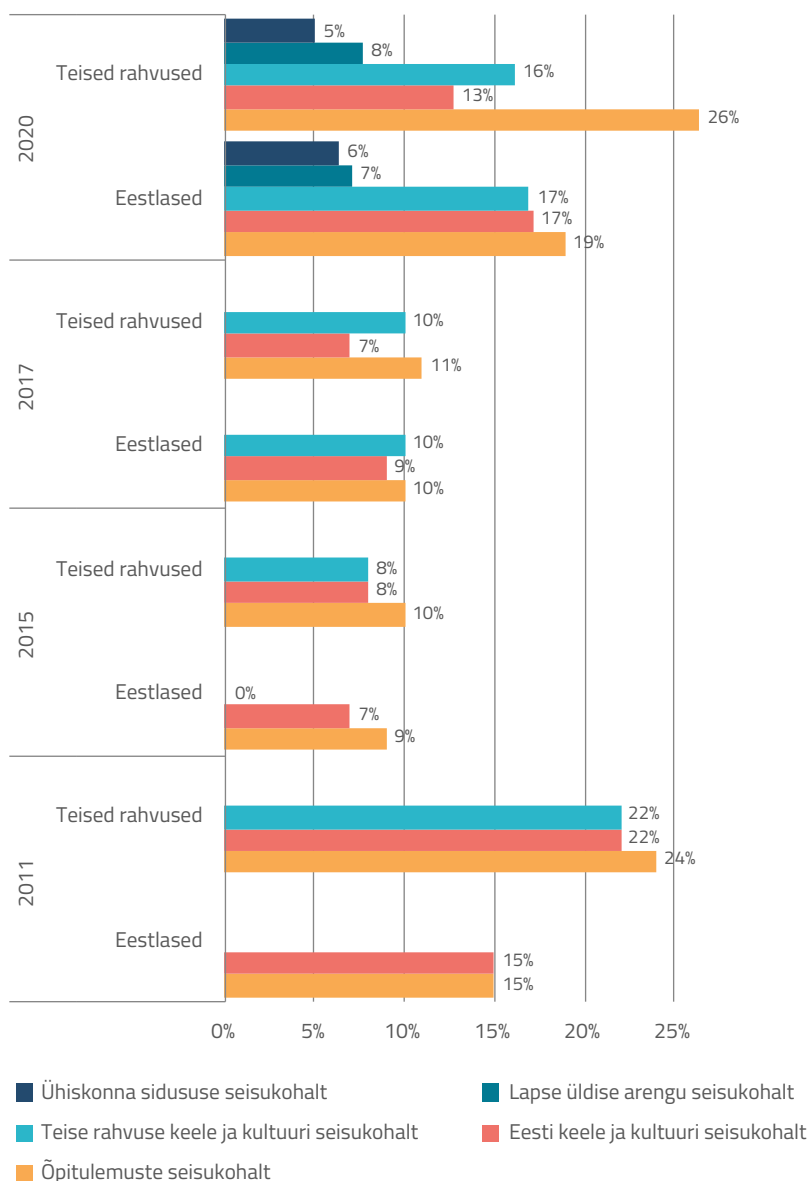
Võrreldes 2015. ja 2017. aastaga on kasvanud sellesse väitesse kriitilistelt suhtuvate inimeste osakaal: see on eestlaste seas 17% ja teisest rahvusest vastajate seas 13%. Hinnang segarühmas õppimisele teise rahvuse keele ja kultuuri säilitamise seisukohast on muutunud võrreldes eelnenud aastatega pooldavamaks. Soosivalt suhtus sellesse ühtmoodi 65% elanikest sõltumata rahvuskuluvusest.

Segarühmas õppimist teise rahvuse keele ja kultuuri säilitamise nimel ei poolda 16% eestlastest ja 17% teisest rahvusest inimestest, mis on suurem osakaal kui kolm aastat tagasi (tollal mõlemad näitajad 10%). Teise rahvuse keele ja kultuuri säilitamise mõju suhtes on keskmisest märksa skeptilisemad Ida-Virumaa eestlased (47% vs. 17% eestlaste keskmine), kuid ka sama maakonna teisest rahvusest inimesed (20% vs. 16% teiste rahvuste keskmine).

Segarühmas õppimist seostasid vastajad enamasti heade õpitulemustega ja seda peeti lapse arengu seisukohast soodsa. Nad ei kaldunud selles nägema ohtu lapse keelele ja kultuurile ega ka eesti keelele ja kultuurile, mis näitab ühiskonna avatust. Samal ajal on 2020. aastaks märkimisväärselt suurenenud nende osakaal, kes on skeptilised koosõppimise soodsa mõju suhtes õpitulemustele, eesti rahvuse ja keele säilimisele, aga ka teise rahvuse ja keele säilimisele.

Allikas: EIM 2011, 2015, 2017, 2020.

Joonis 2.17. Nende vastajate hinnangud segarühmadele ja -klassidele, kes hindasid nende mõju halvaks kuni väga halvaks, rahvusrühma alusel 2011, 2015, 2017, 2020 %

Allikas: EIM 2011, 2015, 2017, 2020.

Õpilase emakeel(t)e toetamise võimalused koolis ja väljaspool seda

Eesti keelest erineva emakeelega õpilaste emakeele toetamist eraldi emakeeleõppe kaudu eelistab veerand elanikest

Õppekeelest erineva emakeelega õpilase emakeel(t)e arendamine õppeprotsessis ei ole ainult kultuuritundliku õpetamise meetod, mis arvestab õppija kogemust ning keelelist ja kultuurilist tausta (Gay, 2000), vaid see toetab ka õppija suurima õpipotentsiaali saavutamist, arendades samal ajal tema akadeemilist, keelelist (Guglielmi, 2008; 2012) ja sotsiaalset (Gay, 2000) võimekust.

Oma emakeeles lugemise oskusel on tugev seos teiste võõrkeelte omandamisega (Guglielmi, 2008; 2012), mis sageli on emakeelest erineva õppekeelega haridusasutuses akadeemilise edu saavutamise põhitegur. Lisaks aitab emakeele arendamine kaasa heade õpitulemuste saavutamisele, säilitades õpilase hea enesehinnangu (Guglielmi, 2008; 2012).

Arvestades õppekeelest erineva(te) emakeel(t)e arendamise tähtsust õpilase arengu jaoks ja haridusteel, uuriti 2020. aasta EIM-is esimest korda seisukohti eesti keelest erineva emakeelega õpilaste emakeel(t)e toetamise võimaluste kohta koolis, kodus ja huvihariduses. Ka teadlased on teinud ettepaneku võtta ühtse Eesti kooli väljatöötamise eesmärgiks selle, et kõikides koolides oleks tagatud kvaliteetne emakeel(t)e õpe, tänapäevast lõimingut toetavad meetodikad ja kultuuritundlik õpetamine (Rääsk jt, 2020).

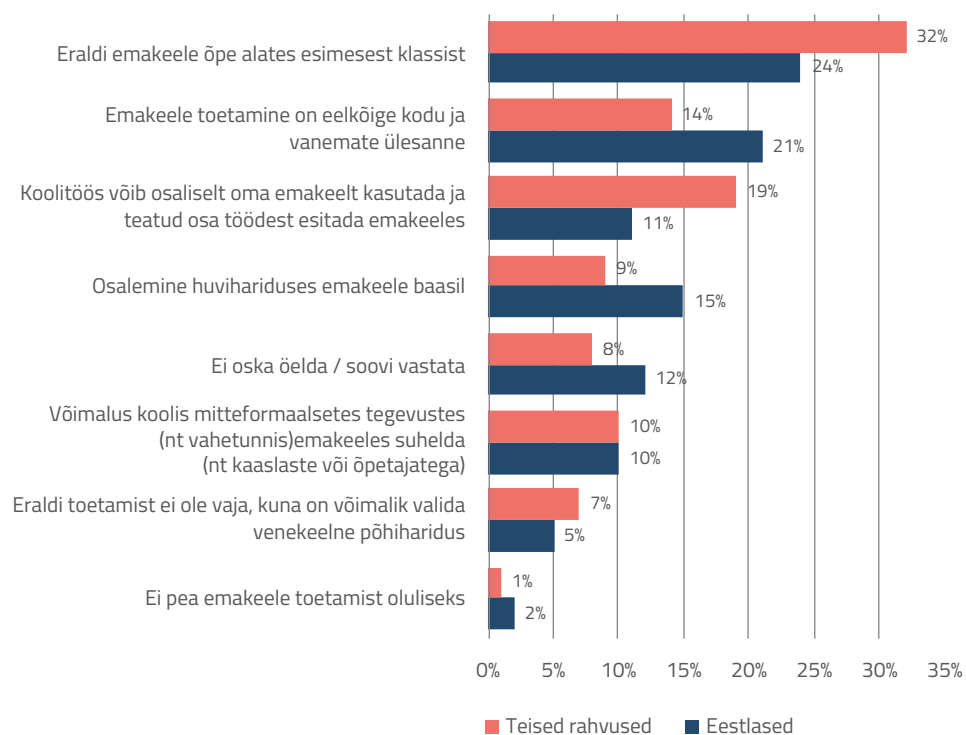
Järgnevalt on tutvustatud viise, mida Eesti elanikud eelistavad erineva emakeelega lapse toetamisel, ning seda, missuguseid kasu- ja riskitegureid nad sellega seoses tajuvad.

Rohkem kui veerand (27%) vastajatest eelistab eesti keelest erineva emakeelega (venekeelsete) õpilaste emakeele toetamist eraldi emakeeleõppe kaudu (joonis 2.18). Nii vastas ligikaudu kolmandik (32%) teisest rahvusest vastajaid, mis on märksa suurem osakaal kui samal seisukohal olevate eestlaste seas (24%).

Eesti keelest erineva emakeelega õpilaste emakeele toetamist peab eelkõige kodu ülesandeks neljandik

Teisalt leiab ligikaudu viiendik (19%) elanikest, et emakeele toetamine on eelkõige vanemate ja kodu ülesanne. Siinjuures on huvitav, et tunduvalt sagedamini olid sel seisukohal eestlased (21% vs. muu emakeelega elanikest 14%), vanemaealised (al 75 a) vastajad (27%) ja Tallinna elanikud (24%). Hoopis vähem leidsid õpilase emakeele toetamise olevat eelkõige vanemate ja kodu ülesande Ida-Virumaa (13%) elanikud. Lapse emakeele toetamist ei pidanud vajalikuks ainult marginaalne osa (2%) elanikest.

Joonis 2.18. Hinnangud küsimusele „Missugust viisi eelistaksite kõige enam venekeelse lapse emakeele toetamiseks?“ rahvusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kui iga viies (19%) teisest rahvusest vastaja eelistab seda, et lapse emakeelt toetataks võimalusega kasutada seda koolitöös, siis eestlaste seas on samal arvamusel iga kümnes (11%). Huvitav on, et teisest rahvusest vastajatest pooldavad nimetatud võimalust naised tunduvalt sagedamini kui mehed (23% vs. 14%). Emakeele toetamist kooli õppetöövälises tegevuses ja suhtluses peab eelistatuimaks viisiks iga kümnes (10%) Eesti elanik ja rahvuse järgi olulist erinevust ei ilmne. Küll aga pooldavad statistiliselt oluliselt sagedamini (20%) seda võimalust 25–34-aastased teisest rahvusest vastajad.

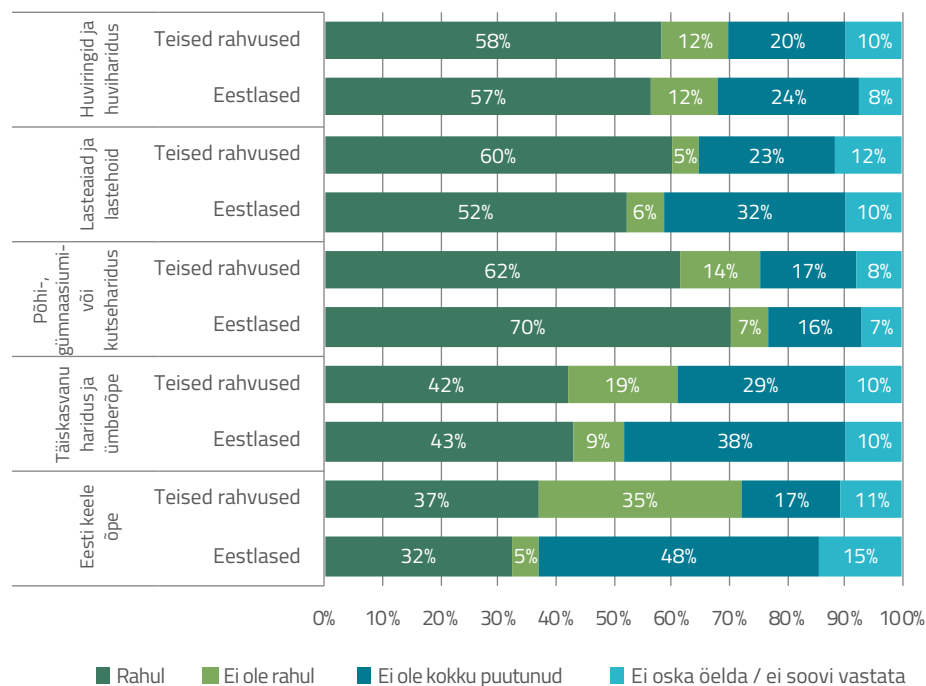
Eestlased valiksid teisest rahvusest lapse emakeele toetamise viisiks sagedamini emakeelse huvihariduse (15%), samal ajal kui teisest rahvusest vastajate seas on toetus sellele palju väiksem (9%). Teiste rahvuste esindajate hulgas peavad emakeelset huviharidust tunduvalt sagedamini eelistatuimaks meetodiks 25–43-aastased (17% vs. keskmine 9%) ja selgesti vähem toetab seda võimalust kõige noorem earühm ehk 15–24-aastased (2%).

Rahulolu hariduse kättesaadavusega

Eesti elanikud on kõige rohkem rahul põhi-, gümnaasiumi- ja kutsehariduse kättesaadavusega oma kodukohas, seejuures on eestlased sellega rohkem rahul kui teisest rahvusest vastajad (joonis 2.19). Üle poole vastajatest on rahul ka huvi- ja alushariduse kättesaadavusega. Lasteaia- ja lastehoiuteenuse kättesaadavusega on teisest rahvusest vastajad rohkem rahul kui eestlased. Huvihariduse kättesaadavuse hinnangud vastaja rahvusrühma alusel ei eristu.

Täiskasvanuhariduse ja ümberõppevõimaluste pakkumisega oma linnas või vallas ollakse märksa vähem rahul, seejuures on teisest rahvusest vastajate seas rahulolematust rohkem kui eestlaste seas. Peaaegu iga viies teisest rahvusest vastaja ei ole täiskasvanuhariduse ja ümberõppe kättesaadavusega oma kodukohas rahul, eestlastest vastas nii 9%. Tulemuste tõlgendamisel tuleb arvestada suure osa vastajate vähest kokkupuudet selle valdkonnaga: koguni 38% eestlastest ja 29% teisest rahvusest vastajatest ei ole täiskasvanuhariduse ega ümberõppega kokku puutunud. Kõige vähem ollakse rahul eesti keele õppe kättesaadavusega oma kodulinnas või -vallas. Teisest rahvusest elanike seas on eesti keele õppega rahule jääjad ja rahulolematuid peaaegu võrdselt: mõlemaid veidi üle kolmandiku vastajatest. Peaaegu pooled eestlased (48%) ei ole eesti keele õppe kättesaadavusega oma kodukohas kokku puutunud ja 32% leiab, et eesti keele õppimise võimalustega oma kodukohas võib rahule jääda.

Joonis 2.19. Hinnangud küsimusele „Kui rahul olete järgmiste teenuste kättesaadavusega oma linnas/vallas?“ rahvusrühmade alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kokkuvõte

EIM-i tulemused näitavad, et Eesti inimesed pooldavad sõltumata rahvuslikust kuuluvusest varast eestikeelset õpet: valdav osa (87%) leiab, et eestikeelne õpe peaks algama juba lasteaias või põhikooli esimeses astmes. See arvamus ei ole jäänud üksnes hoiakuks, vaid üha rohkem teisest rahvusest lapsi õpibki eestikeelses õppeasutuses või keelekümbelrühmas.

Venekeelse õppe osakaal nii alus- kui ka põhihariduses on aja jooksul järjest kahanevad. See trend jätkub esiteks väikse sündimuse ja teiseks lapsevanemate eelistuste muutumise tõttu, mis toob tulevikus kaasa paratamatu vajaduse korraldada ümber praegune vene õppekeele koolide võrk.

Et Eesti koolide keeleline ja kultuuriline mitmekesisus on suurenenud, on vaja toetada ka eesti õppekeelele koole eesti keelest erineva emakeelega õpilaste hariduse korraldamisel ning nende vajaduste arvestamisel. Põhiosa elanikest nõustub seisukohtadega, et muu emakeelega laste õppimine eesti keeles parandab nende laste keeleoskust, avardab haridusvõimalusi, aitab kaasa tihedamatele kontaktidele eestlaste ja teiste rahvuste esindajate vahel, suurendab lõpetajate konkurentsivõimet tööturul, arendab mõtlemist ja loovust ning ühtlustab eesti ja muu õppekeelele koolide õpilaste teadmiste taset.

Samas ei tohi tähelepanuta jätta võimalikku ebasoodsat mõju. Rohkem kui kolmandik vastajatest leidis, et eesti keeles õppimine toob kaasa psühholoogilisi pingeid ja stressi ning takistab aineteadmiste omandamist. Iga neljas Eesti inimene nägi eesti keeles õppimises ohtu lapse emakeeleoskuse säilimisele ning kultuurilise identiteedi säilimisele ja arenemisele.

Neid, kes peavad eesti keeles õppimist ohuks lapse emakeele ja kultuurilise identiteedi säilimisele ja arengule, on teisest rahvusest elanike seas rohkem kui eestlaste seas. Piirkondlikud erinevused peegeldavad asjaolu, et sellist ohtu tajuvad esmajoonel Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikud. Märksa harvem on sellisel seisukohal väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad elavad inimesed.

Teisest rahvusest Eesti elanike soovivad oma lapse või lapselapse õppekeele kohta lasteaias ja põhikoolis on mitmekesised – selgeid eelistusi välja ei joonistu. Piirkondadest eristuvad Ida-Virumaa ja Tallinn, kus on vene õppekeelele koolide osakaal Eesti suurim ning kus soovib alla poole teisest rahvusest elanikest oma lapsele või lapselapsele eestikeelse õppega põhikooli. Sõltumata rahvusrühmast suhtuvad vastajad eri rahvusest laste koos õppimisele hästi, sest nad näevad sellel head mõju nii õpitulemustele kui ka ühiskonna sidususele. Kõige rohkem on koosõppimise suhtes kõhklusi Ida-Virumaa elanikel. Kuigi segarühmas õppimist seostatakse enamasti heade õpitulemustega, on märkimisväärselt kasvanud selle suhtes skeptilisel seisukohal olevate vastajate osakaal nii eestlaste kui ka teisest rahvusest elanike hulgas.

Õpilase emakeele toetamiseks eelistab rohkem kui veerand Eesti elanikest selle eraldi õpetamist alates 1. klassist. Ligikaudu viiendik vastajatest (21% eestlastest ja 14% teisest rahvusest elanikest) leiab, et lapse emakeele toetamine on eelkõige vanemate ja kodu ülesanne.

Rahulolu hariduse kättesaadavusega on eestlaste ja teisest rahvusest elanike seas võrdlemisi sarnane. Rohkem kui pooled vastajad on sõltumata rahvuslikust taustast

rahul nii alus-, põhi-, gümnaasiumi- ja kutsehariduse kui ka huvihariduse kättesaadavusega oma kodukohas. Suurim erinevus ilmnes hinnangutes eesti keele õppe kättesaadavusele: rohkem kui kolmandik teisest rahvusest elanikest ei ole sellega oma kodulinnas või -vallas rahul.

Kasutatud kirjandus

Gay, G. 2000. *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice Multicultural Education Series* (1st edition). Teachers College Press.

Guglielmi, R. S. 2008. Native language proficiency, English literacy, academic achievement, and occupational attainment in limited-English-proficient students: A latent growth modeling perspective. *Journal of Educational Psychology*, 100 (2), pp. 322–342. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.100.2.322>.

Guglielmi, R. S. 2012. Math and Science Achievement in English Language Learners: Multivariate Latent Growth Modeling of Predictors, Mediators, and Moderators. *Journal of Educational Psychology*, 104 (3), pp. 580–602. <https://doi.org/10.1037/a0027378>.

Haridus- ja Teadusministeerium 2020. Haridus- ja Teadusministeeriumi arengukavade ja programmide 2019. aasta täitmise analüüs. https://www.hm.ee/sites/default/files/htm_arengukavade_ja_programmide_2019._aasta_taitmise_analuus.pdf.

Lindemann, K. 2019. Õpilane – sotsiaalse tausta mõju ja tulevikuootused. Kogumikus: Tire, G. (toim.), PISA 2018 Eesti tulemused. Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes. https://www.hm.ee/sites/default/files/pisa_2018-19_raportweb.pdf.

Pedaste, M., Kirss, L., Kitsnik, M. 2019. Ühtne Eesti kool – visioon tuleviku Eesti koolist. RITA-ränne projekt 2019. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/ranne/files/rita_tee-makokkuvote_uhtnekool_28_03_2019.pdf.

Puksand, H. 2019. Lugemine. Kogumikus: Tire, G. (toim.), PISA 2018 Eesti tulemused. Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes. https://www.hm.ee/sites/default/files/pisa_2018-19_raportweb.pdf.

Rääsk, M., Rääsk, E., Järv, S., Kirss, L., Palginõmm, K., Pedaste, M. 2020. Ühtse Eesti kooli mudeli väljaarendamine Eestis. RITA-ränne projekt 2019. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/ranne/files/rita_koolimudelid.pdf.

3

EESTI ELANIKE KEELEOSKUS JA -KASUTUS, INIMESTEVAHELISED KONTAKTID, SALLIVUS NING EESTI KEELE VÄÄRTUSTAMINE

Kats Kivistik
Balti Uuringute Instituut

Sissejuhatus

Selles peatükis antakse ülevaade Eesti elanike keeleoskusest ja -kasutusest ning eesti keelega seotud hoiakutest. Ühtlasi analüüsitakse rahvus- ja keelerühmade vahelisi kontakte ehk seda, milliste keelerühmadega ning millistes suhtluskanalites ja -olukordades suheldakse.

Peale selle, et keeleoskus pakub uusi maailma tajumise viise, on see inimesele oluline instrumentaalsetel kaalutlustel, näiteks parema hariduse, töökoha ja ametikoha saamiseks. Keeleoskus võimaldab eri kultuuri- ja keeleruumist pärit inimestel omavahel suhelda ning üksteise kultuuri tundma õppida. Seepärast on ühise keele rääkimine rahvusrühmade lõimumise ja koostöö eeldus.

Selles peatükis käsitletakse eelkõige kolme Eesti elanike seas levinuima keele – eesti, vene ja inglise keele – oskuse ja kasutusega seotud aspekte 2020. aasta Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM 2020) andmete põhjal. Lisaks vaadeldakse hoiakuid eri keelerühmade suhtes. Et saada vastus küsimustele, kas ja kui palju on Eesti elanike keeleoskus ja -kasutus ning kontaktid teiste keelte kõnelejatega muutunud, võrreldakse 2020. aasta tulemusi varasemate EIM-ide tulemustega. Veel analüüsitakse vastuseid elaniku vanuserühma, piirkonna (Tallinn, Ida-Virumaa ja muu Eesti), aga ka soo ja haridustaseme alusel.

Eesti elanike eesti ja vene keele oskus

Eestlaste jaoks on eesti keele oskus enesestmõistetav, kuid Eesti ühiskonna jaoks tervikuna on tähtis ka teisest rahvusest inimeste eesti keele kui riigikeele oskus. See soodustab nende suuremat osalemist Eesti ühiskonnas, hõlbustades eri keele- ja kultuuritaustaga elanike vahelist suhtlust ning ligipääsu tööturule, teenustele ja teabele. Ühine suhtluskeel on rahvusrühmade vahelise suhtluse eeldus.

Keeleoskust mõõta ja hinnata on keeruline ning seda võib teha mitmel moel. Siin peatükis lähtutakse keeleoskuse hindamisel inimese enda subjektiivselt hinnangust sellele ning see võib erineda testide ja eksamite tulemustest. Kaks rahvusrühma, kelle keeleoskust ja -kasutust ning eesti keele väärtustamist selles EIM-is võrreldakse, on eestlased ja teisest rahvusest elanikud. Seejuures on võetud aluseks nende endi hinnang oma põhilise rahvuskuuluvuse kohta.

Lisaks eesti keele oskusele vaadeldakse vene keele oskust, mis – nagu teiste rahvuste eesti keele oskus – on ühiskonna tasandil tähtis vahend rahvustevahelise suhtluse tihendamiseks ning indiviidi tasandil töö leidmiseks, ametiredelil tõusmiseks, paremate palgatingimuste saavutamiseks jms. Seega võib ka eestlaste vene keele oskust näha suhtlus- ja töövahendina. Kolmanda keelena analüüsitakse Eestis üha sagedamini kasutatavat inglise keelt. Sellel keelel on esiteks instrumentaalne väärtus, st inglise keele oskus annab tööturul eelise, ning teiseks suhtlust võimaldav ja lihtsustav väärtus. Võib ju teatud olukorras kasutada inglise keelt rahvusrühmade ühise suhtluskeele ehk vahendajakeelena, mistõttu tulebki jälgida ka selle keele oskust ja kasutust Eesti elanike seas.

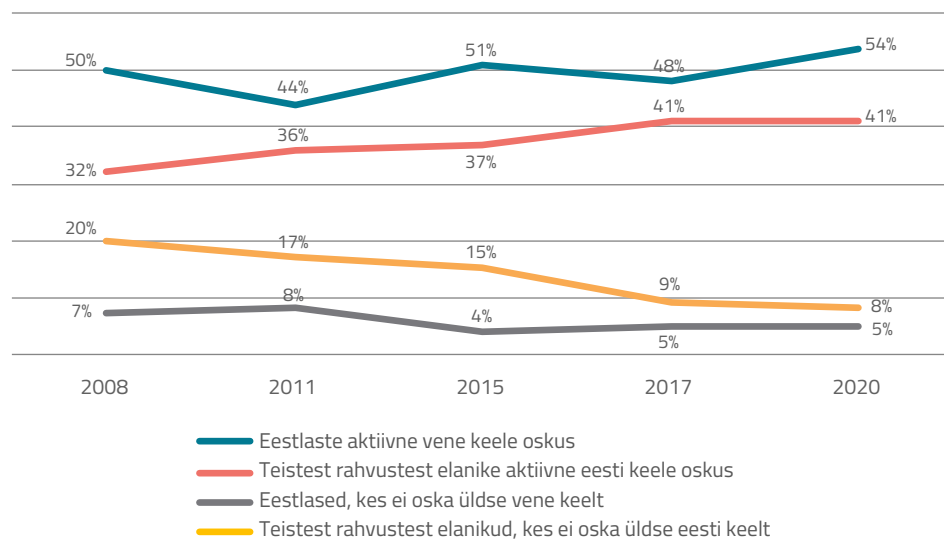
Teisest rahvusest elanike seas on enesehinnanguline eesti keele oskajate¹ osakaal 41%, mis on samal tasemel 2017. aastaga. Kui vaadata 12-aastast ajavahemikku, on näha teisest rahvusest elanike eesti keele oskuse paranemist, sealhulgas on nii suurenenud aktiivse eesti keele oskusega inimeste osakaal kui ka väga selgesti vähenenud nende osakaal, kes ei oska eesti keelt üldse. Aktiivne keeleoskus on 12 aastaga suurenenud peaaegu 10 protsendipunkti ja kui 12 aastat tagasi ei osanud eesti keelt üldse viiendik teiste rahvuste esindajatest, siis 2020. aastaks oli see näitaja vähenenud 8%-le. Suurim hüpe keeleoskuse paranemise poole tehti 2010. aastate keskel, mil eesti keele mitteoskajate osakaal vähenes 6 protsendipunkti.

Eestlased hindavad oma vene keele oskust keskmiselt mõnevõrra paremaks kui teisest rahvusest elanikud oma eesti keele oskust. Vene keelt valdab aktiivselt 54% eestlastest, kuid näitaja on püsunud alates 2008. aastast peaaegu samal tasemel. Piirkonniti varieerub Eesti elanike eesti ja vene keele oskus märkimisväärselt. Kõige esimesena jääb silma üks Ida-Virumaa näitaja: 2020. aastal oli ainult viiendik sealseid teisest rahvusest elanikke aktiivse eesti keele oskusega. Võib öelda, et Tallinna teisest rahvusest inimeste eesti keele oskus on 12 aasta jooksul tunduvalt rohkem paranenud kui Ida-Virumaal: vastavalt 15 ja 8 protsendipunkti. Seejuures on Tallinna teisest rahvusest inimeste eesti keele oskus 2020. aastaks juba võrdsustunud muu Eesti näitajaga (aktiivselt oskavad eesti keelt ligikaudu pooled). Kui loetleda põhjuseid, miks Ida-Virumaal pole aktiivse eesti keele oskusega inimeste osakaal märkimisväärselt suurenenud, siis võivad need olla noorte mujale elama suundumine², väiksem igapäevane eesti keele vajadus ja Ida-Virumaale elama asunud venekeelsed uussissirändajad.

1 Aktiivne keeleoskus: inimene saab keelest aru, räägib ja kirjutab selles (sh emakeelne kõneleja).

2 Vt ka alapeatükki „Eri rahvusest inimeste vahelised kontaktid“.

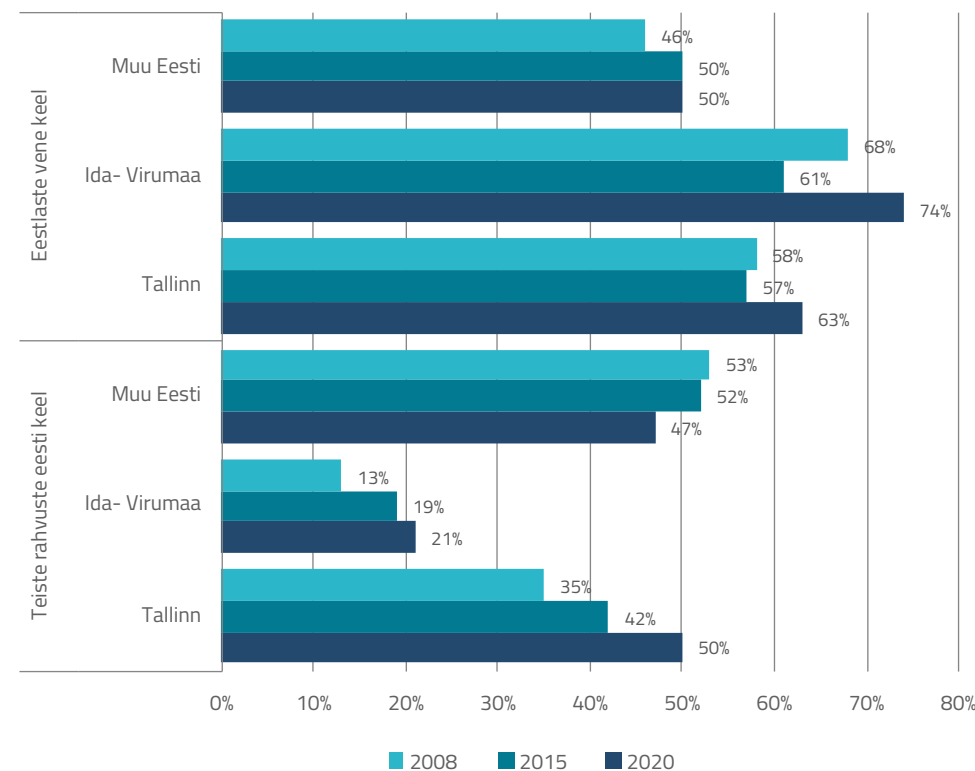
Joonis 3.1. Eestlaste aktiivne vene keele oskus ja teisest rahvusest elanike aktiivne eesti keele oskus (vastused „Valdan vabalt“ ja „Saan aru, räägin, kirjutan“; samuti 2020. a lisatud variant) ning keeleoskuse puudumine 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Tallinnas ilmnunud teiste rahvuste esindajate eesti keele oskuse ja eestlaste vene keele oskuse kõrgem tase (võrreldes muude Eesti piirkondadega) viitab ühtlasi sellele, et Tallinnas on mitmekultuuriline ja -keelne keskkond. See annab inimestele võimaluse üksteisega kokku puutuda ja kasutada mõlemat keelt (vt ka kontaktide alapeatükis joonist kontaktide kohta piirkonna järgi).³

Joonis 3.2. Eestlaste aktiivne vene keele oskus ja teisest rahvusest elanike aktiivne eesti keele oskus (vastused „Emakeel“, „Valdan vabalt“ ja „Saan aru, räägin, kirjutan“) piirkonna alusel 2008, 2015 ja 2020 %

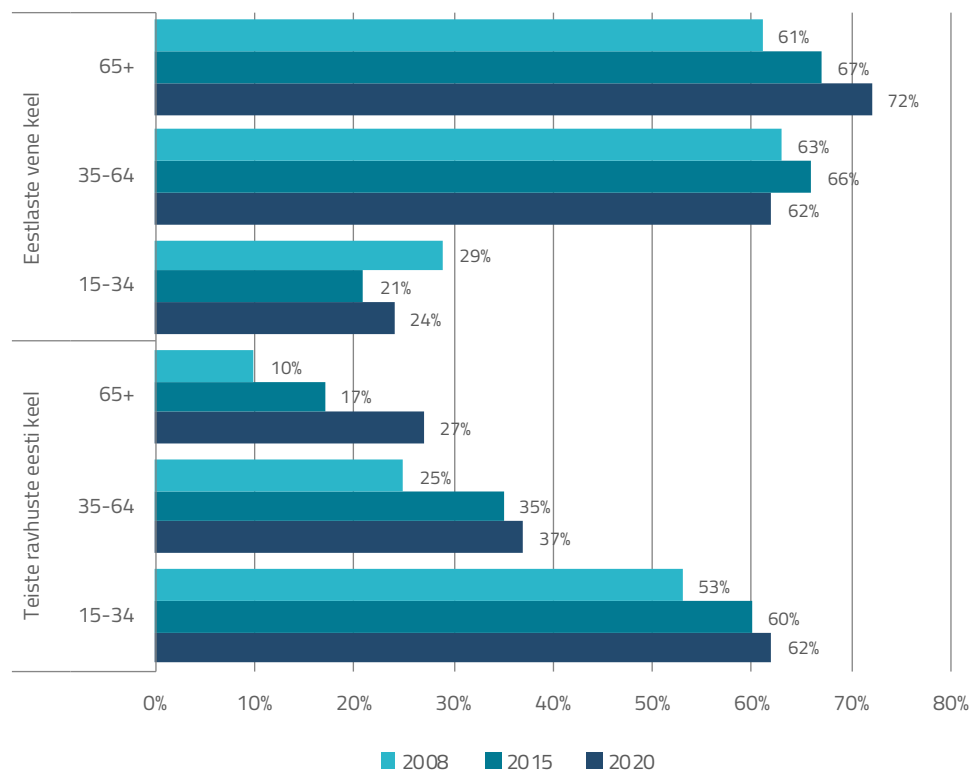

Märkus. EIM-ides kõiguvad egakõigile üldistatavad
Allikas: EIM 2008, 2015, 2020.

Teiste rahvuste eesti keele oskus on tugevalt seotud vanusega: nooremad inimesed oskavad eesti keelt paremini kui vanemad (joonis 3.3). 2020. aastal oskas kuni 34-aastastest eesti keelt 62%, aga vähemalt 65-aastastest kõigest 27%. Aastail 2008–2020 on eesti keele oskus enim paranenud vanemates vanuserühmades: kuni 34-aastastel kasvanud alla 10 protsendipunkti, vähemalt 65-aastastel aga 17 protsendipunkti. Viimastest rääkis 2008. aastal eesti keelt ainult kümnendik. Sellist muutust võib osaliselt seletada põlvkonnavahtusega, st rohkem eesti keelt omandanud ja õppinud inimesed on saanud vanemaks.

³ Kui 2017. a EIM-ist selgus, et Tallinnas on muu Eestiga võrreldes rohkem elanikke, kes ei oska üldse eesti või vene keelt, siis 2020. a andmed seda ei kinnita.

Joonis 3.3. Eestlaste aktiivne vene keele oskus ja teisest rahvusest elanike aktiivne eesti keele oskus (vastused „Emakeel”, „Valdan vabalt” ja „Saan aru, räägin, kirjutatan”) vanuserühma alusel 2008, 2015 ja 2020 %

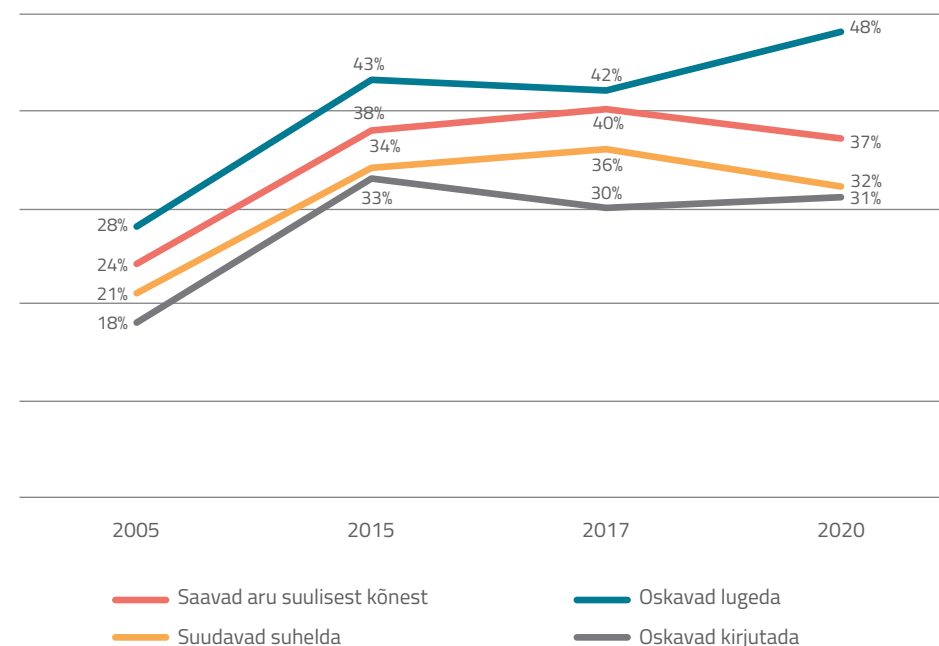
Allikas: EIM 2008, 2015, 2020.

Eestlaste seas ilmneb vastandsuunaline tendents: vanemad inimesed oskavad vene keelt paremini kui nooremad (joonis 3.3). Selgemalt eristuvad alla 35-aastased, kelle seas on vene keele oskajaid kaks-kolm korda vähem kui vanemates vanuserühmades. Väga selget trendi on raske esile tuua: kui midagi saab öelda, siis ehk seda, et just nooremate eestlaste seas on vene keele oskus vähenenud. Tõenäoliselt on selle põhjus asjaolu, et vene keelt õpitakse koolis võõrkeelena vähem ja eestikeelse meedia kõrval jälgivad eesti noored pigem ingliskeelset, mitte venekeelset meediat.

Sisuliselt viitab eesti keele oskus vanuserühma alusel sellele, et kõige noorema vanuserühma Eesti elanike ühine suhtluskeel saab olla eesti keel. Samas ei oska teisest rahvusest vanemad inimesed eesti keelt ja nende keeleoskus ei pruugi aja jooksul ka paraneda tasemele, mis on suhtlemiseks piisav.

Joonisel 3.4 on esitatud teiste rahvuste esindajate eesti keele oskuse areng osaoskuste kaupa 15 aasta jooksul. Osaoskused on edenenud üsna võrdselt, teistest mõnevõrra rohkem on paranenud lugemisoskus, mis võib olla seotud näiteks eesti keele visuaalse nähtavuse suurenemisega. Lugemisoskus kui suhteliselt passiivne oskus on ka üldiselt teisest rahvusest inimestel parimal tasemel. Sellele järgneb suulisest kõnest arusaamine ja suhtlemise suutlikkus ning kõige vähem osatakse eesti keeles kirjutada.

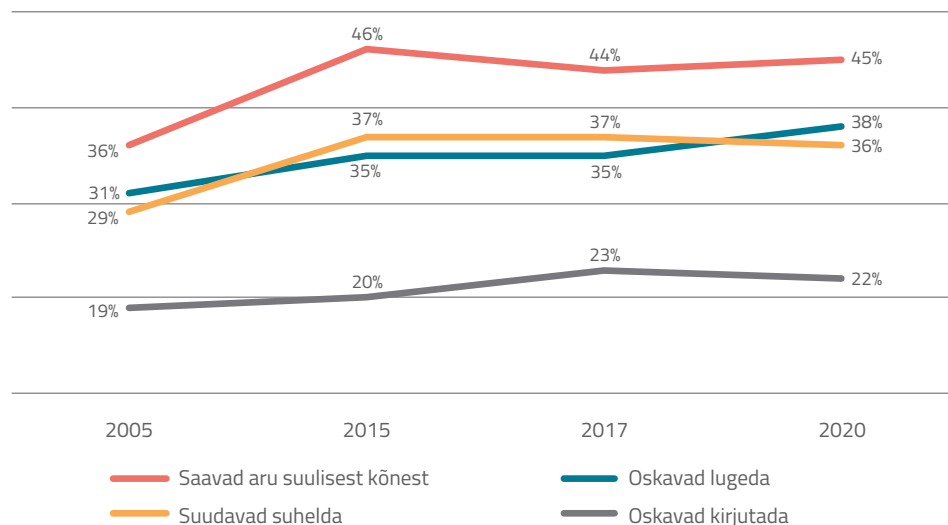
Joonis 3.4. Nende teisest rahvusest elanike osakaal, kes oskavad eesti keelt hästi (2020 ka väga hästi), osaoskuse alusel 2005, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2005, 2015, 2017, 2020.

Kui kõrvutada sellega eestlaste vene keele osaoskuste arengut 15 aasta jooksul (joonis 3.5), siis on märgata, et kuni 2010. aastate keskpaigani keeleoskus paranes ja on seejärel püsinud samal tasemel. Kui teisest rahvusest inimesed oskavad eesti keeles kõige paremini lugeda (järgneb suulisest kõnest arusaamine), siis eestlaste tugevaim vene keele osaoskus on suulisest kõnest arusaamine. Eestlaste suutlikkus vene keeles suhelda ja lugeda on seevastu peaaegu võrdsel tasemel ning kirjutamisoskus on kõige nõrgem osaoskus. Kui eesti keele osaoskuste hinnangud olid küllaltki sarnased, siis vene keele puhul varieeruvad vastajate hinnangud oma osaoskustele rohkem.

Joonis 3.5. Nende eestlaste osakaal, kes oskavad vene keelt hästi (2020 ka väga hästi), osaoskuse alusel 2005, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2005, 2015, 2017, 2020.

Eesti elanike inglise keele oskus

Elanike inglise keele oskus on aastail 2008–2020 selgesti paranenud, kuid eestlaste ja teiste rahvuste oskuses püsib sarnane erinevus: eestlaste seas on aktiivse inglise keele oskusega inimesi ligikaudu kaks korda rohkem.

Nende osakaal, kes Eestis inglise keelt ei oska, on 12 aasta jooksul kahanenud. Seejuures on mitteoskajate osakaal kõige rohkem vähenenud just 2017. ja 2020. aasta võrdluses: eestlaste seas 26%-lt 18%-le ja teisest rahvusest inimeste seas 42%-lt 35%-le. Inglise keele oskajate osakaal on eestlaste seas aastail 2008–2020 kasvanud 37%-lt 47%-le, teisest rahvusest elanike seas jäänud aga üldjoontes samaks (u 20%). Seega oli 2020. aastal eestlaste seas inglise keele oskajate osakaal teisest rahvusest inimeste näitajaga võrreldes üle kahe korra suurem ja mitteoskajate osakaal ligikaudu kaks korda väiksem.

Selle erinevuse põhjuseid võib olla mitu. Nii näiteks võib teisest rahvusest inimeste inglise keele oskus olla väiksem põhjusel, et see on pärast emakeelt ja eesti keelt kolmas õpitav keel, samal ajal kui eestlastel on inglise keel tihti esimene võõrkeel. Lisaks mõjutab tulemust kindlasti asjaolu, millises keeles jälgib inimene meediat ja tarbib kultuuri ning millistest kultuuriüritustest ta osa võtab. Eesti keeleruumis kasutatakse tavaliselt võõrkeelse audiovisuaalse meedia sisu edasiandmisel subtiitreid, vene keeleruumis on aga tavaline dubleerimine. Veel võib mõju avaldada inglise keele õppe tase ja tulemuslikkus, mis võib olla venekeelsetes põhikoolides väiksem.

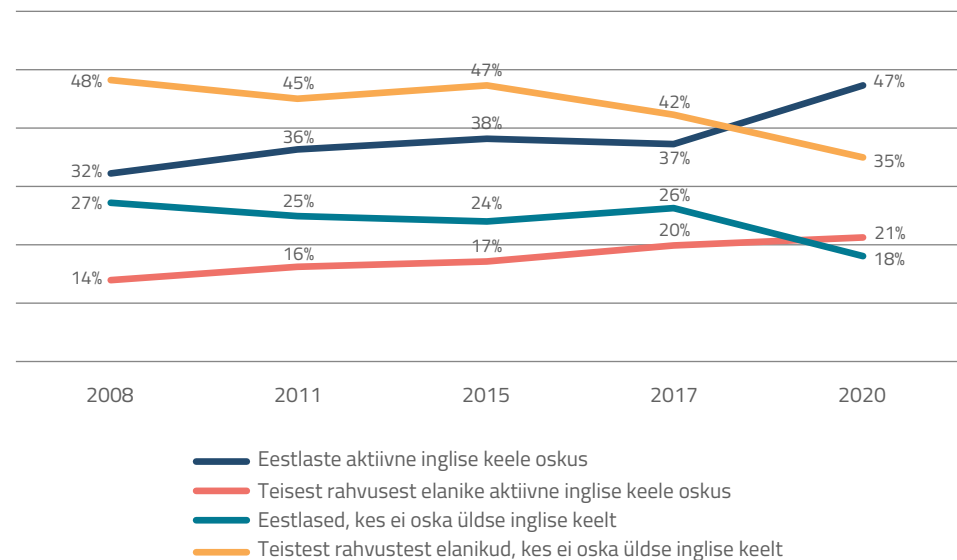
Ka piirkonniti varieerub Eesti elanike inglise keele oskus küllaltki palju. Tallinlased hindavad oma inglise keele oskust kõige kõrgemalt (58% seatasetest eestlastest ja 29% teisest rahvusest elanikest nimetab oma oskust aktiivseks) ning Ida-Virumaa elanikud kõige madalamalt (vastavalt 15 ja 13%). Kui vaadata inglise keele oskuse muutust aastail 2008–2020, selgub, et selle keele oskus on enim paranenud Tallinna teisest rahvusest elanikel (20%-lt 29%-le) ning muude Eesti piirkondade (v.a Tallinn ja Ida-Virumaa) eestlastel (27%-lt 42%-le).

Inglise keele oskus erineb suuresti ka vanuserühmiti (joonis 3.7). Ootuspäraselt hindavad enda oskuse paremaks mõlema rahvusrühma nooremad esindajad, ent kuni 34-aastaste eestlaste seas on inglise keele oskajate osakaal (81%) peaaegu kaks korda suurem kui samaealiste teisest rahvusest elanike seas (47%).

Kuigi vähemalt 65-aastaste seas on inglise keele oskus natuke paranenud, on oskajate arv selles vanuserühmas siiski küllaltki marginaalne. Oma oskust hindavad sõltumata

rahvusrühmast kõrgemalt mehed. Lisaks on inglise keele oskajate osakaal suurem parema sotsiaalse staatusega – kõrgema haridustaseme ja suurema sissetulekuga – inimeste seas.

Joonis 3.6. Eestlaste ja teisest rahvusest elanike aktiivne inglise keele oskus (vastused „Valdan vabalt“ ja „Sa aru, räägin, kirjutatan“; samuti 2020. a lisatud variant) ning inglise keele oskuse puudumine 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Keelekasutus tööl või koolis ja vabal ajal

Keeleoskus võib palju sõltuda vajadusest, st sellest, kui palju seda keelt vaja läheb või kui palju seda kasutatakse. Selles alapeatükis antakse ülevaade Eesti elanike enesekohastest hinnangutest eri keelte kasutamisele.

Kõik EIM-is osalenud hindasid enda keelekasutust vabal ajal, aga keelekasutust tööl või koolis hindasid ainult need, kes töötasid või õppisid. Seega ei loeta tööl või koolis keelt kasutavate inimeste hulka neid, kes ei saanud sellele küsimusele oma staatuse tõttu vastata (eestlastest 21% ja teisest rahvusest elanikest 24% märkis, et ei tööta ega õpi).

Kolme seni käsitletud keele (eesti, vene ja inglise) kõrval on ülejäänud keelte roll Eestis väga väike, kuid selgus, et rohkem kasutavad muid keeli eestlased ja seda just tööl (9%).

Eestlased kasutavad või vajavad⁴ tööl ja koolis kõige rohkem eesti keelt ning teisest rahvusest inimesed vene keelt (joonis 3.7). Aastati ilmnevad erinevused tulenevad eelkõige kahest asjaolust: esiteks sellest, kui paljud vastajad märkisid ennast mitte-töötavaks või -õppivaks, ja teiseks sellest, et 2008. ja 2015. aastal küsiti keelekasutust ainult töö, 2017. ja 2020. aastal aga ka õppimise kohta.

2020. aastal oli inglise keel eestlaste jaoks esimest korda töö- või õppekeelena levinum kui vene keel. See võib olla trend. Inglise keele kasutuse kasv paistab silma just 2008. ja 2015. aasta võrdluses, sest väike hüpe 2017. aasta tulemustes võis olla tingitud meetodika erinevusest.⁵ Vene keele osa töökeelena on alates 2015. aastast vähenenud. Teisest rahvusest inimeste jaoks on vene keel tööl ja koolis üldiselt samas staatuses mis eestlaste jaoks eesti keel. Varasematel aastatel eesti keele tähtsus teisest rahvusest inimeste jaoks natuke kasvas, kuid 2020. aastaks on see vähenenud: ligikaudu 30% vastajatest ei kasutanud eesti keelt tööl või koolis (tuleb arvestada, et 24% vastajatest ei õpi ega tööta), samas kui 2017. aastal oli sama näitaja umbes 19% (22% ei töötanud ega õppinud)⁶.

Inglise keele kasutus tööl ja koolis on suurenenud ka teiste rahvuste seas.⁷ Mõlema rahvusrühma kohta kehtib tulemus, et kui kodus kasutavad inimesed inglise keelt harva, siis tööl ja koolis selle osakaal kasvab. Suur erinevus kahe rahvusrühma inglise keele oskuses leiab kinnitust ka inglise keele kasutuses – see on nimelt eestlaste seas ligikaudu kaks korda levinum kui teisest rahvusest elanike hulgas.

Vabal ajal kasutavad kõik elanikud oma emakeelt ja see osakaal on püsunud aastail 2008–2020 muutumatuna. Lisaks kasutab kolmandik nii eestlastest kui ka teisest rahvusest inimestest vabal ajal teist domineerivat keelt – vastavalt eesti või vene keelt –, ent vabal ajal teise domineeriva keele kasutamine on mõlemas rahvusrühmas aastate jooksul vähenenud. Teiste rahvuste esindajate seas on eesti keele kasutus kahanenud 50%-lt 33%-le.

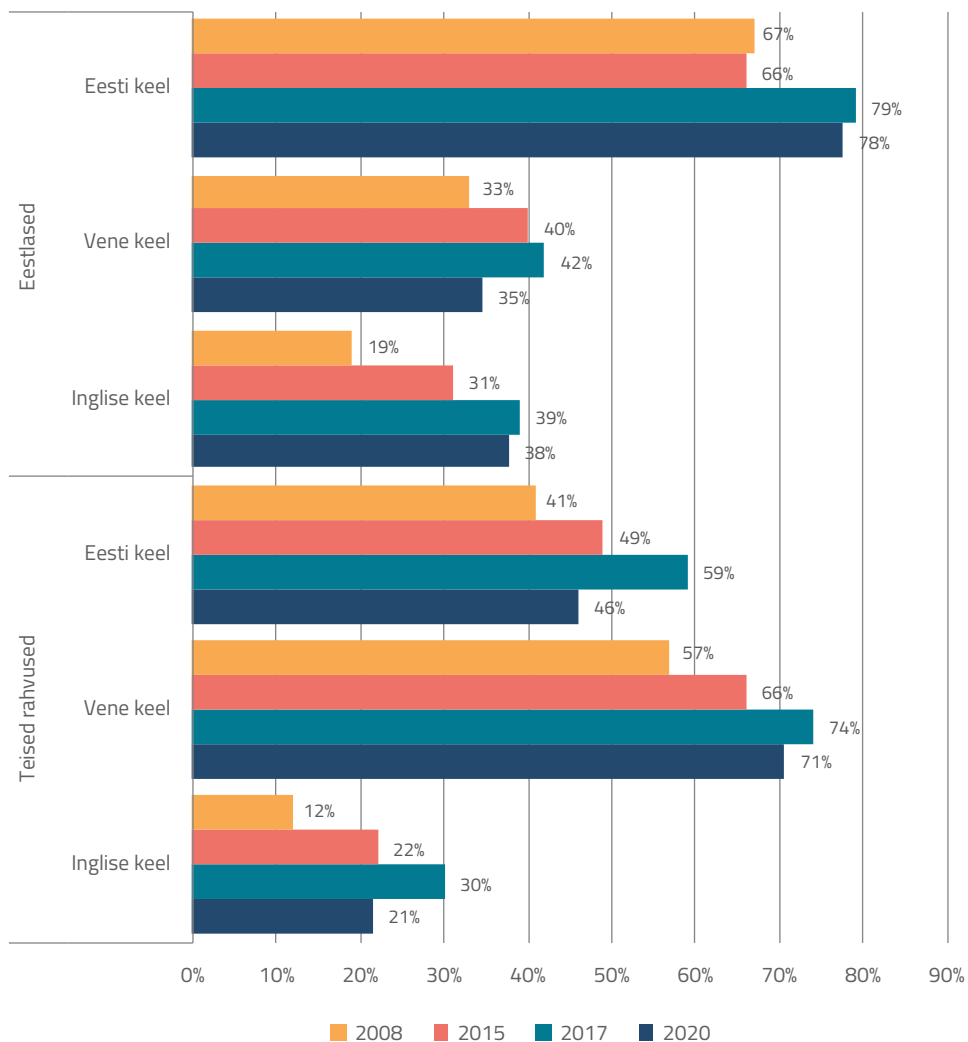
4 Teatud aastatel küsiti, milliseid keeli inimene vajab, teatud aastatel aga seda, milliseid keeli ta kasutab.

5 Alates 2017. a küsiti keele vajaduse/kasutamise kohta tööl ja koolis, varem aga vajaduse/kasutamise kohta ainult tööl.

6 Võimalik, et see on ühekordne anomaalia, seepärast ei tasu sellest järeldada eesti keele tähtsuse vähenemist.

7 Eesti keelega sarnaselt on erandlik tulemus inglise keele suur (2017) ja väike (2020) kasutus.

Joonis 3.7. Eesti, vene ja inglise keele kasutus/vajadus tööl ja koolis rahvusrühma alusel 2008, 2015, 2017 ja 2020 %

Märkus. 2008. ja 2015. aastal küsiti ainult töö ning 2017. ja 2020. aastal ka õppimise kohta.
Allikas: EIM 2008, 2015, 2017, 2020.

Eestlaste seas on vene keele kasutus kahanenud vähem ja see on juhtunud eelkõige viimase viie aasta jooksul. Samas oli 2008. aastal neid eestlasi, kes märkisid end vabal ajal vene keele kasutajaks, vähemgi kui 2020. aastal (vastavalt 24 ja 33%). Seega on veidi süvenenud suundumus, et mõlema rahvusrühma esindajad suhtlevad ja veedavad vaba aega peamiselt enda keeleruumis, kuid tööl ja õpingutes kasutavad rohkem ka teisi keeli.

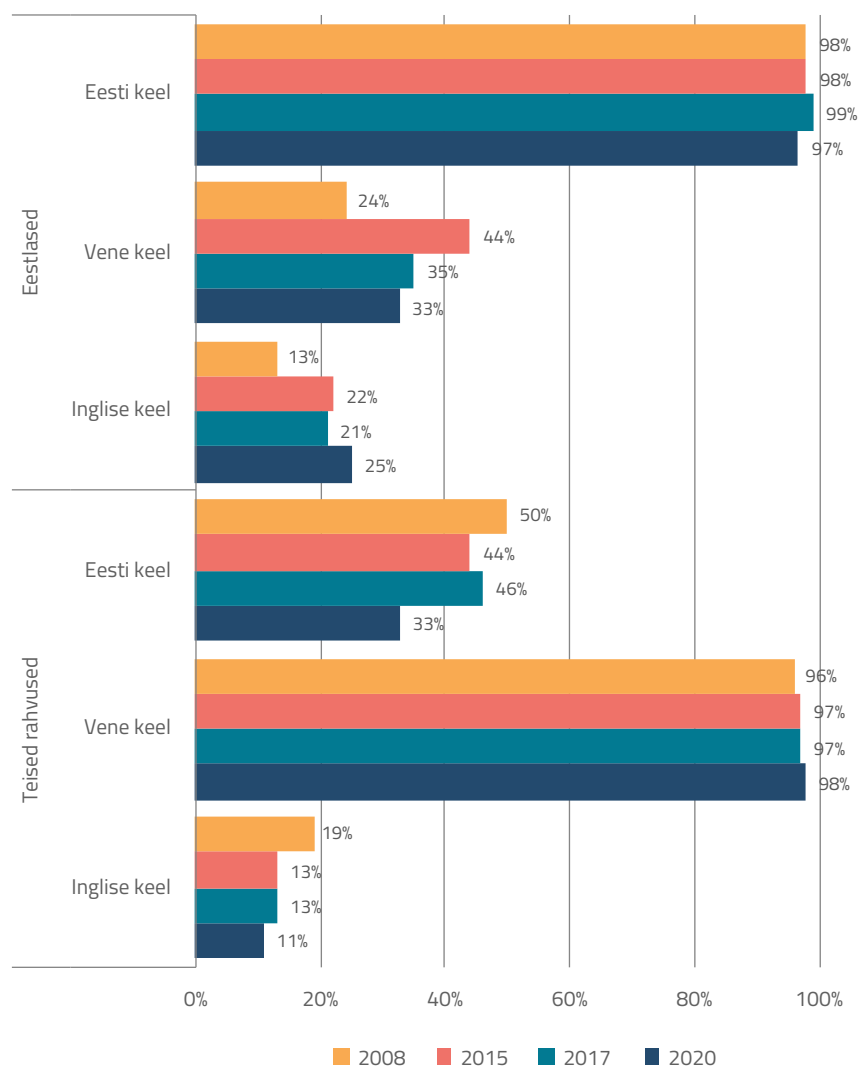
Tähelepanu väärib veel tõik, et kui eestlaste seas on inglise keele kasutus vabal ajal peaaegu kahekordistunud (13%-lt 25%-le), siis teisest rahvusest elanike seas on see hoopis natuke vähenenud (19%-lt 11%-le). See kinnitab rahvusrühmade vahelisi erinevusi vaba aja veetmisel ja seda aega sisustava meedia tarbimisel.⁸

Nagu keeleoskus nii varieerub piirkonniti ka keelekasutus. Inglise keelt kasutatakse nii tööl ja koolis kui ka vabal ajal kõige rohkem Tallinnas ning kõige vähem Ida-Virumaal. Eesti keelt kasutavad nii tööl kui ka vabal ajal enim need teisest rahvusest inimesed, kes elavad väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad, sest seal on ülekaalus eestikeelne keskkond.

Vene keelt kasutavad eestlased oodatult kõige rohkem Ida-Virumaal, kus on valdav venekeelne keskkond. Tallinnas kasutavad eestlased vene keelt ja teisest rahvusest elanikud eesti keelt vabal ajal samal tasemel (vastavalt 46 ja 47%), mis näitab, et keelerühmad puutuvad seal vabal ajal omavahel rohkem kokku kui mujal Eestis.

⁸ Kukk, van Ham ja Tammaru (2019) leidsid, et kuigi vabaajategevused on eri rahvusrühmadel küllaltki sarnased ja seepärast võiksid need olla rahvusrühmade ühendusüliliks sellistes asulates nagu Tallinn, siis tegelikult veedavad eri rahvusrühmade esindajad aega eri kohtades (seejuures üsna kodus lähedal). See tähendab, et elukohasegregatsiooniga kaasneb Eestis vabaajasegregatsioon.

Joonis 3.8. Eesti, vene ja inglise keele kasutus/vajadus vabal ajal / peale tööd (2008. a vastus „Peale tööd“) rahvusrühma alusel 2008, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2015, 2017, 2020.

Eri rahvusest inimeste vahelised kontaktid

Siinses alapeatükis keskendutakse eri rahvusest inimeste vahelistele kontaktidele mitmes suhtlussfääris. Kontakte võib pidada ka lõimumise eeltingimuseks. Kontakti olemasolu või puudumist hinnatakse selle järgi, kui sageli on inimene viimase poole aasta jooksul suhelnud enda omast erineva emakeelega inimestega erinevates suhtlussfäärides. Tuleb aga arvestada, et 2020. aasta EIM-i küsitlus tehti sügisel, mil inimestevaheline suhtlus võis olla keskmisest vähesem koroonaviiruse ja selle leviku piirangute tõttu. 2020. aasta uuringu vastusevariandid erinesid ka mõnevõrra varasematest.⁹

Üldiselt paistab silma, et endast erinevast rahvusest inimestega puutuvad Eesti elanikud kokku esmajoones tööl ja naabrina, aga neid on suhteliselt palju ka sõprade seas. Eestlaste kontakt vene keelt kõnelevate inimestega¹⁰ on kümne aasta jooksul enamikus suhtlussfäärides natuke kasvanud (tööl/koolis, internetis, vabal ajal ja perekonna kaudu), vähenenud on see ainult naabrite¹¹ ja sõprade seas. 2020. aasta torkab silma tihedama internetikontaktiga, mis võib olla seotud sellega, et pandeemia tõttu asendas see füüsilist kontakti.

Teisest rahvusest elanike kontaktid eestlastega on valdavalt kasvanud, 2020. aastal aga enamikus suhtlussfäärides kontaktid vähenesid (v.a internetis). Seega on üks võimalus, et koroonaviirusega kaasnenud distantsi hoidmine mõjutas teisest rahvusest elanikke oma kontakte eestlastega rohkem piirama.

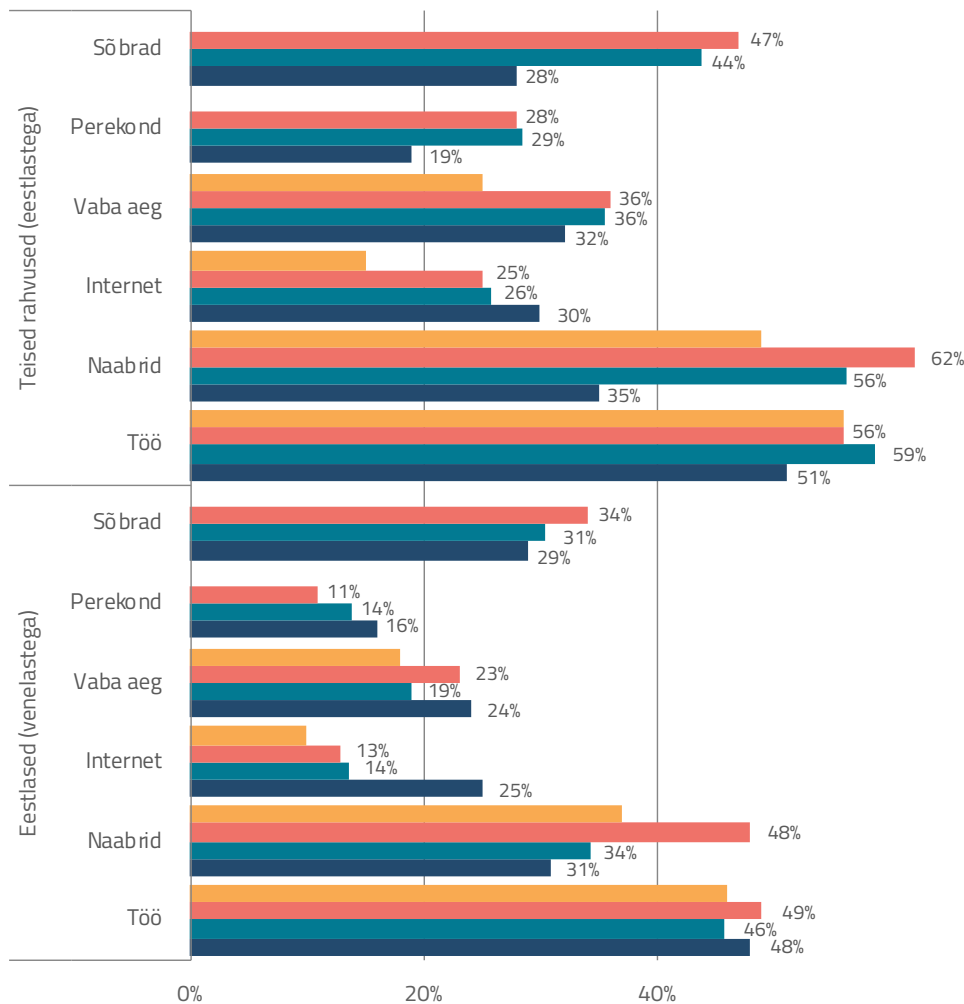
Rahvusrühmade vahelist suhtlust võib analüüsida ka nii, nagu seda tehti 2015. aasta EIM-is: loendades, mitmes suhtlussfääris inimesed kokku puutuvad. Ka sel moel kontakte hinnates (joonis 3.10) torkab silma, et 2020. aastaks on nende osakaal, kes ei puutu endast erinevast rahvusest inimestega kokku (vähemalt kord kuus), suurenenud, ennekõike teisest rahvusest inimeste seas.

⁹ Tuleb tähele panna, et kuna vastusevariante 2020. a muudeti, peegeldavad osakaalud enne 2020. a neid, kes suhtlesid vähemalt mõne korra kuus, 2020. a aga neid, kes suhtlesid vähemalt kord kuus.

¹⁰ 2017. aastani küsiti kontaktide kohta venelaste ja teiste venekeelsete mitte-eestlastega, 2020. aastal esitati aga kaks küsimust: kontakti kohta 1) venelaste ja teiste vene keelt kõnelevate elanikega; 2) muud keelt kui eesti või vene keelt emakeelena kõnelevate elanikega. Parema võrdluse huvides on 2020. a kohta esitatud vastused venelaste ja teiste vene keelt kõnelevate elanike kohta.

¹¹ EIM-i tulemus, et kokkupuude naabritega on sõltumata rahvusrühmast aastate jooksul vähenenud (mitte ainult 2020. a), kinnitab 2018. a doktoritöö (Mägi, 2018) tulemusi, mille kohaselt on eesti- ja venekeelse rahvastiku elukohasegregatsioon Eestis kasvanud.

Joonis 3.9. Nende Eesti elanike osakaal, kes on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erineva emakeelega inimestega vähemalt mõnel korral kuus (2020. a kord kuus), rahvusrühma ja suhtlussfääri alusel 2010, 2015, 2017 ja 2020 %

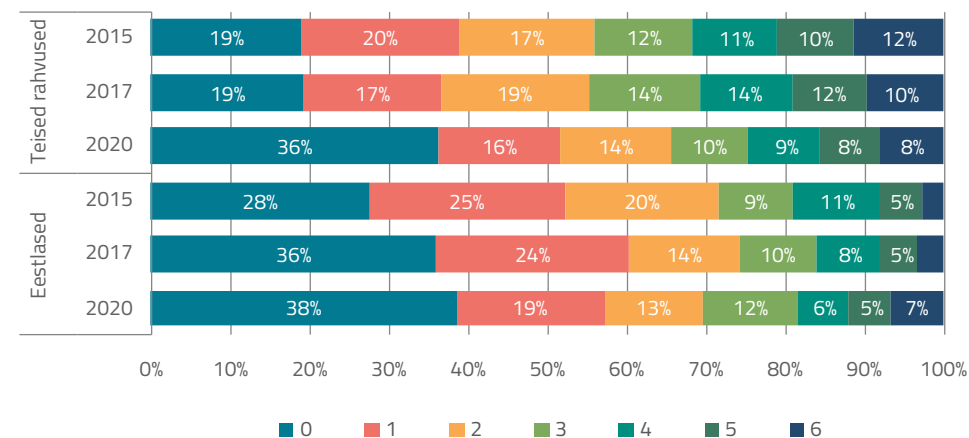
Allikas: EIM 2010, 2015, 2017, 2020.

2015. ja 2017. aasta võrdluses ei ole teisest rahvusest elanike eestlastega suhtlemise sagedus palju muutunud, kuigi mõnevõrra on suurenenud nende osakaal, kes puutuvad kokku mitmes suhtlussfääris. Eestlaste kontakt venelaste ja teiste vene keele kõnele-

jatega samal ajavahemikul (2015–2017) aga vähenes. Seejuures on nii eestlaste kui ka teisest rahvusest elanike seas olnud aastate jooksul kõige rohkem neid, kes ei puutu endast erinevast rahvusest inimestega regulaarselt kokku mitte üheski suhtlussfääris.

Teisalt, kui teisest rahvusest inimeste kontakt eestlastega oli 2020. aastal väga selgelt väiksem, siis eestlaste seas oli kõigis küsitud kuues suhtlussfääris üle kahe korra kasvanud venelaste või teiste vene keele kõnelejadega suhtlevate inimeste osakaal (3%-lt 7%-le).¹² Igatahes ei kinnita andmed rahvustevaheliste kontaktide tihenemist kui märki suuremast lõimumisest. Viimase viie aasta jooksul ei ole muutusi toimunud või on omavaheline kontakt vähenenud, isegi kui mitte arvestada 2020. aasta võib-olla erandlikke tulemusi.

Joonis 3.10. Nende Eesti elanike osakaal, kes on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erinevast rahvusest inimestega vähemalt mõnel korral kuus (2020. a kord kuus), suhtlussfääride arvu ja rahvusrühma alusel 2015, 2017 ja 2020 %

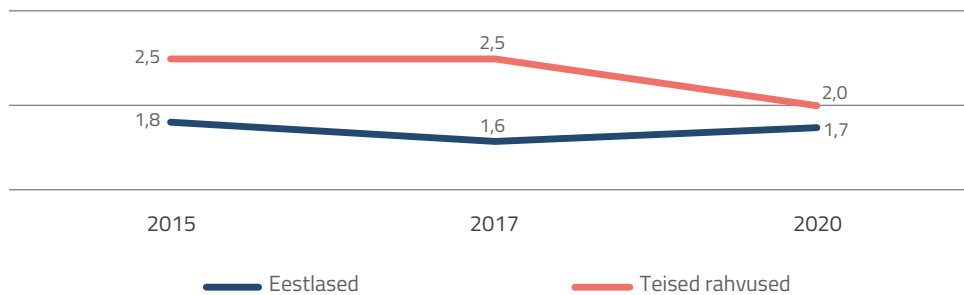

Märkus. Kontaktide arv on arvestatud 2015. aastal loodud loendamismetoodika järgi, kuid tuleb võtta arvesse, et sel aastal olid loendamisse kaasatud praegusest erinevad suhtlussfäärid, et teki-
tada võrdlus 2010. aastaga.
Allikas: EIM 2015, 2017, 2020.

¹² Eestlastest märkis vene keele 2020. a 5,4% enda emakeeleks ja 2017. a 2,6% enda peamiseks suhtluskeeleks. See erinevus võib osaliselt seletada erinevust kahe aasta vahel, sest vene emakeelega eestlastest märkis 58%, et suhtleb venelastega kõigis küsitud kuues sfääris.

Ka eri suhtlussfääride kontaktide kohta arvatud keskmine (joonis 3.11) näitab ilmekalt seda, et üldiselt ei ole suhtlussfääride keskmine arv, mille kaudu ollakse teisest rahvusest inimestega kontaktis, muutunud. Erand on 2020. aasta, mil teisest rahvusest inimeste kontakt eestlastega vähenes suurel määral.

Joonis 3.11. Nende suhtlussfääride keskmine arv, kus Eesti elanikud on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erinevast rahvusest inimestega vähemalt mõnel korral kuus (2020. a kord kuus), rahvusrühma alusel 2015, 2017 ja 2020

Allikas: EIM 2015, 2017, 2020.

Oodatult sõltub rahvustevaheline suhtlus elukohast. Teisest rahvusest elanikud puutuvad eestlastega kõige vähem kokku Ida-Virumaal (keskmiselt vähem kui ühes suhtlussfääris, st ei puutugi kokku), Tallinnas keskmiselt kahes suhtlussfääris ja mujal Eestis keskmiselt pigem kolmes suhtlussfääris. Eestlased on venelaste ja teiste vene keele kõnelejadega puutunud rohkem kokku Ida-Virumaal (keskmiselt üle kolme suhtlussfääri), millele järgneb Tallinn (üle kahe suhtlussfääri) ja muu Eesti (alla kahe suhtlussfääri).

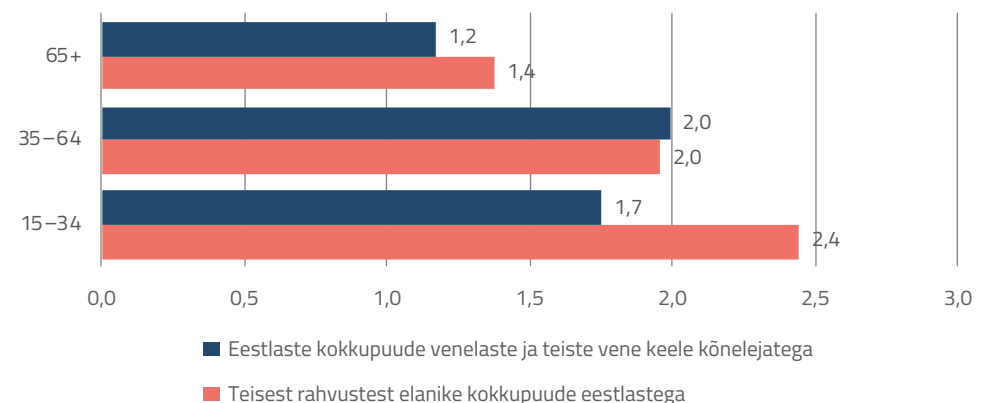
Keelerühmade kokkupuuted varieeruvad väga tugevalt ka vanuserühma alusel (joonis 3.12). Kõige selgemalt eristub kontaktide vähesuse poolest vanim vanuserühm: 65-aastased ja vanemad elanikud on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erinevast rahvusest või erineva keelega inimestega tunduvalt vähemates suhtlussfäärides (keskmiselt pigem ühes suhtlussfääris) kui teiste vanuserühmade esindajad.

Taustaks võib nimetada, et vähemalt 65-aastaste vanuserühm suhtleb ka enda rahvuskaaslastega vähem, kuigi märksa rohkem kui endast erinevast rahvusest või erineva keelega inimestega: poole aasta jooksul on selle vanuserühma eestlased suhelnud oma rahvusest inimestega keskmiselt neljas suhtlussfääris ja teisest rahvusest elanikud keskmiselt 4,5 suhtlussfääris.

Silma paistab veel see, et kõige rohkem kontakte on eestlastega just teisest rahvusest inimeste noorimal vanuserühmal: 15–34-aastastel. Väga tõenäoliselt on nende elanike kontaktirohkus seotud sellega, et nad puutuvad teiste vanuserühmade esindajatest sagedamini kokku eestlastega, elades suurema tõenäosusega eestikeelses keelekeskkonnas. Nimelt on noorte osakaal Ida-Virumaal (väikseima eestlaste osakaaluga piirkond) vähenenud ja keskmisest väiksem.¹³

Selline tendents – noorimate vanuserühmade seas on rahvusrühmade vahelist suhtlust teistest rühmadest rohkem – näitab, et nooremad teisest rahvusest elanikud on eestlastega lõimunud paremini. See annab lootust, et rahvuste suhtlus tulevikus tiheneb.

Joonis 3.12. Nende suhtlussfääride keskmine arv, kus Eesti elanikud on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erinevast rahvusest inimestega vähemalt kord kuus, rahvus- ja vanuserühma alusel 2020

Allikas: EIM 2020.

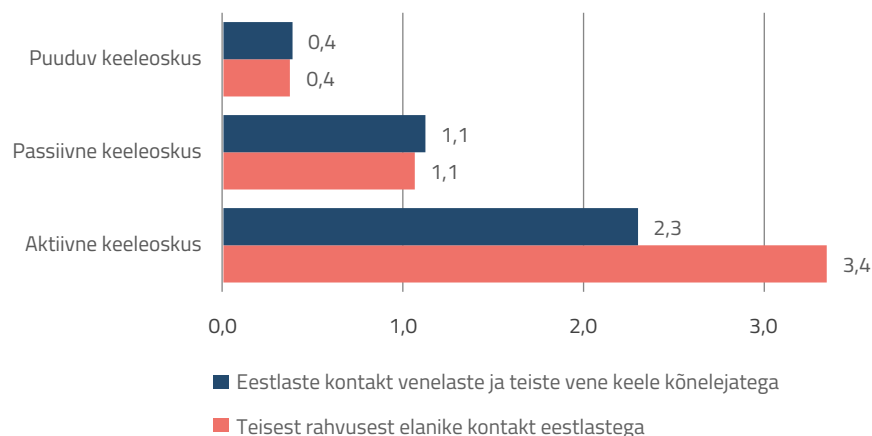
Kuna inimeste suhtlemine ja keele kasutamise võimalus soodustab keeleoskuse paranemist ning on ühtlasi keele õppimise üks põhiajendeid, on järgnevalt analüüsitud, kuidas on erineva emakeelega inimeste kontaktide hulk seotud nende keeleoskusega. Kui vaadata teisest rahvusest inimeste eesti keele oskust (joonis 3.13), paistab silma, et keeleoskus ja kontaktirohkus on seotud: puuduva keeleoskusega inimesed ei suhtle

¹³ Rändesaldo on Ida-Virumaal negatiivne olnud ka viimastel aastatel, sh on kõige rohkem vähenenud 25–29 a elanike arv. 1. jaanuari 2017. a seisuga oli 15–34 a osakaal Eestis 24,5%, ent Ida-Virumaal 20% ning 2020. a oli Eestis kokku 20–26 a osakaal 6,9% ja Ida-Virumaal 4,8%. Seega on Ida-Virumaal Eesti keskmisest vähem noori. See tähendab, et noored on Ida-Virumaalt lahkunud ja kolinud pigem piirkondadesse, kus neil on eestlastega rohkem kontakte. Allikas: Statistikaamet.

endast erinevate rahvustega peaaegu üldse (keskmiselt 0,4 suhtlussfääris). Passiivse¹⁴ keeleoskusega inimesed suhtlevad endast erineva keeleoskusega inimestega keskmiselt ühes suhtlussfääris, ent aktiivse keeleoskusega käib kaasas ka tihedam kokkupuude endast erineva keele kõnelejatega.

Erinevus on eriti suur teisest rahvusest elanike seas: aktiivse eesti keele oskusega teisest rahvusest elanikud suhtlevad eestlastega keskmiselt vähemalt kolmes suhtlussfääris (keskmine 3,4), samal ajal kui aktiivse vene keele oskusega eestlased suhtlevad venelastega keskmiselt ühes suhtlussfääris vähem.

Joonis 3.13. Nende suhtlussfääride keskmine arv, kus Eesti elanikud on viimase poole aasta jooksul suhelnud endast erinevast rahvusest inimestega vähemalt kord kuus, rahvusrühma ja keeleoskuse alusel 2020

Allikas: EIM 2020.

Sallivus teise keele kõnelejate suhtes

Rühmadevahelise kontakti teooria (Everett, 2013) järgi suurendavad inimestevahelised kokkupuuted sallivust ning vähendavad stereotüüpe. Seetõttu analüüsiti ka EIM-is, kuidas suhtuvad Eesti elanikud kontakti endast erinevast rahvusest inimestega.

Kümne aasta jooksul (2010–2020) on Eesti elanike suhtumine kontakti endast erinevast rahvusest inimestega muutunud soosivamaks. Teisest rahvusest inimeste seas oli 2020. aastal nende osakaal, kes suhtusid hästi sellesse, kui naaber oleks eestlane, üle 70% (joonis 3.14), mis on 14 protsendipunkti rohkem kui kümne aasta eest. Kuigi eestlaste seas ei ole soosiv hoiak venekeelsete inimeste suhtes veel ülekaalus, on see kümne aasta jooksul siiski kahekordistunud (23%-lt 46%-le).

2020. aasta tulemuste järgi suhtuks teisest rahvusest elanikest enda sõnul ainult 2% halvasti olukorda, kui tal oleks palju eestlasest naabreid. Sama väike on nende teisest rahvusest elanike osakaal, kes suhtuksid halvasti lähedase abiellu eestikeelse inimesega, ja 4% suhtuks halvasti eestikeelsete kolleegide enamusse tööl. Eestlastest aga suhtuks 15% halvasti paljudesse venekeelsetesse naabritesse, 10% halvasti lähedase abiellu venekeelse inimesega ja 21% halvasti venekeelsete kolleegide enamusse tööl.

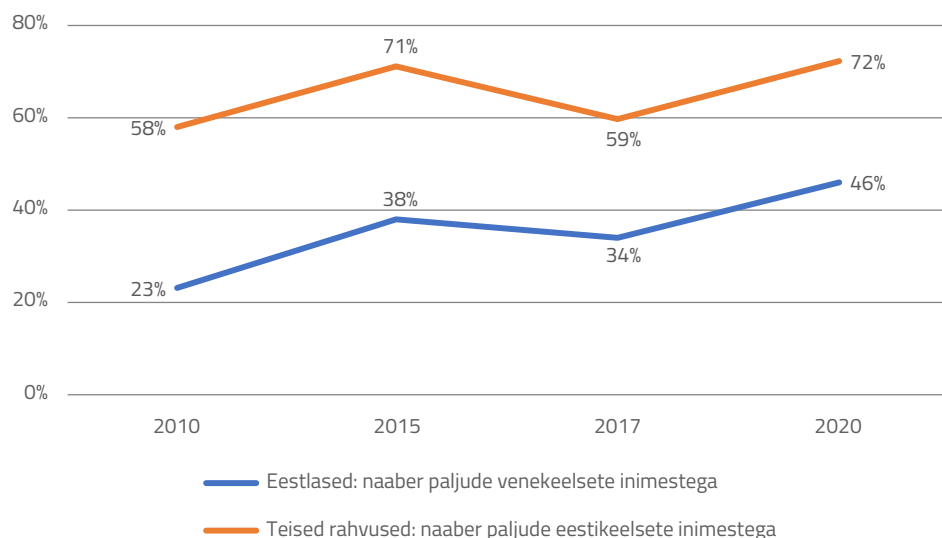
2020. aasta EIM-is loodi vastastikuse suhtumise üldistatud iseloomustuseks 2015. aasta EIM-i eeskujul loendusindeks, mis näitab, mitmel juhul kolmest võimalikust valikust¹⁵ on vastaja väljendanud soosivat suhtumist.

Kui vaadata, kas ja kuidas on rahvustevahelistesse kontaktidesse soosivalt suhtumine aastail 2010–2020 muutunud (joonis 3.15), siis on näha, et järjepidevalt on vähenenud nende Eesti elanike osakaal, kes ei poolda püsikontakti erinevast rahvusest elanikega mitte üheski küsimuses. Samal ajal on suurenenud nende osakaal, kes suhtuvad püsikontakti soosivalt igas valdkonnas.

¹⁵ Küsimustele „Kuidas Te suhtute sellesse, kui Te oleksite korteri- või majanaaber paljude ...?“, „Kuidas Te suhtute sellesse, kui Te töötaksite või õpiksite kollektiivis, kus enamuses on ...?“, „Kuidas Te suhtute sellesse, kui Teie lähedane sugulane (näiteks laps, lapselaps, õde või vend) oleks abielus ...?“ antud vastused „Väga hästi“ ja „Pigem hästi“ on kodeeritud soosivaks suhtumiseks.

¹⁴ Passiivse keeleoskusega rühma on arvatud inimesed, kes valisid vastusevariandi „Saar aru, räägin veidi“ või „Saar aru veidi, aga ei räägi“.

Joonis 3.14. Nende elanike osakaal, kes suhtuvad (väga ja pigem) hästi sellesse, et olla naaber paljude inimestega endast erinevast keelerühmast, 2010, 2015, 2017 ja 2020

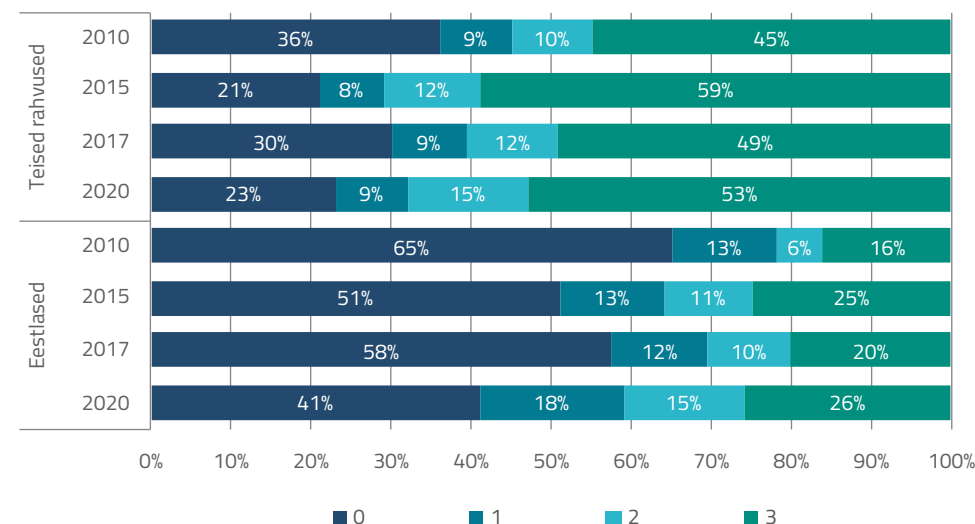
Märkus. Küsimuse „Kuidas Te suhtute sellesse, kui Te oleksite korteri- või majanaaber paljude ...?“ vastused „Väga hästi“ ja „Pigem hästi“ on liidetud. Vastused teistele sarnastele küsimustele („Kui Te töötaksite või õpiksite kollektiivis, kus enamuses on ...?“; „Kuidas Te suhtute sellesse, kui Teie lähedane sugulane (näiteks laps, lapselaps, õde või vend) oleks abielus ...?“) olid joonisel esitatud küsimusega väga sarnased.

Allikas: EIM 2010, 2015, 2017, 2020.

Ka joonisel 3.16 esitatud rahvustevahelistesse püsikontaktidesse soosivalt suhtumise keskmine näitab, et eestlased ja teisest rahvusest elanikud suhtuvad endast erineva keelerühma esindajasse erinevalt. Kui teisest rahvusest elanikud suhtuvad keskmiselt kahte kontakti kolmest (palju eestlasest naabreid, enamuses eestlasest kolleegid, eestlasega abielus olev lähisugulane) soosivalt, siis eestlased suhtuvad soosivalt pigem ühte kontakti kolmest. Samas on rõõmustav, et eestlaste sallivus püsikontakti suhtes venekeelsete inimestega on kümne aastaga suurenenud 0,7-lt 1,3-le.

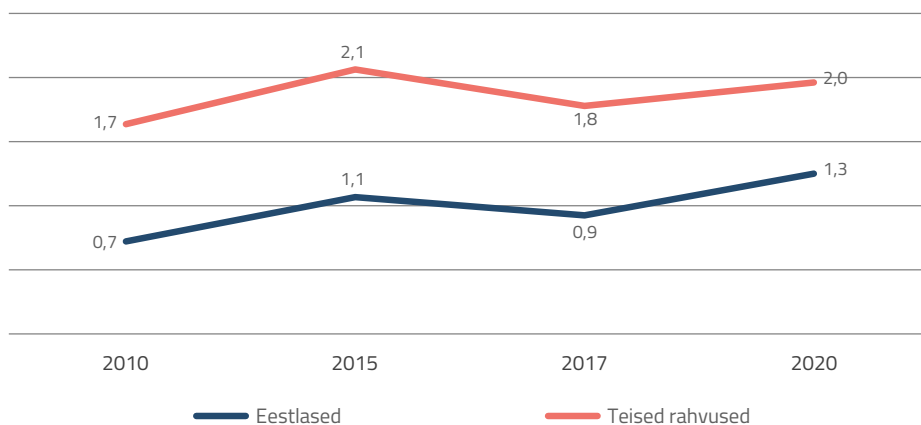
Suhtumine püsikontakti endast erinevast rahvusest inimestega ei erine vanuserühmiti, küll aga sooti: endast erinevasse naabrisesse suhtuvad soosivamalt naised, seejuures nii eesti naised venekeelsesse kui ka teisest rahvusest naised eestikeelsesse naabrisesse.

Joonis 3.15. Rahvustevahelistesse kontaktidesse soosivalt suhtumise loendusindeksid rahvusrühma ja valdkonna alusel (naaber paljude eestlaste/venelastega, kollektiivis enamuses eestlased/venelased, lähedane oleks abielus eestlase/venelasega) 2010, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2010, 2015, 2017, 2020.

Joonis 3.16. Rahvustevahelistesse kontaktidesse soosivalt suhtumise loendusindeksi keskmine rahvusrühma alusel 2010, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2010, 2015, 2017, 2020.

Ka haridustaustas ilmneb erinevusi. Teiste rahvuste esindajate seas on hoiak seotud haridusega ootuspäraselt: keskhariduseta inimestest suhtub eestikeelsesse naabrisesse hästi 51%, vähemalt keskharidusega inimestest aga üle 70%. Küll aga selgub üllatavalt, et kõrgharidusega eestlased suhtuvad venekeelse naabri olemasolusse tõrjumalt kui kõrgharidusest madalama haridustasemega eestlased: (väga ja pigem) hästi suhtub venekeelsesse naabrisesse 39% kõrgharidusega, 45% keskharidusega ja 52% keskhariduseta eestlastest. Neid näitajaid ei ole võimalik seletada vähesema kokkupuutega.

Eesti keele väärtustamine

Järgnevalt vaadeldakse eestlaste ja teiste rahvuste hoiakuid eesti keele suhtes (joonis 3.17). 2020. aastal küsiti vastajailt hinnangut selle kohta, mis põhjusel on eesti keel nende jaoks oluline. Suur vahe ilmneb ootuspäraselt selles, et peaaegu kõik eestlased peavad eesti keelt oluliseks, sest see on osa neist endast, nende identiteedi kaalukas osa.

Teisest rahvusest elanikest peab eesti keelt samal põhjusel oluliseks (st oma identiteedi osaks) 43%, ent seda tulemust võib hinnata heaks. Mõnevõrra huvitav on asjaolu, et ilmnenu hoiak ei ole seotud ainult eesti keele oskusega, sest ka 24% neist, kes ei oska eesti keelt üldse, peab eesti keelt oluliseks samal põhjusel. Optimismiks on põhjust veel, kuna selgus, et enamik teiste rahvuste esindajatest (81%) peab eesti keelt oluliseks osaks eestimaalaseks olemisest. Eesti keele staatust tõendab kindlasti see, et nad väärtustavad eesti keelt instrumentaalselt peaaegu võrdselt eestlastega: teisest rahvusest inimestel on eesti keelt vaja hea hariduse ja töökoha saamiseks ning Eestis elamiseks. Eesti keele instrumentaalset väärtustamist, sh eesmärgiga teenida suuremat töötasu, ja keeleõppe instrumentaalset motivatsiooni kinnitavad teisedki uuringud.¹⁶

2020. aasta tulemused ei ole kahjuks varasemate aastate EIM-idega hästi võrreldavad, sest keelega seotud hoiakute kohta küsiti varem teistmoodi.¹⁷

Varem paluti vastajal valida, millise väitega ta nõustub. 2017. aastal nõustus 74% eestlastest ja 62% teiste rahvuste esindajatest väitega „Eesti keelt on vaja mitte-eestlastel osata selleks, et saada head töökohta“ ning vastavalt 72 ja 59% väitega „Eesti keelt on vaja, et omandada Eestis hea haridus“.

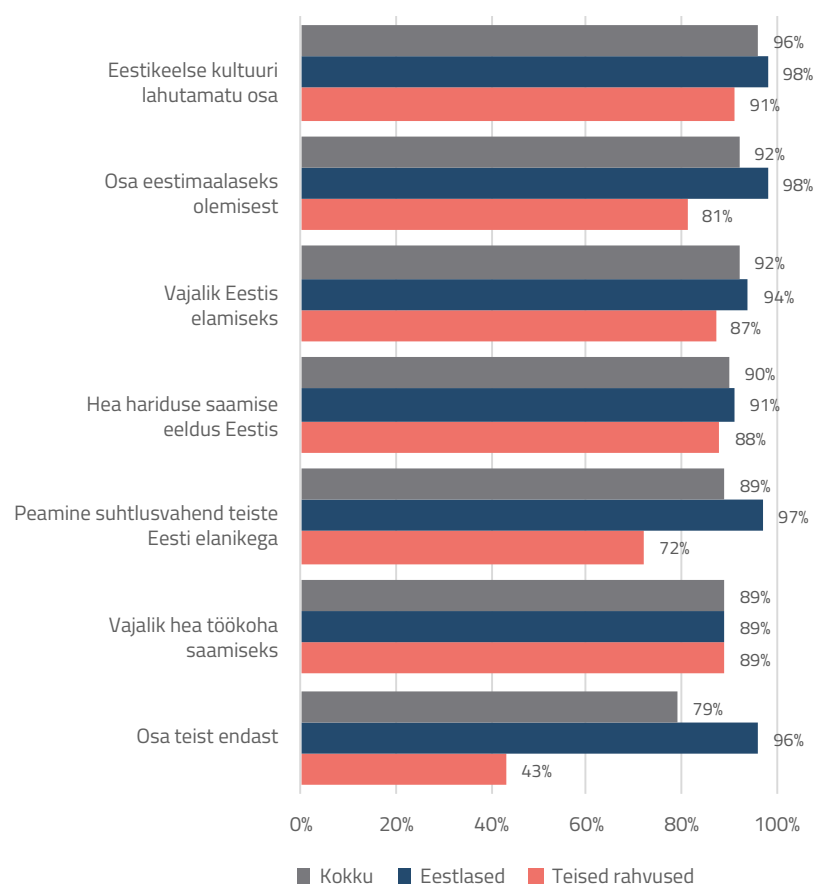
Kuigi osakaalude erinevus tuleb kindlasti küsimuse esitamise viisist, on tähelepanuväärne see, et 2020. aastal oli eestlaste ja teiste rahvuste esindajate arusaam eesti keele oskuse olulisusest hariduse omandamisel ja hea töö saamisel väga sarnane.

Seejuures peavad eesti keelt hea hariduse ja töökoha saamise eeldusena võrdselt oluliseks kõigi Eesti piirkondade teiste rahvuste esindajad.

¹⁶ U 60% vastajatest leidis, et parem eesti keele oskus võimaldaks neil edendada karjääri (leida parem töökoht), aidata vähendada töökaotusohu või täita tööga kehtestatud keeleoskuse nõudeid ning tulla paremini toime igapäevase ja ametkondliku asjaajamisega (Roosalu jt, 2018: 47, 82). Eesti keelt oskavate vene rahvusest naiste töötasu on nt u 10% kõrgem kui neil, kes eesti keelt ei oska (Ridala, 2021: 33).

¹⁷ Keele väärtustamise kohta on sarnaselt, kuid erineva skaalaga hinnanguid küsitud keelehoiakute uuringus 2017: Turu-Uuringute AS 2017. Keelehoiakute uuring. Küsitlus 15–74-aastaste elanike seas. <https://www.hm.ee/sites/default/files/aruanne.pdf>.

Joonis 3.17. Nende vastajate osakaal, kes (täiesti ja pigem) nõustuvad väitega, et eesti keel on nende jaoks nimetatud põhjustel oluline, rahvusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Huvitaval kombel ei ole piirkonniti suuri erinevusi eesti keele väärtustamises ka ülejäänud küsimustes. Ainult Ida-Virumaal peetakse eesti keelt ootuspäraselt vähem peamiseks suhtlemisvahendiks (67% Ida-Virumaal, 69% Tallinnas ja 84% mujal Eestis) ning osaks endast (33% Ida-Virumaal, 43% Tallinnas ja 52% mujal Eestis).¹⁸ Erinevus on lihtsasti seletatav sellega, et Ida-Virumaal ongi eesti keelt elamiseks ja suhtlemiseks vähem vaja. Ootuspärane on veel see, et sealsed teisest rahvusest elanikud tunnevad

ennast valdavalt venekeelse keskkonna tõttu ühtlasi eesti keelega vähem seotuna identiteedi ja kultuuri kaudu ning emotsionaalselt.

Keele instrumentaalse väärtustamisega seoses tuleb mainida, et teiste rahvuste kõrgharidusega esindajad peavad eesti keelt olulisemaks hea hariduse ja töö saamise eelduseks kui madalama haridustasemega vastajad. See on seletatav asjaoluga, et kõrgharidust nõudvatel töökohtadel (sh avalikus sektoris) nõutakse sagedamini eesti keele oskust kui teistel töökohtadel.

Ka soo järgi ei ole teiste rahvuste seas suuri erinevusi, kuigi naised kalduvad mitme väitega natuke rohkem nõustuma. Selge erinevus ilmneb üksnes selles, et teisest rahvusest naised peavad eesti keelt Eestis elamiseks märksa vajalikumaks kui mehed: täiesti või pigem nõustub selle väitega 90% naistest ja 83% meestest, sh on naistest tunduvalt suurem osa täiesti nõus.

Need keelehoiakud sobivad kokku sellega, et naised töötavad rohkem sektorites, kus keeleoskus on vajalik, näiteks teeninduses. Samuti on nende eesti keele õppimise huvi ja motivatsioon suurem: nad on meestest sagedamini osalenud eesti keele kursustel, avaldanud rohkem soovi ja valmidust eesti keelt (edasi) õppida ning nende eesti keele oskus on parem (Roosalu jt, 2018: 21, 30, 37).¹⁹

18 Ida-Virumaal on ka eestlaste seas vähem neid, kes peavad eesti keelt osaks endast: 85% (eestlaste keskmine on 96%).

19 Riigieksamite statistika: eesti keel teise keelena. Innove koduleht: <https://www.innove.ee/eksamid-ja-testid/riigieksamid/statistika/>.

Kokkuvõte

2020. aasta EIM kinnitab, et Eesti teisest rahvusest elanike eesti keele oskus on paranenud. Neist 41% on aktiivse eesti keele oskusega, mis ületab arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ sihiks seatud keeleoskuse määra (40%).

Vaadeldaval 12-aastaselt ajavahemikul (2008–2020) on teiste rahvuste esindajate aktiivne eesti keele oskus suurenenud 32%-lt 41%-le. Seejuures on edasimineku olnud suurem Tallinnas, mille teisest rahvusest elanikest oskasid 2020. aastal eesti keelt pooled, samal ajal kui Ida-Virumaal oskas eesti keelt ainult viiendik teisest rahvusest elanikest. Arvestades, et Tallinnas on mitmekeelne keskkond ja võimalus puutuda eesti keele kõnelejatega kokku palju suurem kui Ida-Virumaal, on erinevus loomulik.

Endiselt on põhjust eristada keeleliselt kolme piirkonda: Tallinna, Ida-Virumaad ja ülejäänud Eestit. Piirkondlikud erinevused keeleoskuses ja -kasutuses on väga suured. Need on seotud rahvastiku keelelise koosseisu ja sellega, kui palju puututakse kokku endast erineva emakeelega inimestega. Ida-Virumaa eestlased oskavad keskmisest paremini vene keelt ning väljaspool Ida-Virumaad ja Tallinna elavad teisest rahvusest elanikud oskavad keskmisest paremini eesti keelt.

Huvitava aspektina ilmnes, et eestlaste vene keele oskus sõltub vähem nende kontaktist (vene keelt kõnelevate) teiste rahvustega kui teisest rahvusest elanike eesti keele oskus nende kontaktist eestlastega. Väga võimalik, et sellise seose puudumise taga on asjaolu, et vanemaealistel inimestel ei ole kord juba ära õpitud vene keel kadunud ka kontakti puudumisest hoolimata ning nooremad eestlased suhtlevad teisest rahvusest elanikega ka ilma vene keelt oskamata. Inglise keelt räägivad kõige paremini tallinlased ja kõige kehvemini idavirulased.

Ka vanuse järgi varieerub keeleoskus ja -kasutus suurel määral: nooremad elanikud oskavad paremini eesti ja inglise keelt ning vanemad elanikud vene keelt. Teisest rahvusest elanike puhul on eesti keele oskajate osakaal suurem noorte seas: kuni 34-aastaste hulgas on aktiivse eesti keele oskusega inimesi 62%.

Erinevalt teiste rahvuste eesti keele oskuse paranemisest ei ole eestlaste vene keele oskus 12 aasta jooksul väga muutunud: ligikaudu pooled eestlastest oskavad vene keelt, kuid hariduspoliitika ja domineeriva ingliskeelse meedia tõttu on see osakaal eesti noorte seas tunduvalt väiksem.

Kui arvestada, et inglise keele oskus on küll eestlaste – ennekõike nooremate – seas väga levinud, ent teisest rahvusest elanike hulgas on inglise keele oskajate osakaal ligikaudu kaks korda väiksem, võib Eesti elanike ühiseks suhtluskeeleks pidada peamiselt eesti keelt. Kuna inglise keel annab Eesti tööturul eelise, on eestlaste parem inglise keele oskus ja sagedasem kasutus nende jaoks lisaeelis. Inglise keele staatus Eestis on endiselt tõusuteel. Aastatel 2008–2020 on inglise keele oskus kasvanud teiste keelte oskusest rohkem, esmajoonel eestlaste ja noorte seas. 2020. aastal oli inglise keel esimest korda eestlaste jaoks töö- või õppekeelena tähtsam kui vene keel. Samas on siiani olnud inglise keele peamine kasutus seotud töö või kooliga.

Eestlased ja teisest rahvusest elanikud sarnanevad selle poolest, et suhtlevad valdavalt oma keeleruumis: kodus, aga ka vabal ajal kasutavad nad harilikult emakeelt, tunduvalt vähem teise või kolmanda keelena eesti või vene keelt ning veel vähem inglise keelt. Eri keelte kasutus on eestlaste ja teisest rahvusest elanike seas väga erinev: ka tööl või koolis on oma emakeel valdav ning eestlaste seas on inglise keele kasutus märksa levinum. See võib tähendada, et kahe rahvusühenduse rakendumine tööturul ja ülesannete laad, aga ka vaba aja veetmise viisid (ja keelekeskkonnad) on üsna erinevad.

Rahvus- ja keelerühmade vahelised kontaktid on seotud keeleoskusega. Seejuures avaldub eesti keele oskuse ja eestlastega suhtlemise seos tugevamalt teisest rahvusest inimestel. Aktiivse eesti keele oskusega teisest rahvusest inimesed suhtlevad eestlastega keskmiselt kolmes suhtlussfääris ja aktiivse vene keele oskusega eestlased suhtlevad venekeelsete inimestega keskmiselt kahes suhtlussfääris. Ilma vastavalt eesti või vene keele oskusest elanikud ei suhtle keskmiselt mitte üheski suhtlussfääris.

Analüüsi ka suhtumist eri keelerühmade esindajatesse. Üldjoontes võib öelda, et teised rahvused suhtuvad eestikeelsetesse inimestesse keskmiselt paremini kui eestlased venekeelsetesse inimestesse. Teisest rahvusest inimestest suhtub näiteks paljude eestikeelsete naabrite olemasolusse soosivalt 72%, ent eestlastest suhtub paljudesse venekeelsete naabrite võimalusse soosivalt kõigest 46%. Kümne aasta jooksul on vastastikune suhe siiski paranenud, eestlaste seas isegi üle 20 protsendipunkti. Seejuures on teiste rahvuste seas ainult üksikuid inimesi, kes suhtuvad püsikontakti eestikeelsete inimestega tõrjuvalt.

EIM-i tulemused kinnitavad, et eesti keelt väärtustavad nii eestlased kui ka Eesti teisest rahvusest elanikud. Suur erinevus ilmneb aga esiteks selles, et eestlased peavad eesti

keelt oluliseks osaks neist endast, samal ajal kui teisest rahvusest elanikest vastas nii natuke alla poole. Valdav osa teisest rahvusest elanikest peab eesti keelt seevastu tähtsaks osaks eestimaalaseks olemisest. Tähelepanuväärne on see, et ühtviisi väärtustavad eesti keelt instrumentaalselt – st seda on vaja hea hariduse ja töökoha saamiseks ning Eestis elamiseks – nii eestlased kui ka teised rahvused. Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi eestlased ja teisest rahvusest inimesed suhtlevad Eestis peamiselt oma emakeeles ning puutuvad üksteisega kokku rohkem tööl ja koolis kui vabal ajal, väärtustavad kõik siinsed elanikud eesti keelt ja peavad seda vahendina tähtsaks.

Rõõmustavaks võib kindlasti pidada ka asjaolu, et noorema põlvkonna jaoks on Eestis ühine suhtluskeel just eesti keel ning nooremad teisest rahvusest elanikud suhtlevad eestlastega märksa sagedamini kui nende vanemad rahvuskaaslased.

Kasutatud kirjandus

Everett, J. A. C. 2013. Intergroup Contact Theory: Past, Present, and Future, Magazine issue 2/2013, 17, <https://www.in-mind.org/article/intergroup-contact-theory-past-present-and-future>.

Mägi, K. 2018. Ethnic residential segregation and integration of the Russian-speaking population in Estonia. PhD dissertation. University of Tartu. University of Tartu Press.

Ridala, S. 2021. Essays on Language Skills and Labour Market Outcomes. Doktoritöö. Tallinna Tehnikaülikool: Tallinn.

Roosalu, T., Raudsepp, M., Kazjulja, M., Vallimäe, T. 2018. Elanikkonna senine kogemus eesti keele omandamisel ja vajadus eesti keele õppe järele. Kallaste, E. (toim.) Eesti emakeelest erineva emakeelega täiskasvanute eesti keele õpe lõimumis- ja tööhõivepoliitikas: kvaliteet, mõju ja korraldus. Tallinn: Eesti Rakendusüuringute Keskus Centar, Tallinna Ülikool.

4

KODAKONDSUS, POLIITILINE ENESEMÄÄRANG JA OSALUS

Triin Pohla

Balti Uuringute Instituut

Sissejuhatus

Kodakondsus on inimese püsiv õiguslik seos riigiga ning see annab talle kodanikuks olemisega seotud õigused ja kohustused. Nii määrab Eesti kodakondsuse omamine võimaluse osaleda riigi poliitilises elus, sh õiguse hääletada ja kandideerida valimistel, olla erakonna liige ning töötada avalikus teenistuses ametnikuna. Lisaks toob see meestele kaasa kohustusliku ajateenistuse. Ühiskonna sidususe seisukohalt ei ole vähem oluline ka kodakondsusega kaasnev kuuluvustunne ehk võimalus tunda end võrdse osana riigist. Kuigi kodakondsuse, kuuluvustunde ja lõimumise seosed ei ole alati ühesed ja püsivad, näitavad nii 2020. aasta Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM 2020) kui ka varasemate EIM-ide tulemused, et kodakondsus või selle puudumine mõjutab elaniku suhtumist riiki ja selle institutsioonidesse ning nii poliitilist kui ka ühiskondlikku osalusaktiivsust.

Selles peatükis on vaatluse all kodakondsuse, poliitilise ja ühiskondliku osaluse ning hoiakutega seotud teemavaldkonnad, mille analüüsimisel on aluseks n-õ traditsioonilised kodakondsusrühmad: Eesti kodakondsusega eestlased ja Eesti kodakondsusega teisest rahvusest inimesed, Venemaa kodanikud ja määratlemata kodakondsusega inimesed. Kasvava sisserände toel on Eesti rahvastik mitmekesistumas ja teiste riikide kodanike arv suurenemas. Nagu varasemates EIM-ides nii ei ole aga ka seekord elanikeküsitluse väikese vastajate arvu (35 inimest) tõttu selles peatükis muu riigi kodakondsusega inimesi eraldi võrreldava kodakondsusrühmana eristatud. Samuti takistavad aastate jooksul küsitlusankeeti lisatud ja sealt kustutatud küsimused ning nende sõnastusmuudatused pikaajalisi suundumusi esile toomast. Seega, kuigi monitooringuid on sarnasel kujul tehtud juba aastast 2000, on valdkondlikes põhiküsimustes võimalik tuvastada pikaajalisi trende enamasti ainult viimase kümne aasta kohta (alates 2008 või 2011).

Eesti elanikud ja naturalisatsioon

Alates 2015. aastast on Eesti rahvaarv ennekõike sisserände tulemusena kasvanud ja rahvastiku koosseis mitmekesistub. Määratlemata kodakondsusega elanike arv püsib kerges langustrendis.

Alates aastast 2000, mil tehti esimene samalaadne EIM, on Eesti rahvaarv vähenenud ligikaudu 70 000 inimese võrra.¹ 1990. aastal alanud trend pöördus aga 2015. aastal:

¹ 2000. aastal oli aasta keskmine elanike arv 1 396 985. Statistikaameti andmetel elas 2021. aasta 1. jaanuari seisuga Eestis 1 329 460 inimest.

rahvastiku kasvu toetavad nüüd nii välismaalaste sisseränne, mis on veidi suurem kui eestlaste väljaränne, kui ka Eestisse naasvate eestlaste tagasiränne. Uussisserändajate ja tagasipöördujate hoiakuid käsitletakse EIM-i seitsmendas ja kaheksandas peatükis.

Selles peatükis eristatakse – nagu ka varasemates EIM-ides – nelja kodakondsusrühma: Eesti kodakondsusega eestlased (66% vastajatest), Eesti kodakondsusega teisest rahvusest inimesed (21%), Venemaa kodanikud (7%) ja määratlemata kodakondsusega inimesed (5%).² Teisest rahvusest inimeste jagunemine Eesti kodanikeks, määratlemata kodakondsusega inimesteks ja Venemaa kodanikeks ei ole mitte juhuslik, vaid peegeldab nii nende erinevat kohanemisastet (lõimitust) kui ka erinevaid strateegiaid tulla toime Eesti ühiskonna normide, piirangute ja võimalustega (Nimmerfeldt, 2008). Samamoodi nagu 2015. ja 2017. aasta EIM-ist nii ilmneb ka selles peatükis tutvustatud 2020. aasta küsitlusuuringu tulemustest, et kodakondsusrühmade vahel on nii hoiakutes kui ka osalusaktiivsuses püsivad erinevused.

Täpsem rahvuspõhine statistika Eesti elanike kohta on Statistikaameti andmebaasides kättesaadav alates 2012. aastast, mil selgusid 2011. aasta rahvaloenduse tulemused, ja kodakondsuse põhjal eristatud andmed on vabalt kättesaadavad alates 2016. aastast. Erinevalt 1990. aastate algusest ei ole rahvastiku koosseis viimastel aastatel märkimisväärselt muutunud: eestlaste osakaal on püsinud 69% lähedal, venelasi on 25% ja teisest rahvusest inimesi 5% rahvastikust. Eesti kodanikud moodustavad rahvastikust 85% ja Venemaa kodanikud 6%. Määratlemata kodakondsusega inimeste osakaal Eesti rahvastikus on igal aastal veidi vähenenud, sh 2016.–2020. aastal 6%-lt 5%-le. Sisserände kasvutrendi jätkumise korral kujuneb lähiaastatel üha tähtsamaks eri riikidest pärit sisserändajate kohanemise ja lõimumise toetamine.

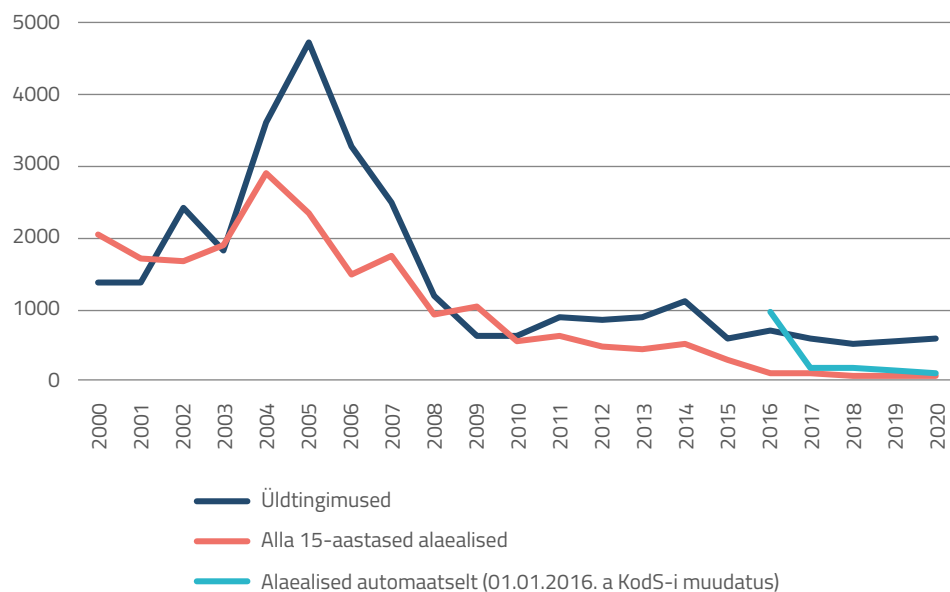
Alates 1990. aastate lõpust, mil Eesti riik hakkas lõimumispoliitikat kujundama, on olnud üks eesmärk kasvatada Eesti kodanikkonda naturaliseerumise teel. Määratlemata kodakondsusega inimesi oli 1992. aastal ligikaudu 500 000 ja 2020. aastaks oli see arv rahvastikuregistri andmetel kahanenud napilt alla 70 000. Näitaja vähenemise peamised põhjused on jäänud aastate jooksul samaks: need on inimese surm ning Eesti või muu riigi kodakondsuse omandamine.³

² Muu riigi kodakondsusega vastajaid oli 2020. aasta elanikeküsitluse alusel kokku ainult 35, mistõttu ei ole neid (nagu varasemateski EIM-ides) eraldi kodakondsusrühmana eristatud. Nende elanike hoiakutest saab täpsemalt lugeda uussisserändajatele keskenduvast peatükist.

³ Määratlemata kodakondsusega isikute arvu vähenemise põhjuseid analüüsis Politsei- ja Piirivalveamet viimati 2018. aastal.

Esimeste iseseisvuse taastamisele järgnenud aastate kiire naturalisatsiooniprotsess on alates 2005. aastast tunduvalt aeglustunud. Alates 2017. aastast on Eesti kodakondsuse saanud naturalisatsiooni korras alla 1000 inimese aastas, sh automaatselt kõik Eestis sündinud lapsed, kelle mõlemad vanemad või last üksi kasvatav vanem olid lapse sünni hetkel määratlemata kodakondsusega⁴ (joonis 4.1). See tähendab, et ilma märkimisväärsete seadusandlike ja hoiakuliste muutusteta jääbki määratlemata kodakondsusega inimeste arv Eestis kahanema aeglaselt ning murrangulisi muutusi ei tule.

Joonis 4.1. Eesti kodakondsuse naturalisatsiooni korras omandanud inimeste arv 2000–2020

Allikas: Politsei- ja Piirivalveamet. Kodakondsusvalikud

Eesti kodakondsuseta elanike jaoks on Eesti kodakondsus atraktiivne, kuid selle puudumine ei takista Eestis hästi hakkamasaamist.

Kõikides senistes EIM-ides (kaheksa lainet alates 2000. a) on Eesti kodakondsuseta vastajatelt küsitud, millise riigi kodakondsust nad endale sooviksid. Endiselt soovib neist suurim rühm, veidi üle poole (56%), Eesti kodakondsust (tabel 4.1). Pikemaajalisi

trende vaadates selgub, et aastatel 2000–2005 kasvas määratlemata kodakondsusega inimeste hulgas Eesti kodakondsuse populaarsus, kuid 2008. aastal toimus märkimisväärne tagasimeinek (2005. a 74%-lt 2008. a 51%-le). 2011. aastaks oli taas suurenenud Eesti kodakondsuse ja vähenenud Venemaa kodakondsuse populaarsus ning alates 2015. aastast on eelistuste jaotus püsinud sarnasel tasemel.

Tabel 4.1. Määratlemata kodakondsusega inimeste vastused küsimusele „Millist kodakondsust Te endale sooviksite?“ 2000, 2002, 2005, 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

	2000	2002	2005	2008	2011	2015	2017	2020
Eesti kodakondsust	60	65	74	51	60	57	58	56
Venemaa kodakondsust	5	6	11	19	12	7	8	9
Mõne teise riigi kodakondsust	7	9	5	14	7	9	7	5
Ei soovi üldse kodakondsust / praegune olukord rahuldab	16	14	7	16	16	18	15	17
Ei oska öelda, ei tea	12	6	3	–	5	10	11	13
Vastanuid kokku	170	109	102	105	127	115	150	110

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Eesti kodakondsuse soovijad peavad selle peamiseks eelisteks võimalust käia valimas ning osaleda riigi poliitilises ja ühiskondlikus elus, samuti võimalust reisida riikidesse, millel on Eestiga viisavabadus (nõustumine u 90% ulatuses, joonis 4.2). Uuringus esitatud viiest väitest oli vastajate seas kõige ebapopulaarsem väide, et Eesti kodakondsusega inimesel on Eestis lihtsam tööd leida: sellega nõustus 70% vastajatest. Veidi rohkem vastajaid (kokku vastavalt 79 ja 85%) nõustus väidetega, et Eesti kodanikuna on neil suuremad võimalused eneseteostuseks ja toimetulekuks maailmas, Euroopa Liidus ja Eestis ning et Eesti kodakondsus annab Eestiga ühte kuulamise tunde.

4 Alus: 1. jaanuaril 2016 jõustunud kodakondsuse seaduse muudatus.

Joonis 4.2. Eesti kodakondsuse soovi mõjutavad põhjused, kõik vastajad 2020 %

Allikas: EIM 2020.

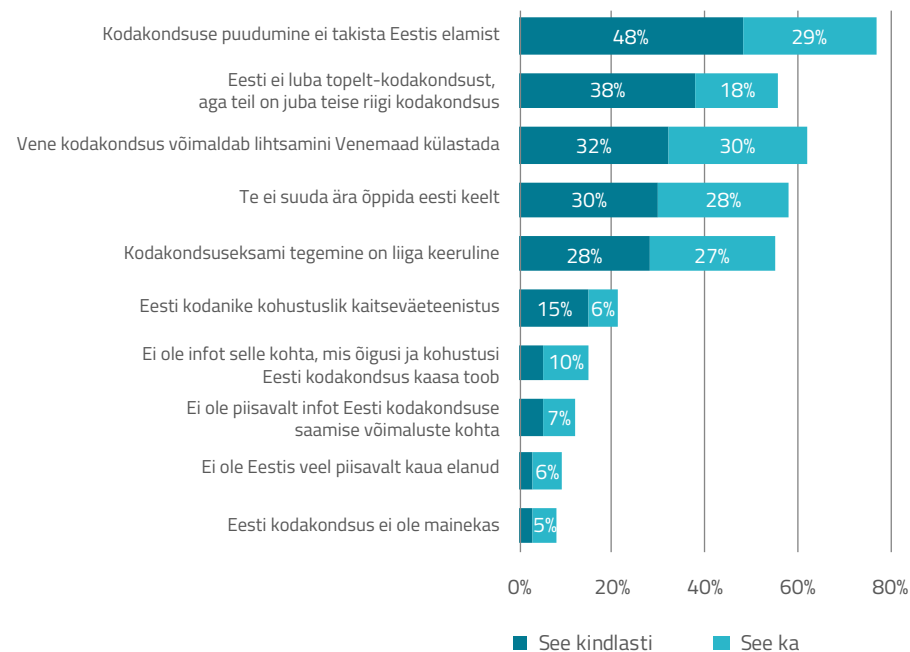
Mitte sugugi kõik Eestis elavad määratlemata, Venemaa või muu riigi kodakondsusega inimesed ei soovi endale Eesti kodakondsust. Seekordses EIM-is uurisime hoiakuid kümne põhjuse suhtes, miks nad ei soovi Eesti kodakondsust taotleda. Etteantud loetelust eristus selgelt viis populaarsemat ja viis vähem populaarset põhjust (joonis 4.3).

Üle poole vastajatest märkis, et Eesti kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist, Eesti ei luba topeltkodakondsust, Venemaale reisimine muutuks Eesti kodanikuna keerulisemaks, kodakondsuseksam on liiga keeruline ja eesti keelt ei suudeta ära õppida. Maine ei mõjuta kodakondsuse mitteomandamist: ainult 8% vastajatest leidis, et Eesti kodakondsus ei ole mainekas.

Viimase kümne aasta trende vaadates selgub, et aja jooksul on määratlemata ja Venemaa kodakondsusega vastajate hulgas järjepanu vähenenud nende osakaal, kes arvavad, et ei suuda eesti keelt ära õppida või kelle meelest on kodakondsuseksam liiga keeruline (joonis 4.4): kui 2011. aastal arvas nii üle poole vastajatest (vastavalt 51 ja 57%), siis 2020. aastal peaaegu kolmandik (31 ja 29%). Sealjuures oli väidetega nõustujaid noorte hulgas keskmisest palju vähem: vanuserühmades 15–24 aastat ja 25–34 aastat arvab vastavalt 11 ja 7% vastajatest, et kodakondsuseksam on liiga keeruline.

Samal ajal on pidevalt kasvanud nende osakaal, kes on arvamusel, et Eesti kodakondsuse puudumine ei takista siin elamist: kui 2011. aastal nõustus sellega ligikaudu kolmandik vastajatest (34%), siis 2020. aastal olid sel arvamusel peaaegu pooled (47%).

Joonis 4.3. Eesti kodakondsuse mittesoovijate hinnangud selle mittetaotlemise põhjustele % (N = 204)

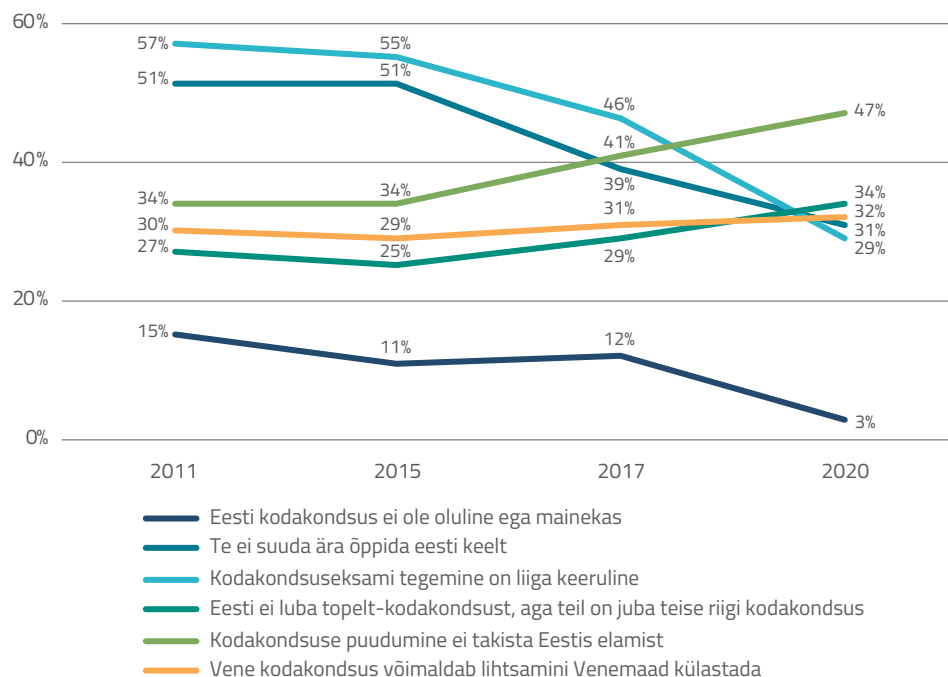

Allikas: EIM 2020.

Seega võib kokkuvõttes väita, et viimase kümne aasta jooksul on määratlemata ja Venemaa kodakondsusega Eesti elanike (sh eelkõige noorte) hirm eksamite ja keeleõppe keerukuse ees vähenenud. Samuti näitavad andmed, et info selle kohta, kuidas saab Eesti kodakondsust taotleda ning millised kohustused ja õigused see endaga kaasa toob, on sihtrühmadele kättesaadav.

Nii Eesti kodakondsuse soovimisel kui ka mittesovimisel on ülekaalus pragmaatilised põhjused, sh hinnang selle vajalikkusele või eeldatavale kasule, kaasnevad võimalused reisida ning osaleda valimistel ja muul viisil poliitilises elus. Peaaegu poolte vastanute hinnangul ei ole aga Eestis elamiseks Eesti kodakondsust tarvis, mis näitab, et muu riigi või määratlemata kodakondsus ei takista Eestis hästi hakkamasaamist.

Joonis 4.4. Eesti kodakondsuse mitteomamist selgitavad põhjused määratlemata ja Venemaa kodakondsusega vastajatel (vastusevariant „See kindlasti“) 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2011, 2015, 2017, 2020.

Osalemine poliitilises elus, sh valimistel, ja erakondlik enesemääratlus

Valimistel osalemine

E-valimised ei ole suurendanud noorte valimisaktiivsust ega saanud populaarseks teisest rahvusest elanike hulgas.

Valimistel osalemine on poliitilise osaluse keskeim vorm: see on iga kodaniku kohustus ja paljudele ühtlasi ainus seos poliitikaga. Vabariigi Valimiskomisjoni ja riigi valimisteenistuse valimiste statistika alusel osales 2019. aasta Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel kokku vastavalt 63,7 ja 37,6% valimisõiguslikest kodanikest.⁵ Siinse EIM-i jaoks 2020. aastal tehtud küsitluse tulemustest selgub, et valimistel osalemisest teatas veidi rohkem vastajaid: vastavalt 78 ja 68% vähemalt 19-aastasest Eesti kodanikest.⁶

Küsitlustulemuste võrdlus vanuserühmiti näitab, et noored osalesid valimistel märksa harvem: kui üle 50-aastaste Eesti kodanike seast kinnitas enda osalemist 2019. aasta Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel vastavalt üle 90% eestlastest ja 80% teisest rahvusest vastajatest, siis nooremates vanuserühmades (19–25 a ja 26–35 a) oli teatatud valimisosalus kõigest 40–65% (tabel 4.2). Samuti on nooremate vastajate hulgas tunduvalt populaarsem e-hääletamine, st nad osalevad valimistel pigem arvuti või nutiseadme teel kui valimisjaoskonnas oma eelistust valimisedelile märkides.

Eestlastega võrreldes on teisest rahvusest Eesti kodanike valimisaktiivsus veidi väiksem, samuti on viimaste hulgas vähem populaarne e-hääletamine: kui eestlastest hääletas 2019. aasta Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel elektrooniliselt rohkem kui kolmandik (vastavalt 39 ja 36%) vastajatest, siis teisest rahvusest vastajatest ligikaudu kuuendik (vastavalt 17 ja 16%). 2005. aastal, mil e-valimised kasutusele võeti, nähti seda valimisosaluse suurendamise vahendina esmajoones nooremate kodanike seas. Valimistel osalemise pikaajalise statistika ja mitme uuringu alusel ei too tehnoloogia iseenesest siiski kedagi valimiskasti juurde, küll aga võib see lihtsustada nende osalemist, kes soovivad seda teha (Vassil jt, 2014).

⁵ Täpne valimisstatistika on kättesaadav riigi valimisteenistuse ja Vabariigi Valimiskomisjoni ühisel veebilehel aadressil valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv.

⁶ Seega oli tegeliku ja küsitlusuuringus väidetud valimisaktiivsuse vahe Riigikogu valimistel 14 ja Euroopa Parlamendi valimistel 30 protsendipunkti. Suuremat väidetud valimisaktiivsust võib selgitada valimistest möödunud võrdlemisi pika ajaga (küsitluse ja valimiste vahele jäi u poolteist aastat), mistõttu ei pruugi osa vastajaid toimunut täpselt mäletada. Teatav mõju võib olla ka nii vastajate kalduvusel eelistada vastuses sotsiaalselt positiivsemalt aktsepteeritavat käitumist (ingl social-desirability bias) kui ka lõpliku valimi iseärasusel, st inimesed, kes on nõus uuringuküsimustele vastama, võivad olla sotsiaalselt ja poliitiliselt aktiivsemad (ingl non-response bias).

Tabel 4.2. Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel osalemine elanike hinnangute järgi rahvus- ja vanuserühma ning osalusviisi alusel 2019 %

2019. aasta Riigikogu valimised								
		19–24 a	25–34 a	35–49 a	50–64 a	65–74 a	Al 75 a	Kokku
Eestlased	Osaletades valimisjaoskonnas	19	16	36	50	57	67	41
	Osaletades elektrooniliselt	35	48	44	40	29	29	39
	Kokku osales	54	65	81	90	87	96	80
Teised rahvused	Osaletades valimisjaoskonnas	29	36	49	64	79	86	55
	Osaletades elektrooniliselt	12	19	20	18	12	7	17
	Kokku osales	41	55	69	82	91	93	72
2019. aasta Euroopa Parlamendi valimised								
		19–24 a	25–34 a	35–49 a	50–64 a	65–74 a	Al 75 a	Kokku
Eestlased	Osaletades valimisjaoskonnas	8	18	25	40	47	62	33
	Osaletades elektrooniliselt	29	42	43	36	25	29	36
	Kokku osales	37	59	68	76	73	92	69
Teised rahvused	Osaletades valimisjaoskonnas	19	28	39	56	71	80	46
	Osaletades elektrooniliselt	6	20	17	18	12	7	16
	Kokku osales	25	48	56	74	83	87	62

Poliitiline aktiivsus

Eesti elanike poliitiline aktiivsus on kasvanud. Teistest aktiivsemad on noored, kõrghariduse ja suurema sissetulekuga elanikud.

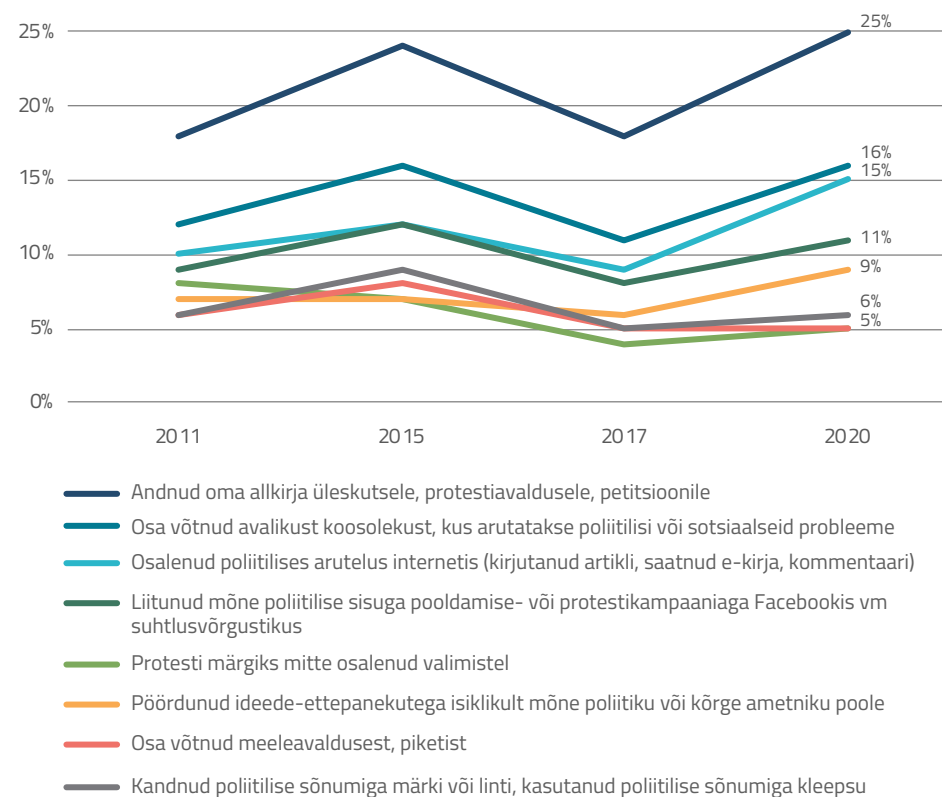
Inimestel on võimalik oma maailmavaateli ja programmilisi eelistusi avaldada ka muul moel kui valimistel hääletades. Huvirühmade ja vabaühenduste roll poliitikakujundamises ning avalikus arutelus, üha laienevad tehnoloogia kasutamise võimalused jpm on muutnud kättesaadavaks mitu alternatiivset poliitilise osaluse kanalit.

Poliitilise osaluse võib tinglikult jagada institutsionaalseks (valitsemine ehk poliitiliste institutsioonide juhtimine või neis töötamine, erakonda kuulumine ja kodanikuna esindajate valimine) ning institutsiooniväliseks (osalemine avalikel koosolekutel, kus arutatakse poliitilisi või sotsiaalseid probleeme, osalemine meelevaldustel, petitsioonide allkirjastamine, ettepanekutega poliitiku või kõrge ametniku poole pöördumine, poliitilistes aruteludes osalemine internetis või protestiakttsioonides kaasalöömine suhtlusvõrgustikes, protesti märgiks valimistel osalemata jätmine jms).

Viimastel aastatel on veerand Eesti elanikest osalenud institutsioonivälises poliitilises tegevuses sel teel, et on andnud allkirja üleskutsele, protestiavaldusele või petitsioonile (joonis 4.5). Veidi vähem elanikke (vastavalt 16 ja 15%) on võtnud osa avalikust koosolekust või osalenud internetis poliitilises arutelus. Aastate jooksul on elanike poliitiline aktiivsus püsinud võrdlemisi sarnasel tasemel, kuid siiski on märgata aktiivsuse kasvu aastatel 2011–2015 ja aastatel 2017–2020.

2020. aasta küsitluse järgi oli vähemalt üht joonisel 4.5 nimetatud tegevust viimaste aastate jooksul teinud 41% Eesti elanikest. Seejuures olid poliitiliselt aktiivsemad (sh eelkõige toetusallkirja andmisel) eesti rahvusest, nooremad, kõrgemalt haritud ja hea eesti keele oskusega elanikud (tabel 4.3).

Joonis 4.5. Poliitilise aktiivsuse viisid (vastused „Osalenud harva/mõnikord“ ja „Osalenud korduvalt“) 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2011, 2015, 2017, 2020.

Tabel 4.3. Eesti elanike poliitiline aktiivsus⁷ sotsiaalse struktuuri alusel 2020 %

		Ei ole osalenud %	Väike aktiivsus %	Mõõdukas aktiivsus %	Suur aktiivsus %
Kogu rahvastik		59	15	16	10
Sugu	Mehed	57	15	16	12
	Naised	62	14	16	8
Vanus	15–24 a	55	13	15	17
	25–34 a	52	11	24	13
	35–49 a	57	16	16	11
	50–64 a	61	19	14	6
	65–74 a	72	16	8	4
	Al 75 a	63	10	20	7
Piirkond	Tallinn	61	11	17	11
	Ida-Virumaa	63	19	11	7
	Muu Eesti	58	17	16	9
Kodakondsus	Eesti kodanikud, eestlased	55	16	18	11
	Eesti kodanikud, teised rahvused	66	14	12	8
	Venemaa kodanikud	70	14	11	5
	Määratlemata kodakondsusega elanikud	62	13	15	10
Rahvus	Eestlased	56	15	18	11
	Teised rahvused	67	13	12	8

Haridus	Alla keskhariduse	68	12	13	7
	Kutseharidus	72	12	10	6
	Keskeriharidus	63	16	14	7
	Üldkeskharidus	54	13	21	12
	Kõrgharidus	52	16	18	14
Keeleoskus	Emakeel	56	16	17	11
	Valdan vabalt	54	11	20	15
	Saan aru, räägin ja kirjutan	58	16	16	10
	Saan aru ja veidi räägin	70	13	13	4
	Saan veidi aru, aga ei räägi	73	15	8	4
	Üldse ei oska	81	8	8	3
Leibkonna kuusissetulek	Kuni 400 eurot	64	12	15	9
	401–800 eurot	68	14	12	7
	801–1000 eurot	65	9	21	5
	1001–1400 eurot	56	17	17	11
	1401–1800 eurot	51	19	21	8
	1801–2000 eurot	54	17	18	12
Üle 2000 euro	42	18	21	19	

Allikas: EIM 2020.

7 Poliitilise aktiivsuse mõõtmiseks koostati (nagu eelmistes EIM-ides) indekstunnus, mis summeerib osaluse kõigis kaheksas tegevuses. Igale vastusele „Olen seda harva/mõnikord teinud“ anti 1 punkt ja vastusele „Olen seda korduvalt teinud“ 2 punkti. Nii võib punktisumma inimese kohta varieeruda vahemikus 0–16, kus 0 tähistab mitteosalemist, 1 vähest aktiivsust, 2–3 mõõdukat aktiivsust ja 4–16 suurt aktiivsust.

Erakondlik enesemääratlus

Eestlased toetavad Reformierakonda ja Eesti Konservatiivset Rahvaerakonda (EKRE), teisest rahvusest inimesed aga Keskerakonda. Pooled noored ei ole eelistust välja kujundanud või ei toeta ühtegi erakonda.

Kõige otsesem võimalus poliitikat mõjutada on osaleda erakondade tegevuses või kuuluda nende aktiivsesse toetajaskonda. See eeldab erakondlikku enesemääratlust. Vaadeldes eri rahvusest vastajate sümpaatiat jagunemist Eesti erakonnaelus, on näha, et neid, kes ei ole ennast erakondlikult määratlenud, on nii eestlaste kui ka teiste rahvuste seas ligikaudu kolmandik. Küsimusele „Millist erakonda peate enda vaadetele ja huvidele kõige lähedasemaks?” vastas 16%, et mitte ühtegi erakonda, ja sama palju inimesi (16%) ei osanud või ei soovinud küsimusele vastata.

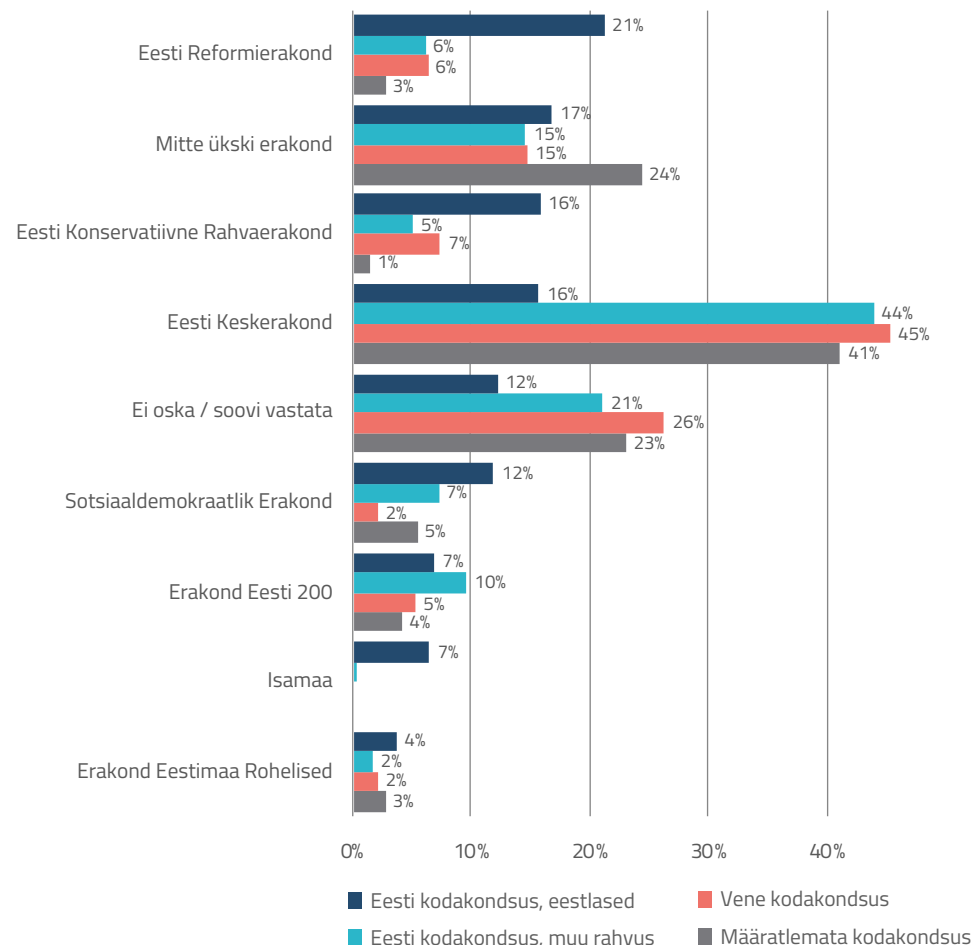
Uuringutulemused kinnitavad, et eestlaste hulgas on teiste rahvustega võrreldes populaarsemad Reformierakond ja EKRE (joonis 4.6). Keskerakond on tunduvalt populaarsem teisest rahvusest inimeste hulgas (toetus üle 40%), samal ajal kui eestlastest peab seda oma vaadetega kõige lähemaks 16% vastajatest. Küsitlusuuringu ajal 2020. aasta lõpus ametis olnud valitsuse moodustanud erakondi (Keskerakond, EKRE ja Isamaa) pidas enda vaadetele lähedaseks 38% eestlastest ja 49% teisest rahvusest elanikest.

Eestlaste ja teisest rahvusest elanike erakondlike eelistuste pikaajaline võrdlus näitab, et kui 2008. aastal pärast pronksiöö sündmusi oli toonaste valitsuserakondade (Reformierakond, Isamaa ja Res Publica Liit ning Sotsiaaldemokraatlik Erakond) toetus teisest rahvusest inimeste hulgas nullilähedane (nende vaateid pidas endale lähedaseks 0–1% vastajatest), siis 2020. aastaks on Reformierakonna ja sotsiaaldemokraatide toetajate osakaal teisest rahvusest inimeste hulgas kasvanud 6%-ni (joonis 4.7). Eestlastest toetas 2008. aastal valitsusparteid üks kolmandik (33%) ja 2011. aastal teeb seda ligikaudu kaks kolmandikku vastanutest (64%).

Keskerakonna toetus on teisest rahvusest elanike seas olnud aastaid vanuserühmiti erinev: kui vähemalt 75-aastaste seas toetas seda erakonda üle kolmveerandi vastajatest (79%), siis nooremates vanuserühmades (15–49 a) 27–36% vastajatest.

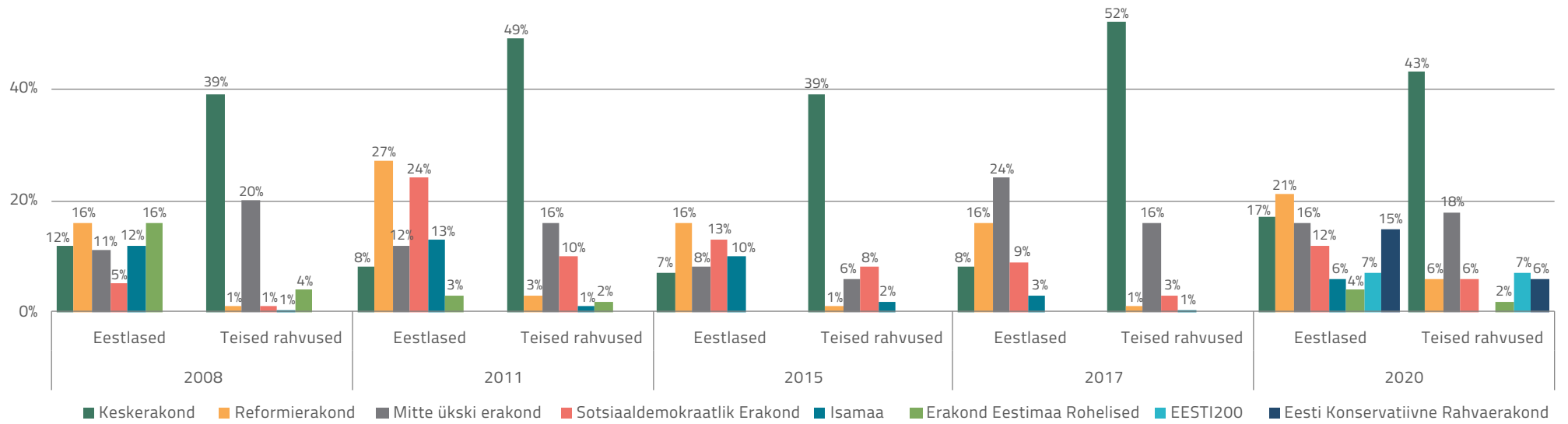
Erinevus tuleb aga suuresti selle arvelt, et rahvusrühmast sõltumata on noorte hulgas rohkem neid, kes ei pea enda vaadetele lähedaseks mitte ühtegi erakonda (u 20%) ja kellel ei ole eelistus veel välja kujunenud: eestlaste hulgas umbes 20%, teisest rahvusest noorte hulgas üle 30%. Seega kinnitavad ka siinse EIM-i tulemused, et noored on poliitilise osaluse traditsiooniliste viiside kasutajana passiivsemad ja loodetud aktiivsuse kasvu ei ole toonud ka e-valimiste kasutuselevõtt.

Joonis 4.6. Eesti elanike erakondlikud eelistused rahvusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Joonis 4.7. Eesti elanike erakondlikud eelistused rahvusrühma alusel 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Usaldus riiklike institutsioonide vastu ja hoiakud nende suhtes

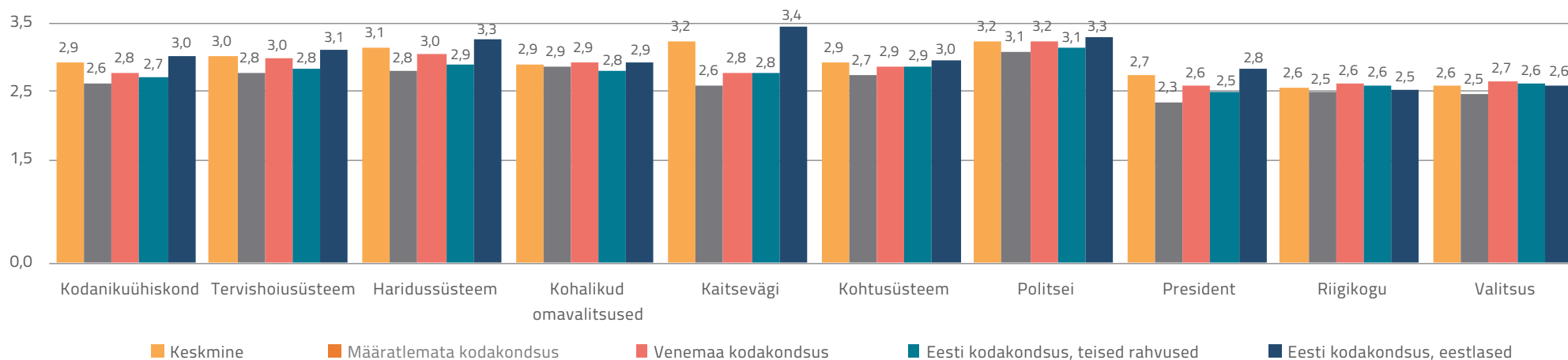
Usaldus riiklike institutsioonide vastu

Eestlaste hulgas on usaldus valitsuse, Riigikogu ja presidendi vastu vähenenud. Teisest rahvusest inimeste usaldus riiklike institutsioonide vastu seevastu kasvab, jõudes eestlaste näitaja lähedasele tasemele.

Ühiskonna sidusust, poliitilist ja ühiskondlikku aktiivsust ning kõigi elanike kaasatust ei mõjuta mitte üksnes struktuursed tegurid (kodakondsus, keeleoskus, osalus vabaühenduste tegevuses), vaid ka hoiakud ja usaldus riigi ja selle institutsioonide suhtes ning nende usaldamine. Demokraatia toimimise üks alustala on elanike usaldus riigi ja selle institutsioonide vastu.

2020. aastal usaldasid Eesti elanikud – nagu varemgi – enim Kaitseväge ja politseid (skaalal 1–4 vastavalt 3,23 ja 3,24) ning vähim valitsust ja Riigikogu (vastavalt 2,59 ja 2,56). Kui üldiselt usaldavad Eesti kodanikud ja eestlased institutsioone teistega võrreldes rohkem, siis valitsuse ja Riigikogu usalduse määr on madalaim (2,58 ja 2,53) just eestlaste hulgas (joonis 4.8).

Joonis 4.8. Usaldus institutsioonide vastu kodakondsuse ja rahvusrühma alusel (keskmised neljapalliskaalal, kus 1 – „Ei usalda üldse“ ja 4 – „Usaldan täiesti“) 2020

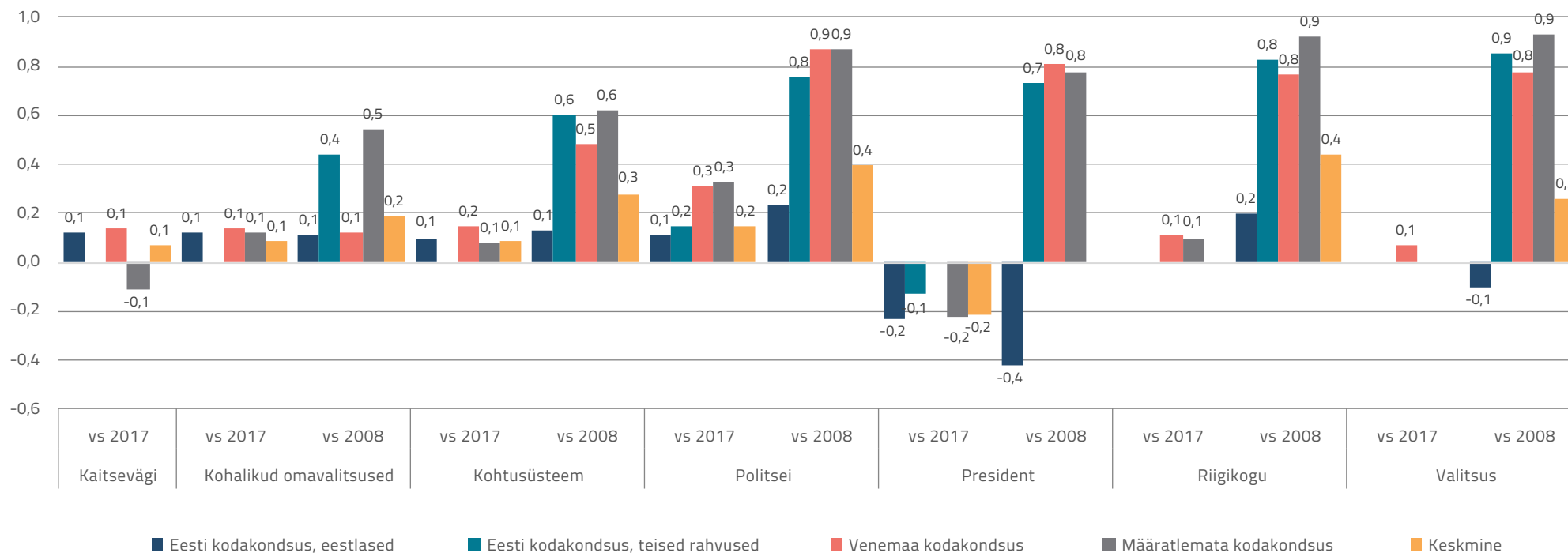
Usaldus valitsuse ja Riigikogu vastu on tugevas korrelatsioonis ($r = 0,811$ ($p \leq 0,01$)), mis tähendab, et Eesti elanikud (sh ennekõike teisest rahvusest inimesed) märkisid nende usaldusväarsuse enamasti samale tasemele. Seadusandlikku, täidesaatvat ja kohtuvõimu lahus hoidvate institutsioonide (Riigikogu, valitsus ja kohtusüsteem) usaldusmääras on ka erinevused rahvus- ja kodakondsusrühmade vahel kõige väiksemad (0,04–0,1 punkti neljapalliskaalal).

Kõige suurem erinevus usalduse määras (0,66 punkti 2020. a) on eestlaste ja teisest rahvusest inimeste vahel Kaitseväge puhul. Ka varasematel aastatel (2011, 2015 ja 2017) ilmsid eestlastest ja teisest rahvusest Eesti kodanike vahel suurimad lahknevused just usalduses Kaitseväge ja presidendi vastu.

Valitsuse ja Riigikogu usalduse määr oli 2020. aastal sama mis 2017. aastal (erinevus 0,01 skaalapunkti mahub mõõtmisvea piiridesse, joonis 4.9). Kõikide uuritud institutsioonide usaldamise määrad – eelkõige teisest rahvusest inimeste hulgas – olid märkimisväärselt madalamad just 2008. aastal.

Usalduse kasv ilmneb eriti selgelt valitsuse ja Riigikogu puhul – eestlaste hulgas on usaldus nende vastu võrreldes 2008. aastaga suurenenud vastavalt 0,26 ja 0,44 skaalapunkti ning teistes kodakondsusrühmades peaaegu ühe skaalaastme võrra.

Joonis 4.9. Muutus usalduses institutsioonide vastu võrreldes 2008. ja 2017. a andmetega kodakondsuse ja rahvusrühma alusel 2020

Märkus. Negatiivne summa tähendab kahanemist ja positiivne summa kasvu. Maksimaalne skaala on +/-3.

Allikas: EIM 2008, 2017, 2020.

Samamoodi on teisest rahvusest Eesti kodanike ning Venemaa ja määratlemata kodakondsusega inimeste hulgas 12 aasta jooksul märkimisväärselt kasvanud usaldus presidendi, politsei, kohtusüsteemi ja kohaliku omavalitsuse vastu. Eestlaste hulgas on samal ajavahemikul jäänud usalduse tase üldjoontes sarnaseks: keskmiselt on usaldusmäär tõusnud 0,1–0,23 skaalapunkti.

Märkimisväärselt eristub siinkohal presidendi institutsioon, mille usaldusmäära hinnangud peegeldavad hinnangut sel ametikohal olnud inimese tööle. President Toomas Hendrik Ilvese ametiajal (2006–2016) kahanes presidendi institutsiooni usaldusväärsus eestlaste seas ja kasvas kõigi teiste kodakondsusrühmade hulgas. 2017. aastaks, mil president Kersti Kaljulaid oli ametis olnud alla aasta, oli institutsiooni usaldusväärsus

suurenenud kõikide kodakondsusrühmade hulgas (0,21–0,51 skaalapunkti võrra). Teisalt on presidendi institutsiooni usaldusväärsus 2020. aastal võrreldes eelnenud kolme aastaga peaaegu kõikide kodakondsusrühmade seas kahanenud (keskmiselt 0,21 skaalapunkti), sealhulgas 2008. aastaga võrreldes eestlaste hulgas peaaegu poole skaalapunkti (0,42) võrra.

Kui peaministriks saaks (eesti)venelane?

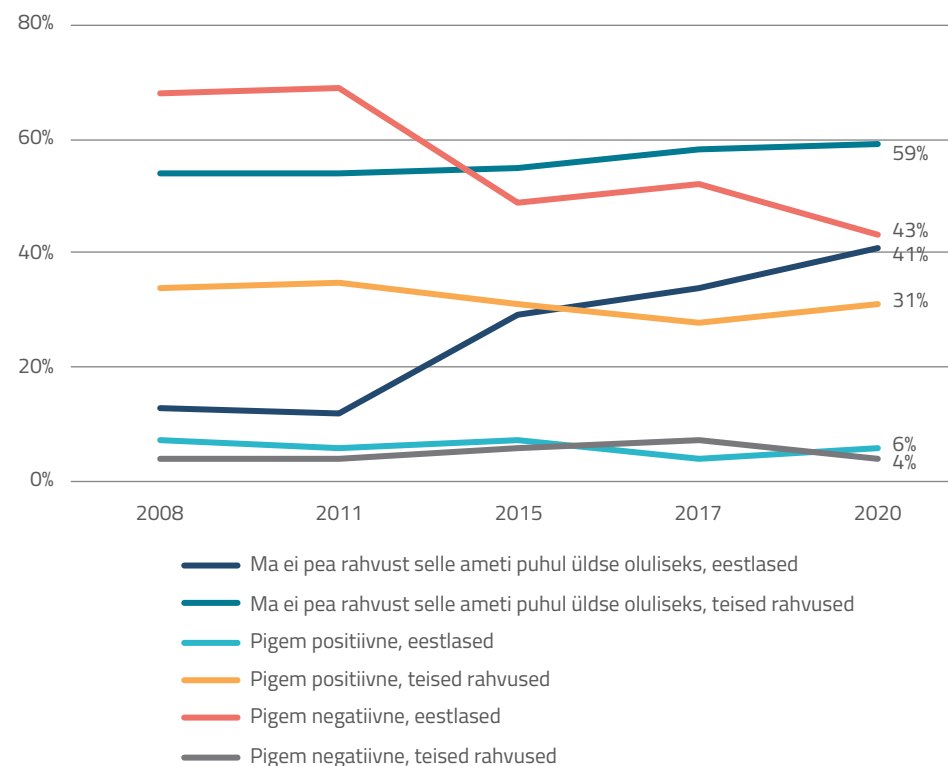
Üha rohkem Eesti elanikke ei pea rahvust peaministri ameti juures oluliseks.

Täidesaatva võimu juhina on peaministril Eesti riigi ja selle elanike käekäigu suunamisel suur roll. Alates 2008. aastast on EIM-is esitatud vastajatele küsimus hüpoteetilise olukorra kohta: milline oleks nende suhtumine sellesse, kui Eesti järgmiseks peaministriks saaks (eesti)venelane?

12 aasta jooksul on püsinud ühtlaselt väike (4–7%) nende eestlaste osakaal, kes leiavad, et see oleks hea, ning nende teisest rahvusest inimeste osakaal, kelle arvates oleks see halb (joonis 4.10). Võrdlemisi sarnasel tasemel on püsinud nende teisest rahvusest inimeste osakaal, kes leiavad, et see oleks pigem hea (suurim erinevus 7 protsendipunkti 2011. ja 2017. a). Veidi on kasvanud nende osakaal, kes ei pea rahvust sel ametikohal oluliseks teguriks (kasv 5 protsendipunkti).

Eestlaste hoiakutes on toimunud märkimisväärsed muudatused: üha vähem neist leiab, et (eesti)venelane oleks Eesti peaministrina halb valik (2011. a 69% vs. 2020. a 43%), ning nagu teisest rahvusest elanike seas nii kasvab ka eestlaste hulgas järjest nende osakaal, kes ei pea rahvust sellel ametikohal oluliseks (2011. a 12% vs. 2020. a 41%).

Joonis 4.10. Vastused küsimusele „Milline oleks Teie suhtumine, kui Eesti järgmiseks peaministriks saaks (eesti)venelane?“ rahvusrühma alusel 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Ühiskondlikus elus ning kultuuri- ja spordiüritustel osalemine

Ühiskondlikus elus osalemine

Vabatahtlikus tegevuses osalemise aktiivsus kahaneb ja rahvuspõhine lõhe osalusaktiivsuses kasvab.

Eesti kodanikuühiskonna poliitikas pööratakse tähelepanu kõigi Eesti elanike aktiivsele osalemisele ühiskondlikus elus. Peale poliitilise osaluse on ühiskonna sidususe tagamisel tähtis ühiskondlik-sotsiaalne osalus, mis hõlmab nii kodanikuühiskonnas tegutsemist kui ka organiseeritud või organiseerimata vabatahtlikku tegevust.

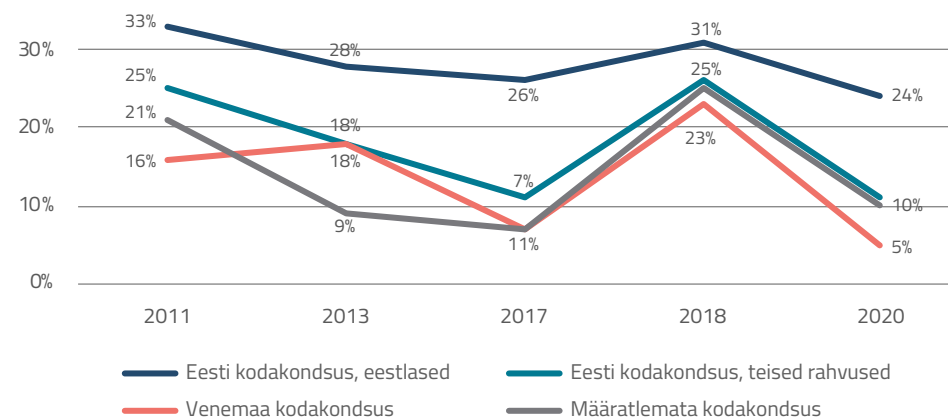
Vabatahtlik tegevus on oma aja, energia või oskuste pakkumine vabast tahtest ja ilma rahalist või materiaalist tasu saamata. See on väärtuslik meetod inimeste aktiivsemaks muutmiseks ja sidustamiseks ning ühise ja jagatud vastutustunde loomiseks ühiskonna heaolu nimel (Käger jt, 2019).

2020. aasta seisuga oli ligikaudu viiendik Eesti elanikest tegutsenud viimase 12 kuu jooksul vabatahtlikuna või kodanikuühenduste juures (vastavalt 19 ja 21%). Seejuures on seos nende kahe vahel mõõdukas ($r = 0,476$ ($p \leq 0,01$)), st vabatahtlikuna tegutsejad ei ole tingimata seotud kodanikuühenduste tegevusega.

Viimase kümne aasta trendid näitavad, et vabatahtlikuna tegutsemise aktiivsus kahaneb ja rahvuspõhine lõhe selles kasvab: kui 2011. aastal oli viimase aasta jooksul vabatahtlikuna tegutsenud kolmandik eestlastest (33%), siis teistes kodakondsusrühmades oli see näitaja 16–25% vahel (joonis 4.11). 2020. aastal oli sama osakaal eestlaste seas ainult 25% ja muu kodakondsusega elanike seas 5–10%. Kui 2018. aastal korraldati Eesti Vabariigi juubelipidustuste raames hulgaliselt üritusi, sh kohalikul tasandil, mis võisid soodustada aktiivsemat panustamist vabatahtlikuna, siis 2020. aastal vähenenud osalusaktiivsuse üks põhjusi olid kindlasti COVID-19 pandeemiast tingitud piirangud ja majanduslik ebakindlus.

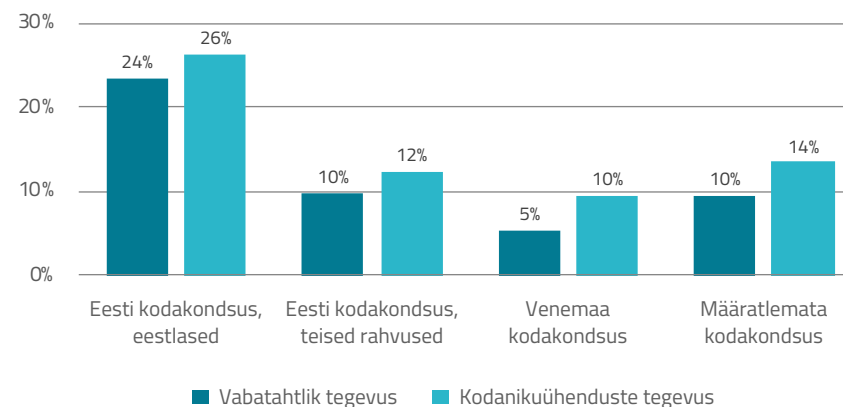
2015. ja 2017. aasta EIM-ides küsiti vastajatelt, kas nad kuuluvad mõnda kodanikuühendusse (klubisse, seltsi, liitu, ringi, ühistusse, (hoole)kokku, kogudusse). 2020. aastal küsimuse sõnastust muudeti, keskendudes ühenduste tegevuses osalemisele („Kas olete viimase 12 kuu jooksul osalenud kodanikuühenduste tegevuses?“). Kui eestlastest vastas 2020. aastal sellele küsimusele jaatavalt ligikaudu veerand vastajatest (26%), siis teistes kodakondsusrühmades oli osalustase madalam: 10–14% (joonis 4.12).

Joonis 4.11. Vabatahtlikus tegevuses osalemine viimase 12 kuu jooksul kodakondsuse ja rahvusrühma alusel 2011, 2013, 2017, 2018 ja 2020 %

Allikas: EIM 2011, 2017, 2020; vabatahtlikus tegevuses osalemise uuring 2013, 2018.

Joonis 4.12. Vabatahtlikus ja kodanikuühenduste tegevuses osalemine viimase 12 kuu jooksul kodakondsuse ja rahvusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Samuti kinnitavad 2020. aasta küsitluse vastuste analüüsi tulemused varasemates EIM-ides leitud: nii vabatahtlikuna kui ka kodanikuühendustes tegutsevad aktiivsemalt kõrgemini haritud ja nooremad inimesed. Lisaks osalevad eelkõige kodanikuühenduste tegevuses aktiivsemalt suurema sissetulekuga inimesed. Tunduvalt väiksema aktiivsuse poolest eristub muu Eesti kõrval Ida-Virumaa, kus on ka elanike majanduslik kindlustunne väiksem kui mujal Eestis. Varasematest kodanikuühiskonna uuringutest on selgunud, et venekeelsed kodanikuühendused on passiivsemad kui eestikeelsed: neil on vähem koostöösuhteid ja kogemusi ühiskonnale suunatud tegevustes, samuti on nad passiivsemad toetuste taotlejad ning nende seas on vähem omatuluteenijaid (kodanikuühiskonna programm „Tugev kodanikuühiskond“ 2021–2024). Osalusaktiivsuse suurendamise üks võimalus on seega venekeelsete kodanikuühenduste senisest veel suurem toetamine koostöövõrgustike rajamisel ja hoidmisel ning toetuste taotlemisel.

Kultuuri- ja spordiüritustel osalemine

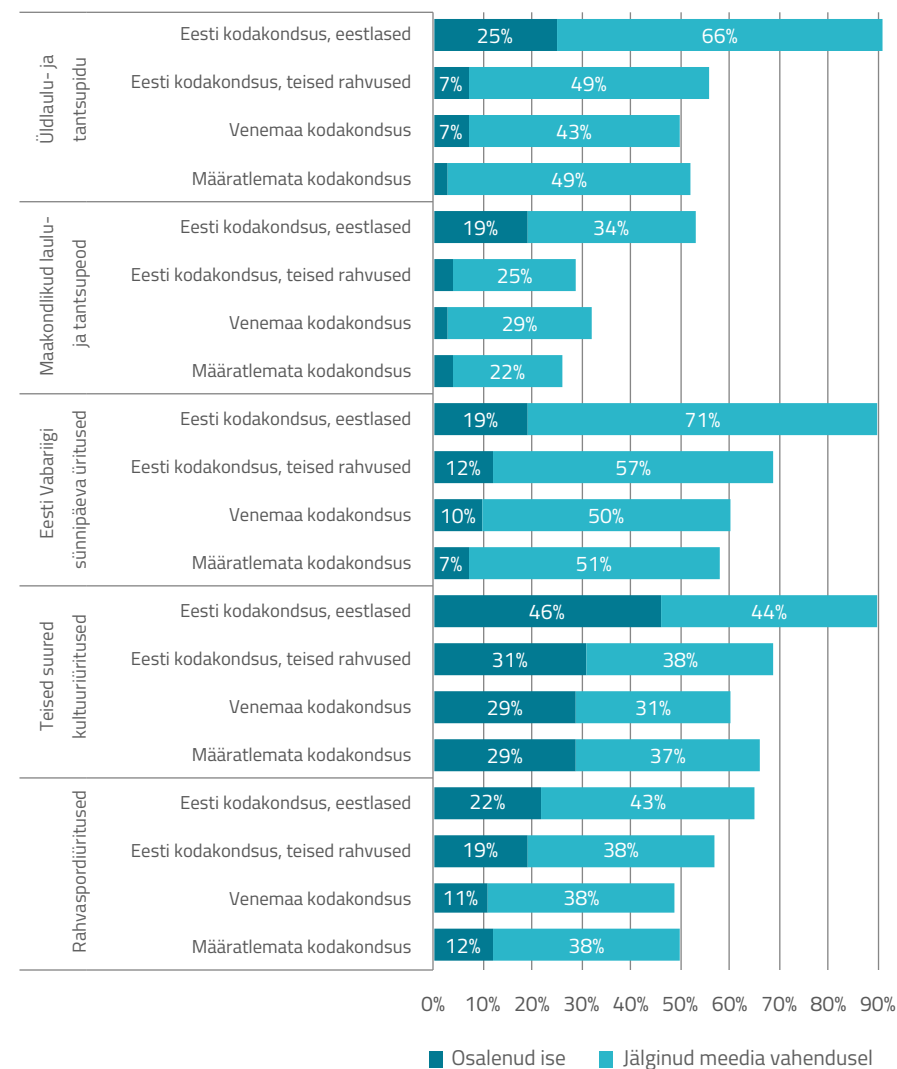
Nii eestlased kui ka teisest rahvusest inimesed osalevad avalikel kultuuri ja spordi suurüritustel märgatavalt vähem aktiivselt kui varasematel aastatel. Osalusaktiivsus on mitme ürituse puhul langenud 2008. aasta tasemele.

Ühiskonda kaasatuses on väga tähtis osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel. Peaaegu kõikidel suurüritustel, mida 2020. aasta küsitlusele vastajatele loetleti (laulu- ja tantsupidu, riigi sünnipäevaüritused ning suurimad rahvaspordiüritused), oli osalenud ligikaudu veerand eestlastest (joonis 4.13). Teiste kodakondsusrühmade osaluse määr on eelkõige eestlaste jaoks tähtsate sündmuste (laulu- ja tantsupeod ning riigi sünnipäevaüritused) puhul palju madalam: 3–12%.

Ka ülejäänud suurimatel kultuuri- (sh vabaõhuetendused, kontserdid ja rahvapeod) ning rahvaspordiüritustel (sh linnamaratonid ja -jooksud, rallid ja suusamaratonid) on eestlaste osalusaktiivsus veidi suurem nii ise osalemise kui ka meediakanalite vahendusel jälgimise mõttes.

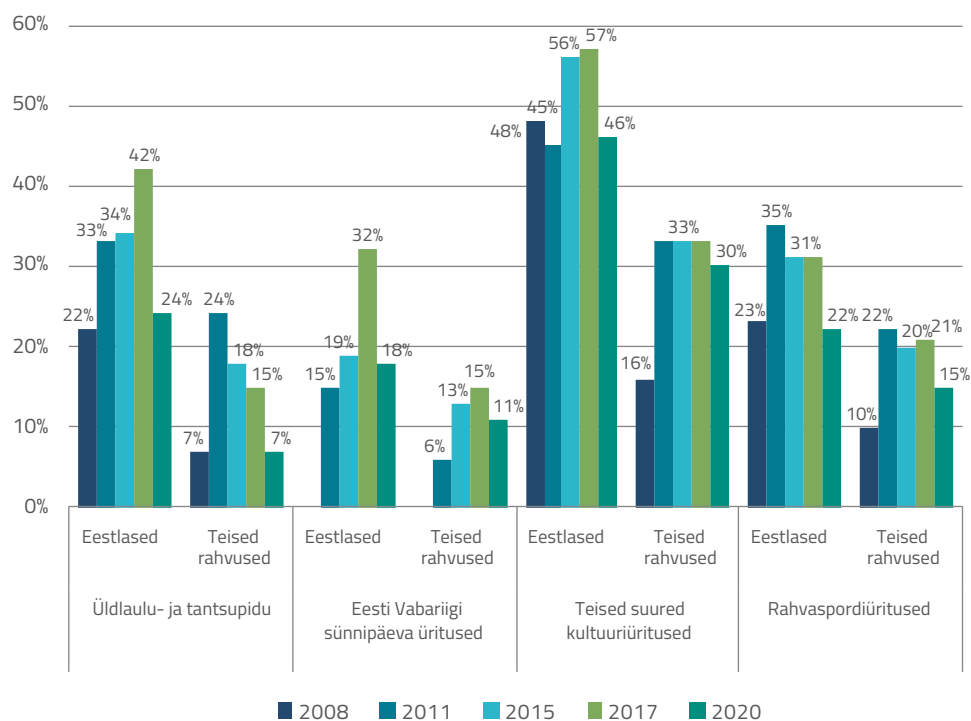
Võrreldes eelmiste aastatega oli 2020. aastal sõltumata rahvusrühmast osalusaktiivsus märgatavalt väiksem, taandudes mitme ürituse puhul 2008. aasta tasemele (joonis 4.14). Üheks mõjuteguriks olid kindlasti COVID-19 pandeemiast tingitud piirangud ja ettevaatlikkus, mistõttu paljud (suur)üritused tühistati.

Joonis 4.13. Avalikel kultuuri ja spordi suurüritustel osalemine või nende jälgimine kodakondsusrühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Joonis 4.14. Avalikel kultuuri ja spordi suurüritustel osalemine rahvusrühma alusel 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2008, 2011, 2015, 2017, 2020.

Kokkuvõttes sarnanevad 2020. aasta EIM-i tulemused vabatahtlikus ja kodanikuühenduste tegevuses ning avalikel üritustel osalemises valimiskäitumise näitajatega: eestlaste aktiivsus on mõlemas osalusvormis suurem kui teisest rahvusest elanikel. Osalusaktiivsuse vähenemist 2020. aastal mõjutab ühe aspektina koroonaviiruse pandeemia, mille ohjeldamiseks kehtestatud piirangud kogunemistele ja ürituste korraldamisele ning pandeemiaga kaasnenud majanduslik ebakindlus ei soodustanud vabatahtlikku koostegutsemist ega ühisüritustel osalemist.

Kokkuvõte

Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava eelnõus aastateks 2021–2030 on seatud üheks eesmärgiks, et eri keele- ja kultuuritaustaga inimesed osalevad aktiivselt ühiskonnaelus ning jagavad demokraatlikke väärtusi. EIM-i seekordsed ja ka varasemate uuringute tulemused näitavad, et valdkonnas jagub lahendamist vajavaid probleeme, sh rahvus- ja kodakondsuspõhiste lõhede vähendamisel. Mitu osalusnäitajat püsib suuremana eestlaste, kõrgelt haritud ja majanduslikult paremal järjel olevate elanike seas.

Alates esimesest uuringust aastal 2000 on rohkem kui pooled määratlemata kodakondsusega vastajad väljendanud eelistust saada Eesti kodakondsus. Naturalisatsioonitempo on seevastu võrreldes iseseisvuse taastamise järgsete aastatega märkimisväärselt aeglustunud: alates 2017. aastast on Eesti kodakondsuse sel teel saanud alla 1000 inimese aastas. Eesti kodakondsuse peamiseks eelisteks peavad selle soovijad võimalust käia valimas, osaleda riigi poliitilises ja ühiskondlikus elus ning reisida riikidesse, millel on Eestiga viisavabadus. Kodakondsuse taotlemine jääb peamiselt praktiliste kaalutluste taha. Vastajad, kellel ei ole Eesti kodakondsust, on seisukohal, et selle saamine ei tooks neile suurt kasu: ligikaudu pooled neist leiavad, et kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist. Muu riigi kodanikud ei soovi oma senisest kodakondsusest Eesti oma kasuks loobuda ja Venemaale reisimine muutuks neil Eesti kodanikuna keerulisemaks. Samas leiab üha vähem vastajaid (eelkõige noorte hulgas), et ei suudaks õppida eesti keelt ära piisaval tasemel või sooritada kodakondsuseksamit.

Valimistel osalejaid on teisest rahvusest valimisõiguslike kodanike seas endiselt vähem kui eestlaste seas. Rahvuspõhine lõhe eristub selgesti ka erakondlikes eelistustes: eestlased peavad enda vaadetele lähedaseks peamiselt Reformierakonda ja Eesti Konservatiivset Rahvaerakonda, teisest rahvusest inimesed aga Keskerakonda. Pooled noored ei ole erakondlikku eelistust veel välja kujundanud või ei pea enda vaadetele lähedaseks mitte ühtegi erakonda. Kuigi e-valimiste kasutuselevõtt 2005. aastal nähti üht võimalust valimisaktiivsust suurendada, selgub küsitlustulemustest, et seda ei ole toimunud ei noorte ega ka teisest rahvusest elanike hulgas. Samal ajal on võrreldes 2017. aastaga kasvanud Eesti elanike institutsiooniväline poliitiline aktiivsus, ent eelkõige eestlaste, nooremate, kõrgemalt haritud ja hea eesti keele oskusega inimeste hulgas. Iga neljas Eesti elanik on andnud allkirja üleskutsele, protestiavaldusele või petitioonile ning iga kuues on osa võtnud avalikust koosolekust või osalenud internetis poliitilises arutelus.

Riiklikke institutsioone usaldavad nagu varemgi enim eestlased, kuid usaldus valitsuse, Riigikogu ja presidendi vastu on võrreldes 2017. aastaga vähenenud. Kui 2008. aastal olid eestlaste ja teisest rahvusest inimeste usalduse hinnangutes märkimisväärsed

lõhed, siis kümnekonna aastaga on teisest rahvusest inimeste usaldus institutsioonide vastu suurenenud eestlaste omaga sarnasele tasemele. Samuti ei pea varasemate aastatega võrreldes üha rohkem Eesti elanikke rahvust peaministri ameti juures oluliseks.

Kodanikuühenduste (klubid, seltsid, liidud, ringid, ühistud, (hoole)kogud, kogudused jm) tegevuses oli 2020. aasta seisuga viimase aasta jooksul osalenud ligikaudu veerand eestlastest, teistes kodakondsusrühmades oli osalusaktiivsus väiksem. Vabatahtlikus tegevuses osaleti võrreldes 2011. aastaga märkimisväärselt vähem ja rahvuspõhine lõhe on kasvanud. Ka avalikel kultuuri ja spordi suurüritustel osaleti sõltumata rahvusest märgatavalt harvem kui eelnenud aastatel ning näitaja vähenes mitme ürituse puhul 2008. aasta taseme lähedale. Osalusaktiivsuse vähenemist põhjustasid 2020. aastal muu hulgas kindlasti koroonapandeemiast tingitud (kogunemis)piirangud ja majanduslik ebakindlus.

Kasutatud kirjandus

Kodanikuühiskonna programm „Tugev kodanikuühiskond“ 2021–2024, Siseministeerium, lisa 1. Rahvastikumistri käskkirja nr 1-3/71 10.07.2020 „Kodanikuühiskonna programmi 2021–2024“ kinnitamine juurde. https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/kodanikuuhiskond/kodanikuuhiskonna_programm_2021-2024.pdf.

Käger, M., Luring, M., Pertšjonok, A., Kaldur, K., Nahkur, O. 2019. Vabatahtlikus tegevuses osalemise uuring 2018. Aruanne. Balti Uuringute Instituut. <https://vabatahtlikud.ee/wp-content/uploads/2015/04/Vabatahtlikus-tegevuses-osalemise-uuring-2018.pdf>.

Nimmerfeldt, G. 2008. Kodakondsus. Vetik, R., Lauristin, M., Helemäe, J., Korts, K., Kruusvall, J., Nimmerfeldt, G., Saar, E., Trumm, A., Vihalemm, P., Vihalemm, T. Uuringu Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008 aruanne, 126–141. <https://www.integratsioon.ee/eesti-uhiskonna-integratsiooni-monitooring-2008>.

Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava 2021–2030, eelnõu 03.12.2020. https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/arengukava_eelnou_1312.pdf.

Vassil, K., Solvak, M., Vinkel, P. 2014. E-valimiste levik Eesti valijate hulgas. Riigikogu Toimetised, 30, 116–128. <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-30/e-valimiste-levik-eesti-valijate-hulgas/>.

5

VÕIMALUSTE VÕRDSUSE TAJUMINE JA EBAVÕRDSE KOHTLEMISE KOGEMUSED

Kristi Anniste
Mõttekoda Praxis

Mari-Liis Sepper
Mõttekoda Praxis

Sissejuhatus

Juba enne 2015. aasta rändekriisi olid teadlased täheldanud, et Euroopa riikide peavooluerakonnad ja ka avalik debatt hakkavad pöörduma eemale hoiakutest, millega väärtustatakse võrdõiguslikkust, mitmekesisust, avatust ja sallivust rahvusvahemuste suhtes, ning üha rohkem võtavad maad üleskutsed kontrollida rangemini sisserännet ja assimileerida rahvusvahemused enamusrahvuse hulka (Lesińska, 2014; Vertovec & Wessendorf, 2010). Ehkki kümnendi esimese poole kohta kõlab ka arvamusi, mille järgi püsivad Euroopa riigid multikultuursust väärtustava poliitika kursil (Banting & Kymlicka, 2012), ei ole Euroopa pärast rändekriisi enam sama. Lõimumispoliitika tooni muutus mõjutab ka elanike hoiakuid. Üleilmse lõimumispoliitika indeksi (ingl *migrant integration policy index*, MIPEX) teoreetilises raamistuses loetakse, et riigi lõimumispoliitika rõhuasetustel on avalikkuse hoiakutele vähemusrahvuste suhtes suur mõju. Kujundab ju just lõimumispoliitika nii suhtumise neisse kui ka teisest rahvusest elanike endi kuuluvusliku taju ja tunded oma uue kodumaa vastu (MIPEX, 2020). Valdcondlikus arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ nähakse lõimumise tulemusena muu hulgas seda, et inimestes suureneb riigi ja teiste ühiskonnaliikmetega seotuse tunne. Ühiskonnaliikmete võrdset kohtlemist reguleerib Eestis võrdse kohtlemise seadus, millega on keelatud diskrimineerida rassi, rahvuse, nahavärvuse, usutunnistuse ja veendumuse, vanuse, puude ja seksuaalse sättumuse alusel. Niisiis on võrdsete võimaluste tagamine kõigile elanikele sõltumata rahvusest eduka lõimumise eeldus ja see, mil määral eri ühiskonnarühmad võimaluste võrdsust tunnetavad, on oluline lõimumise näitaja. Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM) osa, milles uuritakse teiste rahvuste esindajate arvamust oma võimaluste võrdsuse kohta Eestis, annab poliitikakujundajale hindamatut tagasisidet nii lõimumis- kui ka võrdsuspoliitika õnnestumise kohta. Alates 2008. aastast on regulaarsed EIM-id võrdsete võimaluste tajumist ka mõõtnud, ehkki mitte alati ühtviisi. Siinses peatükis antakse ülevaade sellest, kuidas tunnetavad Eestis elavad eri rahvusest inimesed (eestlased *versus* teisest rahvusest inimesed) oma võimalusi erinevates eluvaldkondades: ühiskonnaelus osalemises (nn poliitiline lõimumine), töölus ja materiaalses heaolus (nn majanduslik lõimumine) ning hariduses ja kultuurielus. Tööelu teemal küsitleti vastajaid ka nende diskrimineerimiskogemuste asjus. Esimest korda uuriti EIM-is inimeste hinnanguid avalike teenuste kättesaadavuse võrdsusele. Kui võimalik, kõrvutatakse 2020. aasta tulemusi eelmiste EIM-ide tulemustega, et leida pikemaajalisi suundumusi võrdsete võimaluste tunnetamise kohta ühiskonnas.

Kolmandik teisest rahvusest inimestest tunneb end Eestis kutsumata võõrana

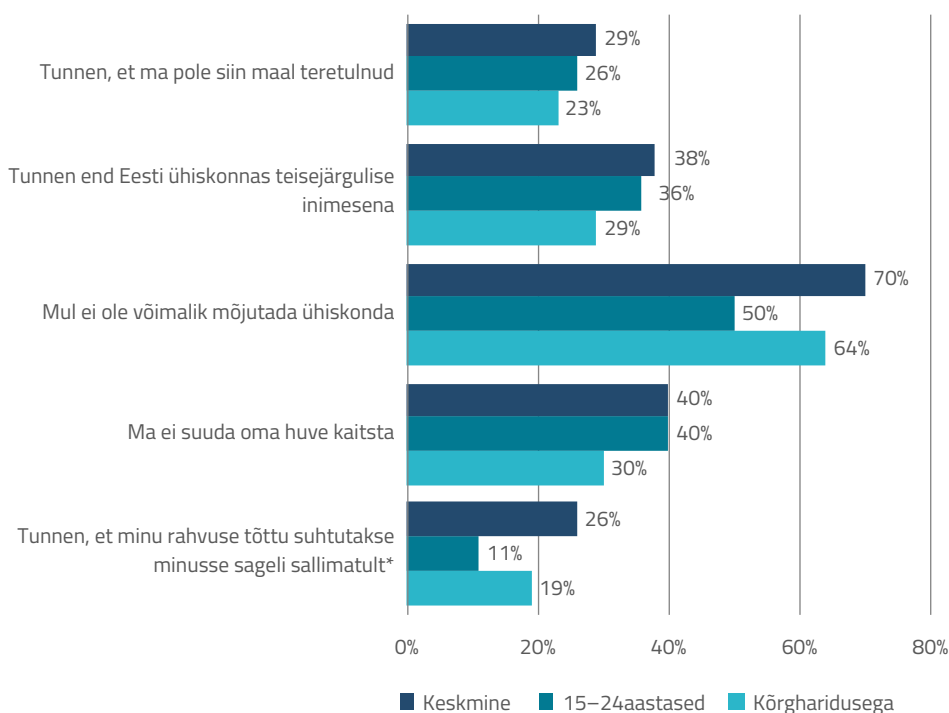
Arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ nimetatud tegevuste üldeesmärk on sotsiaalselt sidus Eesti ühiskond, kus erineva keele- ja kultuuritaustaga inimesed osalevad aktiivselt ühiskonnaelus.

Ühiskonnaelus osalemisel on kolm mõõdet: 1) inimese isiklikud teod ja töekspidamised, mida sageli mõjutavad haridustase, keeleoskus ja/või riigis veedetud aeg; 2) vastuvõtva kogukonna avatus/vastuvõtlikkus vähemusrahvuse suhtes, mis võib kas kannustada või takistada nende ühiskonnaelus osalemist, ning 3) poliitiliste ja kodanikuühenduste loodud võimalused osaleda ühiskonnaelus (The Integration of Immigrants into American Society, 2015). Järgnevalt analüüsitakse neist kahte viimast: seda, kuidas tajuvad Eestis elavad teisest rahvusest elanikud neisse suhtumist, ja neile inimestele institutsioonide loodud võimalusi ühiskonnaelus osaleda (võrreldes eestlastega).

2020. aastal tundis suurem osa Eesti teisest rahvusest elanikest, et nad on osa Eesti ühiskonnast (76%) ja siin teretunud (62%). Teisalt – nagu ilmnes ka 2014. aastal arengukavast „Lõimuv Eesti 2020“ – on endiselt arvestatav hulk teisest rahvusest inimesi, kes ei tunne end osana Eesti ühiskonnast (19%) või teretulnuna (29%). Veelgi rohkem on neid teisest rahvusest elanikke, kes ei tunne end Eestis täieõigusliku ühiskonnaliikmena (38% tunneb end teisejärgulisena), kes tunnevad, et ei suuda kaitsta oma huve (40%), ning väga paljud teisest rahvusest inimesed (70%) ei näe endal võimalust ühiskonda mõjutada. Eestlastest tunneb ja arvab nii vastavalt 14, 28 ja 52%. Rahvusest tingitud sallimatust enda suhtes tunnetab sageli neljandik kõigist teisest rahvusest elanikest.

Teisest rahvusest elanike seas eristub kaks rühma – noorem põlvkond ja kõrgharidusega inimesed –, kes tunnevad ennast ülalnimetatud valdkondades sageli keskmisest paremini (joonis 5.1). Näiteks on 15–24-aastased tunduvalt optimistlikumad oma võimaluste suhtes ühiskonda muuta: 50% neist on pigem või täiesti nõus, et neil ei ole seda võimalust. See on sarnane tulemus sama vanuserühma eestlastega, kellest arvab nii 47%. Nooremad teisest rahvusest inimesed tunnetavad keskmisest märksa harvem rahvusest tingitud sallimatust enda suhtes (11%). Kõrgharidusega teisest rahvusest inimeste seas on näiteks keskmisest palju vähem neid, kes tunnevad, et on ühiskonnas teisejärgulised või et nad ei suuda oma huve kaitsta.

Joonis 5.1. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, mil määral nad nõustuvad nimetatud väidetega (vastused „Täiesti nõus“ ja „Pigem nõus“) 2020 %

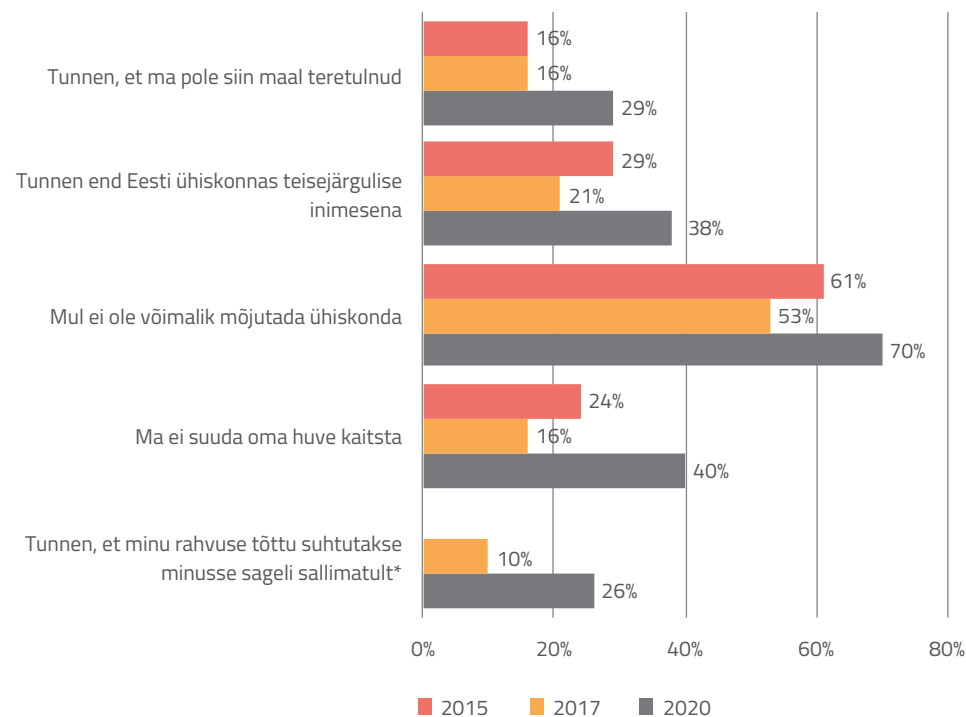
Allikas: EIM 2020.

Varasemad EIM-id võimaldavad analüüsida viimase viie aasta trendi vastaja ühiskonnaliikmeks olemise tajumises. Kui 2017. aastal oli mitme näitaja puhul märgata suurt edasiminekut, st teisest rahvusest inimesed tunnetasid enda olukorda Eesti ühiskonnas võrreldes 2015. aastaga palju optimistlikumalt, siis 2020. aastaks on toimunud märkimisväärne tagasilangus. Kõikides joonisel 5.1 nimetatud küsimustes on teisest rahvusest inimeste taju muutunud võrreldes 2017. aasta EIM-iga märksa negatiivsemaks (joonis 5.2).

Nii on võrreldes 2015. ja 2017. aasta EIM-i tulemustega tunduvalt kasvanud nende teisest rahvusest inimeste osakaal, kes ei tunne end Eestis teretulnuna. Kui 2015. ja 2017. aastal oli neid 16%, siis 2020. aastaks oli näitaja suurenenud 29%-ni (võrdlusena: eestlastest ei tundnud end 2020. a teretulnuna 9%).

Kui võrrelda 2020. aasta tulemusi 2017. aasta EIM-i näitajatega, siis pole eestlaste seas end teisejärgulise inimesena tundvate inimeste osakaal palju muutunud, ent teisest rahvusest inimeste seas on nende osakaal tugevalt kasvanud (21%-lt 38%-le). Ka teiste rahvuste esindajate arvamus, et neil ei ole võimalust Eesti ühiskonda muuta, on saanud kolme aastaga palju sagedasemaks (53%-lt 70%-le). See tendents on sarnane eestlaste puhul täheldatuga: ka nemad on muutunud palju pessimistlikumaks (42%-lt 52%-le). Kuna jõuetustunne levib nii eestlaste kui ka teisest rahvusest inimeste seas, ei saa tegu olla üksnes lõimumispoliitika ebaõnnestumisega. Selle põhjused võivad peituda usaldamatuse kasvus poliitikute ja laiemalt otsustajate suhtes, väsimuses avalikest aruteludest, mis kestavad kuid ja jagavad inimesi leeridesse, majandusliku ebavõrdsuse kasvus vms. Tugevalt on suurenenud veel nende teisest rahvusest elanike osakaal, kes tunnetavad, et ei suuda oma huve kaitsta (2017. a 16%-lt 2020. a 40%-le), ning kes kogevad sageli sallimatut suhtumist oma rahvuse tõttu (10%-lt 26%-le).

Joonis 5.2. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, mil määral nad nõustuvad nimetatud väidetega (vastused „Täiesti nõus“ ja „Pigem nõus“) 2015, 2017 ja 2020 %

Märkus. 2015. aastal seda küsimust ei esitatud.

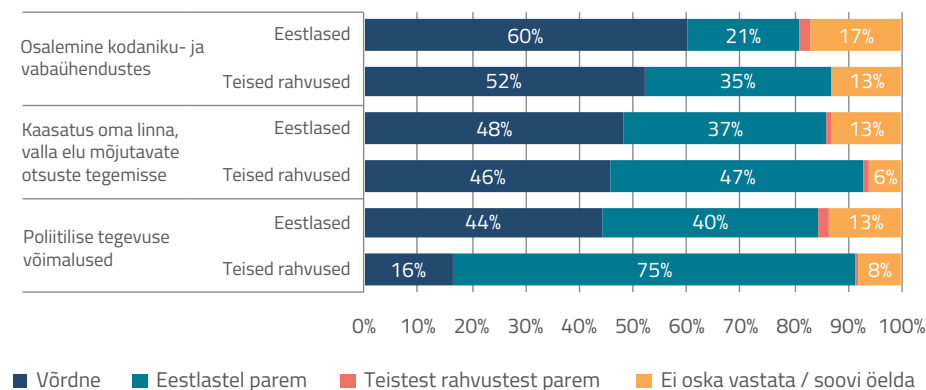
Allikas: EIM 2020.

Täieõigusliku ühiskonnaliikmena tunneb end inimene, kellel on soovi korral võrdne võimalus ühiskonnaelus kaasa rääkida. Seetõttu paluti EIM-is küsitlertel võrrelda eestlaste ja teiste rahvuste esindajate võimalusi osaleda kodanikuühendustes, otsuste tegemises kohalikul tasandil ja poliitilises tegevuses.

Selgus, et teisest rahvusest elanikud hindavad oma võimalusi nendes valdkondades kaasa lüüa kessemaks kui eestlased (joonis 5.3). Iseäranis suur on lõhe poliitilise tegevuse võimalustes, kus eestlased näevad olukorda võrdsena palju sagedamini kui teisest rahvusest inimesed (44% vs. 16%).

Võrreldes 2017. aasta EIM-iga on paranenud hinnang ühiskonnaelus osalemisele kohalikul tasandil. Kui tollal pidas oma võimalusi olla kaasatud linna või valla elu mõjutavate otsuste tegemisse eestlastega võrdseks 32% teiste rahvuste esindajatest, siis 2020. aastal juba 46%.

Joonis 5.3. Eestlaste ja teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, kuidas nad hindavad eestlaste ning teisest rahvusest inimeste võimalusi ja olukorda nimetatud valdkondades 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Hinnangutes selle kohta, kui võrdsed on võimalused osaleda kodanikuühendustes, kohaliku tasandi otsustamises ja poliitilises tegevuses, ilmnevad mõningad piirkondlikud ja haridustaseme erinevused. Nii näevad kõrgharidusega teiste rahvuste esindajad oma võimalusi osaleda kodaniku- ja vabaühendustes ning olla kaasatud kohaliku tasandi otsustamisse keskmisest sagedamini eestlastega võrdsena (kõrgharidusega 60% ja keskmine 56%). Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest elanikud arvavad aga keskmisest

tunduvalt harvem, et neil on võrdsed võimalused tegeleda poliitikaga (11%). Siin tuleb mängu asjaolu, et selle piirkonna teisest rahvusest elanike seas on kodakondsuseta inimesi rohkem kui mujal Eestis ja poliitilise tegevuse võimalusi võib ühtlasi pärssida nende kessem keeleoskus.

Enamiku teisest rahvusest inimeste arvates peab edu saavutamiseks olema eestlane

Aastaid on eestlaste ja teisest rahvusest elanike vahel valitsenud lõhe materiaalses toimetulekus ja heaolus: kõik materiaalse heaolu näitajad (sissetulekud, tööhõive, vaesus, materiaalne ilmajaetus) on olnud eestlaste kasuks. Ootuspäraselt on sama erinevus ilmnenud EIM-ide tulemustes, kust on selgunud, et teised rahvused hindavad enda võimalusi ja olukorda materiaalses heaolus ja tööelus eestlastega võrreldes palju kessemaks. Võimaluste ebavõrdsuse tõdemused toidavad neis inimestes ühtlasi tundeid, et nad ei ole Eesti ühiskonna täieõiguslikud liikmed (vt eestpoolt), seda enam, et väiksemat materiaalselt heaolu ei saa kõigi rahvusvähemusrühmade puhul seletada erineva haridustasemega. Näiteks Eestis elavate vene päritolu inimeste haridustase on kõrgem kui Eesti elanikel keskmiselt (FRA, 2017).

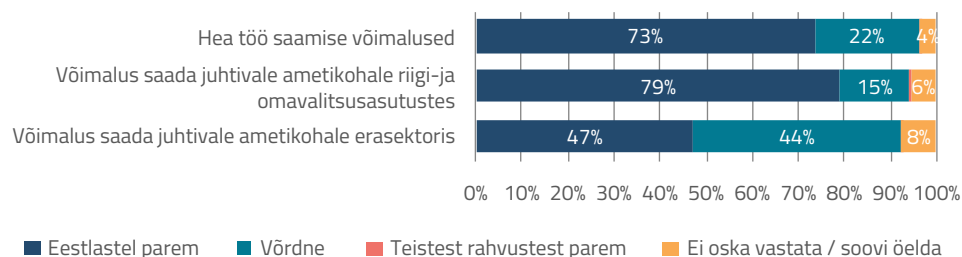
Ka 2020. aasta EIM-i tulemused ei toonud sellesse statistikasse suurt muutust. Ainult viiendik (21%) teiste rahvuste esindajatest hindab eestlaste ja enda materiaalselt heaolu ja võimalusi võrdseks ning 73% peab eestlaste võimalusi ja olukorda palju või veidi paremaks. Seevastu eestlastest peavad olukorda võrdseks ligikaudu pooled küsitlertest (47%) ja eestlaste olukorda paremaks üksnes 35%. Iseäranis teravalt tunnetavad materiaalse heaolu erinevust Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest inimesed, kellest ainult 14% peab võimalusi või olukorda võrdseks ja 83% leiab, et eestlaste olukord on palju või veidi parem. Oluline teema materiaalse heaolu saavutamisel on sobiva eluaseme leidmine. Seetõttu uuriti 2020. aasta EIM-is esimest korda, kuidas hinnatakse eestlaste ja teisest rahvusest inimeste võimalusi ja olukorda saada vajadustele vastav eluase. Selgub, et eluaseme saamise küsimuses on teisest rahvusest elanikud materiaalse heaolu teemast märksa paremini meelestatud: 58% pidas enda võimalusi või olukorda eluaseme saamisel eestlaste omaga võrdseks ja 26% eestlaste olukorda paremaks.

Materiaalse heaolu saavutamise seonduvad hea töö leidmise väljavaated. Neid hindavad teisest rahvusest elanikud eestlastel märkimisväärselt paremaks (kokku 73% peab eestlaste olukorda veidi või palju paremaks). Ebavõrdsuse tajumist süvendab see, et tunnetatakse klaaslage, mis seab teisest rahvusest inimeste tööalasele edenemisele piiri ja annab eestlastele eeliseisundi.

Sagedamini nähakse eestlastel eelist juhtiva töö saamisel riigi- või omavalitsusasutuses. Selle puhul leiab 79% teisest rahvusest elanikke, et eestlaste võimalused on paremad (eesti keelt vabalt valdavatest teisest rahvusest elanikest arvab nii 66%). Lisaks hindavad ligikaudu pooled (47%) teisest rahvusest inimesed eestlaste võimalusi saada juhtiv ametikoht palju või veidi paremaks ka erasektoris (joonis 5.4). Need hinnangud ei ole võrreldes 2017. aastaga oluliselt muutunud.

Ebavõrdsust materiaalses heaolus ja hea töö saamisel tajuvad keskmisest sagedamini Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikud. Neist 11% peab eestlaste ja teiste rahvuste võimalusi saada hea töö võrdseks ja ainult 8% hindab võrdseks võimalust saada juhtiv ametikoht riigi- või omavalitsusasutuses.

Joonis 5.4. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, kuidas nad hindavad eestlaste ja teisest rahvusest elanike võimalusi ja olukorda nimetatud valdkondades 2020 %

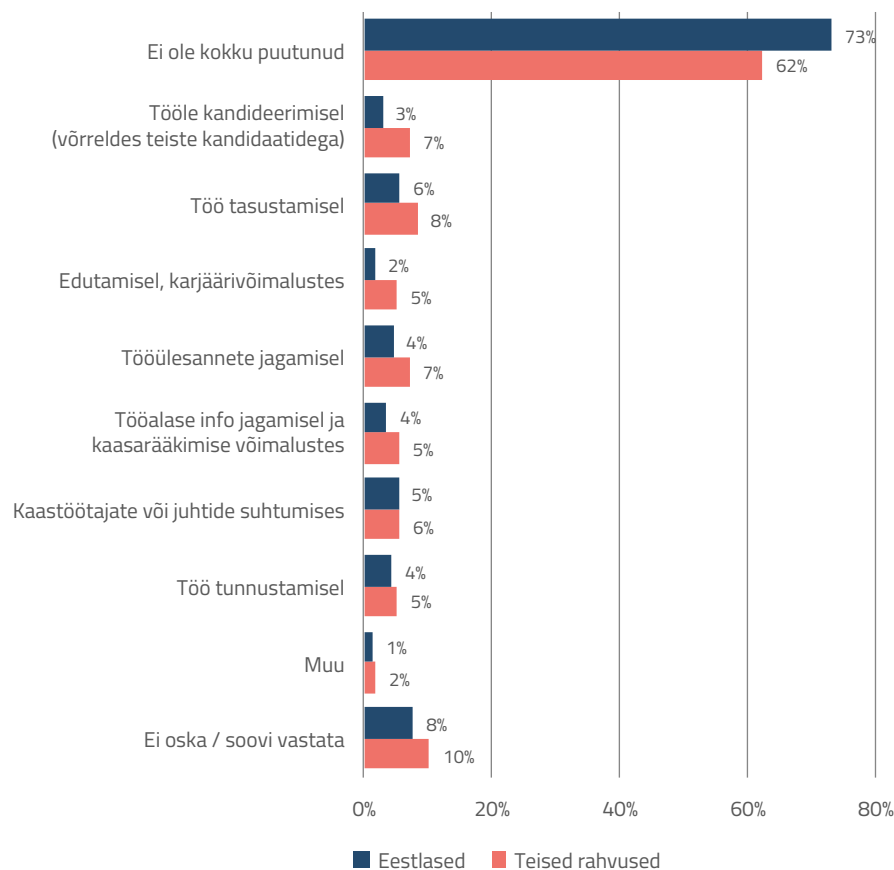
Allikas: EIM 2020.

Võimaluste võrdsust töökeskkonnas mõjutab tugevalt see, mil määral tunnetab inimene seal ebavõrdset kohtlemist. Varasemates EIM-ides on seda uuritud, kuid sama küsimuse all on küsitud kokkupuudet tööalase diskrimineerimisega nii enda kogetuna kui ka teadmist kellegi teise diskrimineerimisest. 2020. aasta EIM-is küsiti seevastu esimest korda, kas ja millistes tööalastes olukordades on vastaja puutunud isiklikult kokku ebavõrdse kohtlemisega rahvuse, emakeele, nahavärvuse vmt alusel, sest see on Eestis võrdse kohtlemise seadusega keelatud. Tulemustest ilmneb, et eestlased on tööalase diskrimineerimisega kokku puutunud harvem (19% on kokku puutunud) kui teisest rahvusest inimesed (28%), sealjuures on ebavõrdset kohtlemist kogetud mitmesugustes tööolukordades (joonis 5.5). Sellise kohtlemise põhjusena nimetasid teisest rahvusest elanikud kõige sagedamini emakeelt (46% neist, kes on kogenud tööalast ebavõrdsust) ja rahvust (38%). Eesti kehtiva õiguse kontekstis on emakeel kui diskrimineerimistunnus võrdsustatud rahvuse tunnusega, ent EIM-i küsimustikus tehti siin vahet, tänu millele saadi teema kohta täpsemad andmed.

Teisest rahvusest elanikest kogevad ebavõrdset kohtlemist veidi sagedamini mehed (32% on kokku puutunud) ja palju sagedamini nooremas tööeas (25–34-aastased) inimesed (43%). Keskmisest harvem tunnetavad ebavõrdset kohtlemist Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikud, kellest on sellega kokku puutunud 26%.

Tuleb pidada silmas, et ebavõrdse kohtlemise äratundmine on enamasti seotud teadlikkuse määraga, mistõttu ei näita tulemused üksüheselt seda, et mehed ja nooremad inimesed kogevad tööturul diskrimineerimist sagedamini või et Ida-Virumaal tuleb seda ette vähem. Diskrimineerimist iseloomustab tihti asjaolu, et ohver ei teata sellest (Broad jt, 2018; Villegas, 2019). Mitteteatamise sagedased põhjused on rahvusvähemuste puhul tunne, et kaebus ei muudaks midagi, diskrimineerimise normaliseerimine, teadmatus sellest, kuhu kaebus esitada, ja hirm, et selle esitamine toob avaldajale kaasa negatiivsed tagajärjed (EU & FRA, 2010). Peale selle võib vanem põlvkond olla oma õigustest vähem teadlik ja seetõttu ei pruugi nad diskrimineerimist ära tunda. Näiteks uuringu „EU-MIDIS II“ tulemuste järgi on üle 60-aastaste seas teadlikkus rahvuse põhjal diskrimineerimist keelava seaduse olemasolust kõige väiksem (29%), samal ajal kui üle poole Eesti 16–24-aastastest venelastest teab, et selline õigusakt on olemas (EU-MIDIS II Data Explorer for Estonia, 2017). Samuti ei pruugi Ida-Virumaal saavutada võrdõiguse eestikeelsed kampaaniad ja teavitused sama suurt mõju kui teistes piirkondades.

Joonis 5.5. Eestlaste ja teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, millistes tööalastes olukordades on nad viimase kahe aasta jooksul isiklikult (võrreldes teiste töötajatega) kokku puutunud põhjendamatu ebavõrdse kohtlemisega (rahvuse, emakeele, nahavärvuse vms tõttu) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

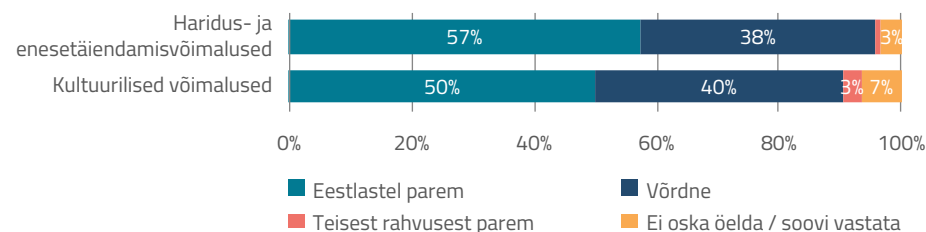
Teisest rahvusest laste eestikeelsele õppel nähakse rohkem eeliseid kui puudusi

Arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ toetatakse sotsiaalse sidususe suurendamist, kuid samal ajal ka ühiskonna mitmekultuurilisust ja selle säilitamise väärtustamist. Võrdsed võimalused ligipääsul kultuurile ja haridusele võimaldavad ühelt poolt hoida teisest rahvusest elanikel oma rahvuslikku ja kultuurilist identiteeti ning teiselt poolt tagavad neile võimalused omandada samaväärsed oskused ja kvalifikatsioon, et konkureerida hiljem tööturul.

Ka haridus- ja enesetäiendusvõimalustes tunnetab suur osa teisest rahvusest elanikke ebavõrdseid võimalusi: enda võimalusi peab eestlaste omadega võrdseks 38% ja veidi üle poole (57%) peab eestlaste võimalusi paremaks (joonis 5.6). Sealjuures arvavad Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest inimesed tunduvalt harvem, et nende haridus- ja enesetäiendusvõimalused on eestlaste omadega võrdsed: 31% neist arvab, et on võrdsed, ja 68% leiab, et eestlastel on paremad võimalused.

Veidi helgemana näevad teisest rahvusest inimesed oma võimalusi ja olukorda võrreldes eestlastega kultuurielus: 40% peab võimalusi võrdseks ja 50% on seisukohal, et eestlaste olukord on parem. Samas tuleb arvestada, et 7% ei osanud või ei soovinud küsimusele vastata.

Joonis 5.6. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, kuidas nad hindavad eestlaste ja teisest rahvusest elanike võimalusi ja olukorda nimetatud valdkondades 2020 %

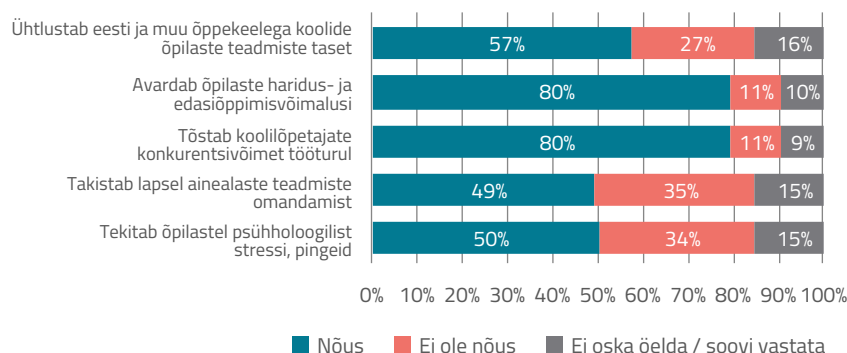

Allikas: EIM 2020.

Mõningal määral põhjustab teisest rahvusest elanike seas ebavõrdsuse tunnetust palju kõneainet tekitanud ja 2012. aastal lõpule viidud vene õppekeelega koolide üleminek eestikeelsele aineõppele. Ühest küljest on valdav osa (80%) neist nõus, et muu emakeelega laste õppimine eesti keeles avardab nende laste haridus- ja edasiõppimisvõimalusi ning suurendab konkurentsivõimet tööturul. Üks erand on ühistransport, mille

kättesaadavusega on nad valdavalt rahul (91%) ning rohkem rahul kui eestlased (83%) (joonis 5.7). Samas arvavad pooled teisest rahvusest elanikud, et eesti keeles õppimine toob õpilastele kaasa ka ebasoodsaid tagajärgi, takistades neil omandada aineteadmisi (49%) ning tekitades neis psühholoogilist stressi ja pingeid (50%).

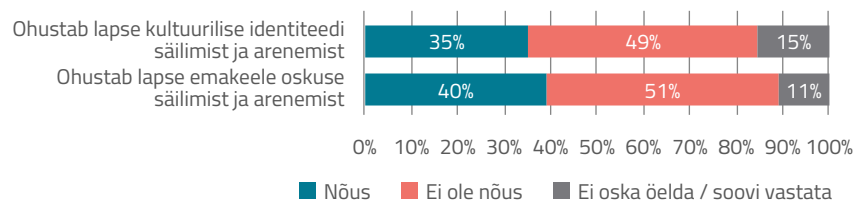
Joonis 5.7. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, mil määral nad nõustuvad väidetega eestikeelse õppe mõju kohta õpilaste teadmiste, haridusvõimaluste, konkurentsivõimele ja psühholoogilisele seisundile 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Selles, et eesti keelest erineva emakeelega lapsed õpivad eesti keeles, näevad teisest rahvusest elanikud võrdlemisi sageli ohtu ka lapse kultuurilisele ja rahvuslikule identiteedile. Nii on 35% neist seisukohal, et see ohustab teisest rahvusest lapse kultuurilise identiteedi säilimist ja arendamist, ning 40% arvab, et eesti keeles õppimine ohustab lapse emakeeleoskuse säilimist ja arenemist (joonis 5.8).

Joonis 5.8. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, mil määral nad nõustuvad väidetega eestikeelse õppe mõju kohta kultuurilisele identiteedile ja emakeeleoskusele 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Arstiabi ja tööturuteenuste kättesaadavus valmistab teistele rahvustele rohkem muret kui eestlastele

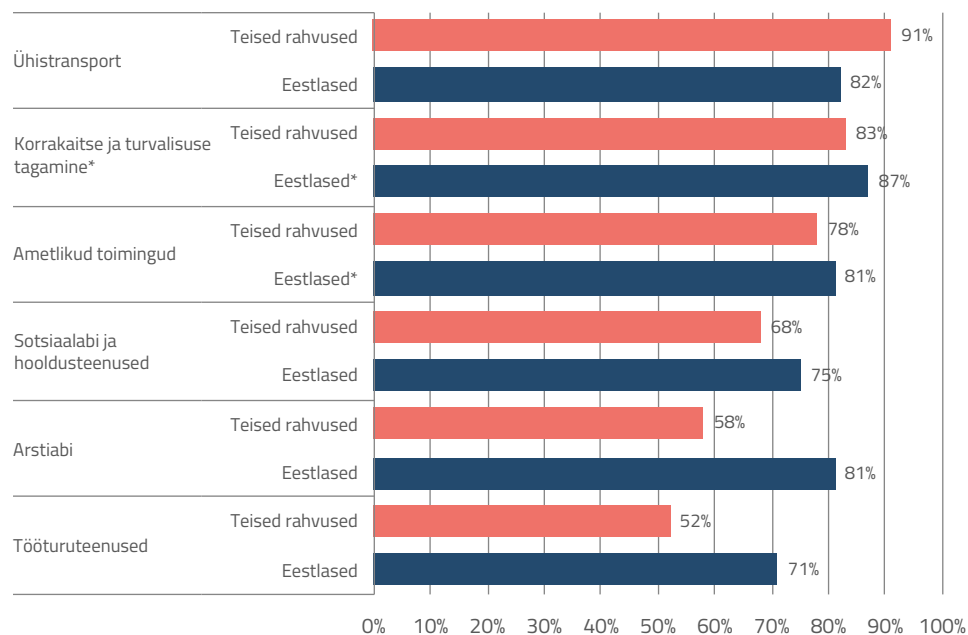
Võrdne ligipääs riigi teenustele ja avalikele hüvedele aitab luua õiglasema ühiskonna kõigile selle liikmetele. Avalikkusele mõeldud teenuseid tuleb võrdse kohtlemise seaduse järgi osutada kõigile ilma rahvuse alusel diskrimineerimata. Teenuste kättesaadavuse toetamise vajalikkust on rõhutatud ka arengukava „Lõimuv Eesti 2020“ mitme meetme juures. Seetõttu uuriti 2020. aasta EIM-is esimest korda, kuidas hindavad teisest rahvusest elanikud võrreldes eestlastega avalike teenuste kättesaadavust. Üle poole teisest rahvusest elanikest (59%) leidis, et teenused on sõltumata rahvusest võrdselt kättesaadavad, ligikaudu kolmandik (32%) vastas aga, et eestlaste võimalused on kas veidi või palju paremad. Sarnaselt eelpool toodud valdkondadele tunnetavad kõrgharidusega teisest rahvusest elanikud ebavõrdsust teenuste kättesaadavusel keskmisest vähem: 66% leiab, et olukord on eestlastega võrdne.

Teenuste kättesaadavuse puhul analüüsitakse allpool ainult nende elanike vastuseid, kes on puutunud teenusega kokku ja/või andnud selle kättesaadavusele hinnangu. Valdavalt on teisest rahvusest inimesed teenuste kättesaadavusega kas veidi vähem või umbes sama rahul kui eestlased. Üks erand on ühistransport, mille kättesaadavusega on nad valdavalt rahul (91%) või rohkem rahul kui eestlased (83%).

Enamik teiste rahvuste esindajatest on rahul veel korra- ja turvalisusega (83%), ametlike toimingutega (78%) ning sotsiaalabi- ja hooldusteenustega (69%). Arstiabi kättesaadavusega on rahul veidi rohkem kui pooled (58%) ja siin ilmneb märkimisväärne erinevus eestlastest, kelle puhul on see näitaja 81%. „Käärid“ eestlastega ilmnevad ka hinnangutes tööturuteenuste kättesaadavusele, millega on rahul 52% teisest rahvusest elanikest, aga 71% eestlastest (joonis 5.9).

Haridusteenustega on teisest rahvusest elanikud samuti vähem või sama rahul kui eestlased. Kõige rohkem on teisest rahvusest elanikud rahul lasteaedade ja -hoidude kättesaadavusega (92% on rahul; eestlastest 89%), kuid rahvuspõhine erinevus ei ole statistiliselt oluline. Teisest rahvusest inimesed on üldiselt rahul ka huvihariduse ja -ringidega (83%) ning põhi-, gümnaasiumi- ja kutseharidusega (81%). Seejuures ilmneb põhi-, gümnaasiumi- ja kutseharidusega rahulolus statistiliselt oluline erinevus eestlastest, kellest on nende kättesaadavusega rahul 91%.

Joonis 5.9. Eestlaste ja teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, kui rahul on nad nimetatud teenuste kättesaadavusega oma linnas või vallas (vastused „Väga rahul“ ja „Pigem rahul“) 2020 %

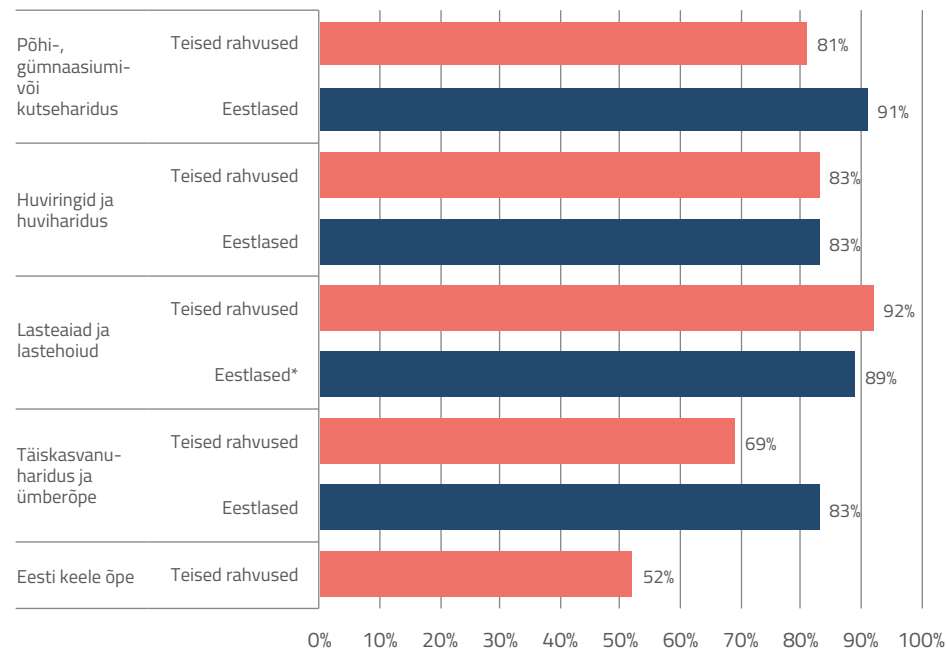
Märkus. Täpnäga märgitud näitaja puhul statistiliselt oluline erinevus usaldusnivool $p < 0,05$ puudub. Allikas: EIM 2020.

Märkimisväärselt vähem (sh ka eestlastest vähem) on teisest rahvusest elanikud rahul täiskasvanuhariduse ja ümberõppega (69% on rahul). Ka eesti keele õppe kättesaadavusega on rahul ainult veidi üle poole teiste rahvuste esindajatest (52%) (joonis 5.10).

Eluasemega seotud teenuste, interneti ja side ning tervisespordivõimalustega on valdav osa (üle 90%) teisest rahvusest elanikke rahul. Veidi vähem (79%), sealjuures ka eestlastest vähem, on nad rahul kultuuri- ja meelelahutusvõimaluste kättesaadavusega (joonis 5.11).

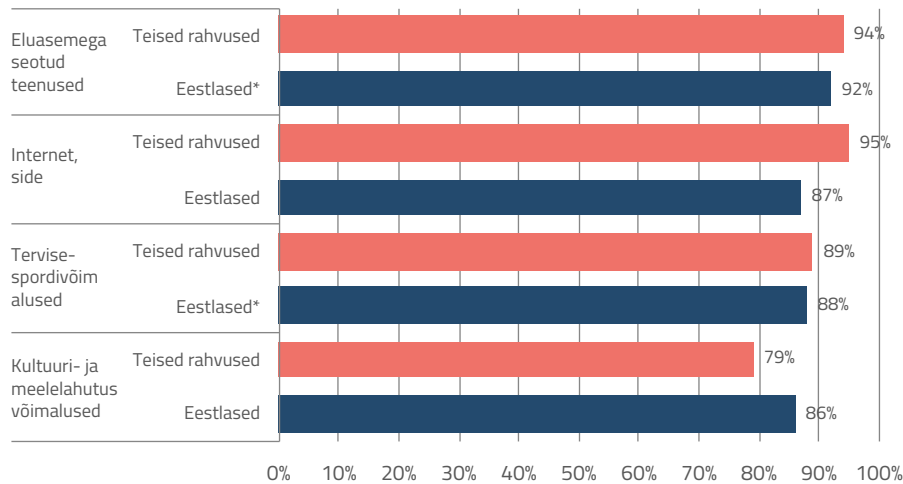
Rahulolu teenuste kättesaadavusega on suured piirkondlikud erinevused. Nii on teiste rahvuste esindajate seas keskmisest rohkem ühistranspordiga rahul olijaid Tallinnas (97% on rahul) ja Ida-Virumaal (82%). Neis piirkondades elavad eestlased on ühistranspordi kättesaadavusega samuti rohkem rahul kui ülejäänud Eestis elavad rahvuskaaslased.

Joonis 5.10. Eestlaste ja teistest rahvustest elanike vastused küsimusele, kui rahul on nad nimetatud teenuste kättesaadavusega oma linnas või vallas (vastused „Väga rahul“ ja „Pigem rahul“) 2020 %

Märkus. Täpnäga märgitud näitaja puhul statistiliselt oluline erinevus usaldusnivool $p < 0,05$ puudub. Allikas: EIM 2020.

Joonis 5.11. Eestlaste ja teisest rahvusest elanike vastused küsimusele, kui rahul on nad nimetatud teenuste kättesaadavusega oma linnas või vallas (vastused „Väga rahul“ ja „Pigem rahul“) 2020 %

Märkus. Täpnäga märgitud näitaja puhul statistiliselt oluline erinevus usaldusnivoos $p < 0,05$ puudub. Allikas: EIM 2020.

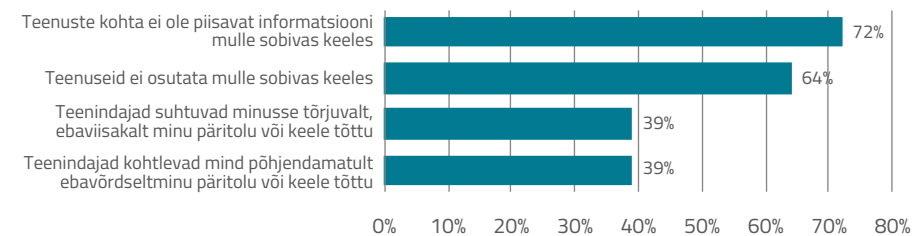
Valdavalt on Tallinnas elavad teisest rahvusest inimesed teenuste kättesaadavusega rohkem rahul ja Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest elanikud vähem rahul. Näiteks kui Tallinnas on neist arstiabi kättesaadavusega rahul 65%, siis Ida-Virumaal ainult 36%. Ka korrakaitse ja turvalisuse ning tööturuteenustega on Ida-Virumaal elavad teisest rahvusest inimesed palju harvem rahul (vastavalt 76 ja 43% on rahul) kui Tallinnas elavad teisest rahvusest inimesed (vastavalt 89 ja 56%). Tallinna teisest rahvusest elanikud on sama rühma Ida-Virumaa elanikest rohkem rahul veel interneti- ja sideteenustega, tervisespordi- ning kultuuri- ja meelelahutusvõimalustega.

Ainuke uuritud valdkond, milles Tallinna teisest rahvusest elanikud on võrreldes Ida-Virumaa teisest rahvusest inimestega vähem rahul, on eesti keele õppe kättesaadavus: Tallinnas on väga või pigem rahul olevaid 42%, Ida-Virumaal aga 58%.

Valdavalt ei ole teisest rahvusest inimesed rahul teenuste kättesaadavusega keelebarjääri tõttu. Nii leiab 72% mõne teenuse kättesaadavusega rahulolematutest, et oluline põhjus on ebapiisav teave teenuse kohta talle sobivas keeles, ja 64% peab põhjuseks asjaolu, et teenuseid ei osutata talle sobivas keeles. Veidi üle kolmandiku (39%) teisest

rahvusest elanikest, kes ei ole teenuste kättesaadavusega rahul, peab põhjuseks teenindajate tõrjuvat või ebaviisakat suhtumist vastaja päritolu või keele tõttu ning seda, et teenindajad kohtlevad vastajat päritolu või keele tõttu põhjendamatult ebavõrdselt (joonis 5.12).

Joonis 5.12. Teisest rahvusest elanike vastused küsimusele „Mainisite, et Te ei ole rahul mõne teenuse kättesaadavusega oma linnas/vallas. Kui olulised on Teie jaoks järgmised põhjused, miks Te ei ole rahul teenuse kättesaadavusega?“ 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kokkuvõte

Valdkondlikus arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ peetakse sidusa ühiskonna saavutamisel tähtsaks ebavõrdse kohtlemise ja tõrjutuse tajumise vähendamist eesti keelest erineva emakeelega inimeste seas. Selleks nähakse arengukavas ette nende elanike toetamine nii ühiskonna-, töö- ja hariduselus osalemisel kui ka teenuste kättesaadavuse parandamine.

2020. aasta EIM-i tulemused näitavad siiski paigalseisu ja isegi tagasikäiku mitmes olulises võrdse kohtlemise tunnetamise näitajas.

Kasvanud on nii Eestis end mitteteretununa tundvate kui ka end siinses ühiskonnas teisejärgulise inimesena tundvate teisest rahvusest inimeste osakaal. Samuti on võrreldes 2017. aastaga palju rohkem neid, kes tunnevad, et ei suuda oma huve kaitsta ja et neil puudub võimalus mõjutada ühiskonda. Varasemast rohkem tunnetavad teisest rahvusest elanikud ühtlasi sallimatust oma rahvuse tõttu.

Hoiakute halvenemine puudutab enda tajumist ühiskonna täieõigusliku liikmena. Seejuures on huvitav, et samal ajal on eestlaste ja teiste rahvuste infomaailmad teataval

määral sarnastunud (vt ptk „Meedia ja infoväli“). Seega ei saa põhjus, miks on teisest rahvusest elanike enesetaju ühiskonnaliikmena muutunud negatiivsemaks, olla jätkuv või süvenev Eesti meedia infoväljast väljajäämine.

Raske on hinnata, kui palju täpselt mõjutab säärast Eesti vähemusrahvuste seas kasvanud soovimatu võõra tunnet viimasel kümnendil üle Euroopa ja Eestiski levinud võõrapelg ning sageli isegi vaenukõneks kasvanud retoorika või kas on tegu mõne muu põhjusega. Eesti poliitikakujundajal on aga võimalus tasandada neid võõrandumistendentse lõimumise eesmärgistatud abinõude ja võrdõiguslikkuse edendamiseks. Endiselt hindavad Eesti teisest rahvusest elanikud oma võimalusi ja olukorda materiaalse heaolu saavutamisel ja tööelus eestlastest tunduvalt kesisemaks. Just riigi- ja omavalitsusasutustesse tööle saamist peetakse endiselt eestlaste privileegiks.

Kokkuvõttes leiab üle poole küsitletutest, et Eestis peab töö- ja materiaalse edu saavutamiseks olema eestlane. Sel põhjusel tuleb jätkata arengukavas „Lõimuv Eesti 2020“ nimetatud mitmekesisuse väärtustamist töökohtades, suurendades teisest rahvusest elanike tööhõivet ja lõhkudes seal nn klaaslagesid.

Tööelus ebavõrdse kohtlemisega rahvuse, nahavärvuse või emakeele tõttu on Eestis puutunud kokku vähesed. Samas võib see viidata napile teadlikkusele ja oskamatusel diskrimineerimist ära tunda. Seetõttu on endiselt asjakohane teavitada inimesi võrdõiguslikkuse teemadest peale eesti keele ka teistes Eestis elavate rahvuste keeltes.

Teisest rahvusest elanikud on teenuste kättesaadavusega valdavalt peaaegu sama rahul kui eestlased. Mõningane suurem rahulolematumus mõne teenusega tekib peamiselt keelebarjääri tõttu: puudub kas arusaadavas keeles teave teenuse kohta või takistab keelebarjäär teenuse kasutamist. Nii on mõneti ootuspärane, et kõige rohkem on teisest rahvusest inimesed võrreldes eestlastega rahulolematud arstiabi ning hariduse (eelkõige täiskasvanuhariduse ja ümberõppe) kättesaadavusega. Rohkem rahul on nad ühistranspordi ja sideteenustega ning eluasemega seotud kommunalteenustega, mida keelebarjäär ei mõjuta.

Teenuste kättesaadavuse suhtelisest võrdsusest ühelt poolt ja eestlastest erineva rahvusliku päritoluga inimeste võõrandumisest ühiskonnaliikmetena teiselt poolt ilmneb, et teisest rahvusest elanikud tunnevad end Eestis võrdsemana pigem tarbija kui ühiskonnaliikmena. Ehkki on tehtud suuri edusamme võrreldes 20 aasta taguse ajaga, mil rahvusvähemustest (esmajoones eestivenelastest) räägiti muu hulgas lõimumispoliitikast julgeolekuriski võtmes, on veel pikk tee käia selle nimel, et rahvus ei eristaks inimeste elus võimaluste avarust ega võrdsuse taju.

Kasutatud kirjandus

Banting, K., Kymlicka, W. 2012. Is There Really a Backlash Against Multiculturalism Policies? New Evidence from the Multiculturalism Policy Index. The Stockholm University Linnaeus Center for Integration Studies. https://www.su.se/polopoly_fs/1.103203.1349356868!/menu/standard/file/SULCIS_WP2012_4.pdf.

Broad, J., Matheson, M., Verrall, F., Taylor, A. K., Zahra, D., Alldridge, L., Feder, G. 2018. Discrimination, harassment and non-reporting in UK medical education. *Medical Education*, 52 (4), 414–426. <https://doi.org/10.1111/medu.13529>.

EU & FRA 2010. EU-MIDIS, European Union Minorities and Discrimination Survey. EUR-OP.

EU-MIDIS II data explorer for Estonia 2017. https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-data-explorer-second-eu-minorities-discrimination-survey?locale=EN&dataSource=EUMIDIS&media=png&width=740&topic=1.+Discrimination&question=pw_dis12overall10&subset=AllSubset&country=EE&superSubset=07--Russian-minority&plot=inCountry&M2V=inCountry.

Lesińska, M. 2014. The European backlash against immigration and multiculturalism. *Journal of Sociology*, 50 (1), 37–50. <https://doi.org/10.1177/1440783314522189>.

MIPEX 2020. Migrant Integration Policy Index. Policy Indicators: Key Findings. <https://www.mipex.eu/key-findings>.

The Integration of Immigrants into American Society (p. 21746) 2015. National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/21746>.

Vertovec, S., Wessendorf, S. (Eds.) 2010. The multiculturalism backlash: European discourses, policies and practices. Routledge.

Villegas, P. E. 2019. „I made myself small like a cat and ran away“: Workplace sexual harassment, precarious immigration status and legal violence. *Journal of Gender Studies*, 28 (6), 674–686. <https://doi.org/10.1080/09589236.2019.1604326>.

6

MEEDIA JA INFOVÄLI

Külliki Seppel
Tartu Ülikool

Sissejuhatus

Meedial on inimeste kultuurilise ja poliitilise identiteedi kujunemisele suur mõju. Samas on praegusaja meediakanalite ülekülluses igapäev võimalik kombineerida infootsingutes väga erinevaid allikaid ja kujundada endale oma isiklik infoväli.

2020. aasta Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM 2020) küsitluse meediaosas keskendutakse teemale, milline on Eesti elanike (eestlaste ja teisest rahvusest elanike) meediaväljade ühisosa ning kas see on aastate jooksul suurenenud. Peatükis antakse ülevaade mõlema rahvusrühma hinnangutest oma informeeritusele Eestis ja mujal toimuvast, eri keeltes ja erineva geograafilise asukohaga infoallikate olulisusele ning usaldusvärsusele, põhilistest sotsiaalmeediaplattformidest, mida elanikerühmad kasutavad, ning nende platvormide kasutajate virtuaalsete kontaktide mitmekesisusest.

Eelmiste EIM-ide küsitluse analüüsid näitasid, et 2014. ja 2017. aasta vahel ei toimunud meediatarbimises olulisi muutusi. Interneti- ja sotsiaalmeediakasutus on pidevalt kasvanud nii noorte kui ka keskealiste hulgas. 2015. aastal loodud venekeelne telekanal ETV+ ei olnud 2017. aastaks Eesti Rahvusringhäälingu (ERR) jälgijate hulka märkimisväärselt suurendanud.

Võrreldes 2017. aastaga võib nimetada kolme suurt protsessi ja sündmust, mis on 2020. aastaks Eesti elanike meedia- ja infotarbimist mõjutanud. Esiteks jätkavad võidukäiku internetimeedia ja muud internetipõhised platvormid, mis konkureerivad nii infootsingus kui ka meelelahutuse pakkumises järjest tugevamalt traditsiooniliste meediakanalitega. Teiseks võib esile tuua muutused kohalikul venekeelsel meediaturul: need on eeskätt paberajalehtede osaline muutumine ainult veebipõhiseks ja Eesti uudiste tootmise lõpetamine Pervõi Baltiiski Kanalis (PBK). Kolmandaks on inimeste infovajadust ja üldist elukorraldust ulatuslikult mõjutanud koroonaviiruse pandeemia, mistõttu võib eeldada, et seekord tuvastatud muutused meedia ja infovälja valdkonnas võivad olla tunduvalt märgatavamad.

Võimaluse korral (kui küsimused on kõrvutatavad) on järgnevasse analüüsi toodud sisse võrdlus varasemate EIM-ide küsitlusvoorudega.

Enesehinnanguline informeeritus

Enesehinnangulist informeeritust on EIM-ides mõõdetud alates 2008. aastast. Teisest rahvusest elanike enesehinnanguline informeeritus nii oma kodukohas kui ka Eestis toimuvast on viimase 12 aasta jooksul pidevalt kasvanud (2008. a 70%, 2020. a vastavalt 87 ja 89%). Seejuures hindab see rahvusrühm enda informeeritust kodukohas toimuvast paremaks, kui seda teevad eestlased (joonis 6.1).

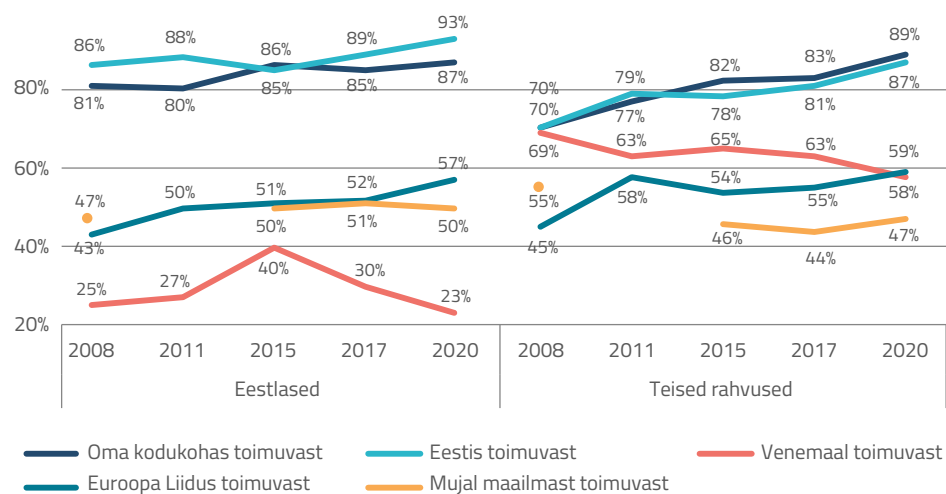
Oma kodukoha sündmustega kursis olekut on teisest rahvusest elanikud hinnanud viimasel viiel aastal veidi paremaks kui informeeritust Eestist, samas hindavad eestlased oma informeeritust üleriigilistest sündmustest paremaks kui kohalikest sündmustest. Teisest rahvusest elanike puhul tõuseb teise trendina esile nende kahanenud informeeritus Venemaast: see näitaja on vähenenud samale tasemele nende informeeritusega Euroopa Liidust (EL) (2008. a 69%-lt 2020. a 59%-le). Enda informeeritust muust maailmast hindavad nad endiselt kõige napimaks (47%). Eestlaste puhul ilmnes oluline Venemaast informeerituse kasv 2015. aastal, mil huvi Venemaaga seotud uudiste vastu suurenes pingelise geopoliitilise olukorra tõttu, ent 2020. aastaks oli näitaja kahanenud tagasi kriisieelsele tasemele (23%). Kui varasematel aastatel on eestlaste enesehinnanguline informeeritus EL-ist ja muus maailmas toimuvast olnud võrdne, siis 2020. aastaks oli informeeritus EL-is toimuvast kasvanud (57%), samal ajal kui informeeritus maailmast on veidi vähenenud (50%).

Kui võrrelda teisest rahvusest elanike esindajate enesehinnangulist informeeritust sotsiaal-demograafilise rühma alusel (joonis 6.2), on näha, et kõige suuremad erinevused on seotud vanusega. Nii hindas oma informeerituse kõige väiksemaks noorim vanuserühm (15–24 a), v.a informeerituse EL-is ja muus maailmas toimuvast (nagu ka eestlastest noored). Venemaast peavad end märksa paremini informeerituks vanemaalised, murdepunkt on 50. eluaasta juures. Meeste enesehinnanguline informeeritus on süstemaatiliselt parem kui naistel, eelkõige välisriikides (EL, Venemaa ja muu maailm) toimuvast.

Haridusrühmades ei ilmnenud erinevusi informeerituses kodukohas ja Venemaal toimuvast, ent madalama haridustasemega inimesed hindavad väiksemaks oma informeerituse Eestis, EL-is ja muus maailmas toimuvast.

Piirkonniti eristuvad idavirulased, kelle enesehinnanguline informeeritus kodukohast ja Venemaast on suurem kui teiste piirkondade elanikel, ent informeeritus Eestist, EL-ist ja muust maailmast on väiksem.

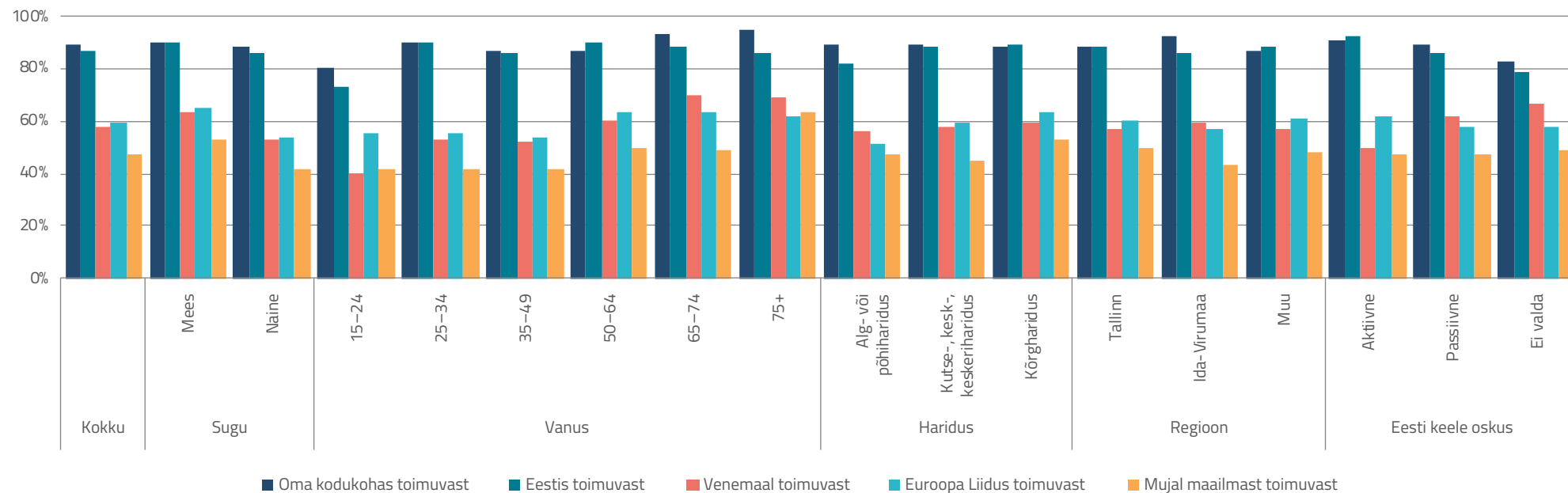
Joonis 6.1. Enesehinnanguline informeeritus (vastuste „Väga hästi“ ja „Pigem hästi“ osakaal) rahvusrühma alusel 2008, 2011, 2015, 2017 ja 2020 %

Parema eesti keele oskusega elanikud hindavad oma informeeritust kodukohast, aga ennekõike Eestist suuremaks kui kehvema või puuduva keeleoskusega inimesed. Vastupidi on informeeritusega Venemaast: kui puuduva eesti keele oskusega inimestest peab end sellest riigist hästi informeeritaks kaks kolmandikku, siis aktiivse eesti keele oskusega inimestest vastasid nii ainult pooled. Kindlasti mängivad siin rolli ka vanuse ja keeleoskuse seosed.

Allikas: EIM 2020.

Joonis 6.2. Teisest rahvusest elanike enesehinnanguline informeeritus (vastuste „Väga hästi“ ja „Pigem hästi“ osakaal) sotsiaal-demograafilise rühma alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Eri infokanalite olulisus ja usaldusväärsus

Nagu selgus aastatel 2014 ja 2017 tehtud küsitluse tulemustest, nii olid ka 2020. aastal eestlaste ja teisest rahvusest elanike hinnangutes eri infoallikate olulisusele suured erinevused. Siiski on just viimase kolme aasta jooksul rahvusrühmade arvamused märgatavalt lähenenud. Ühise joonena võib nimetada isikliku suhtluse (sõprade, sugulaste, töö- ja koolikaaslastega) tähtsuse kasvu, mida võib seostada koroonaviiruse pandeemiast põhjustatud suhtluse vähenemise ja vahendatud suhtluse suurema osakaaluga. Samuti on sõltumata rahvusrühmast endiselt kasvanud veebipõhiste kanalite (uudisteportaalid, sotsiaalmeedia) olulisus.

Samamoodi nagu varem on olulisi infoallikaid eestlastel vähem, ent nende allikate olulisus on suurem. Jätkunud on trend, et veebiallikate olulisus kasvab eestlaste jaoks kõigi teiste kanalite arvelt.

Kõige olulisemaks infoallikaks peavad eestlased endiselt Eesti Televisiooni (ETV) (82%) ning teisi eestikeelseid tele- ja raadiokanaleid, kuigi nende olulisus on võrreldes 2017. aastaga veidi vähenenud. Samuti on eestlaste jaoks kahanenud ajalehtede olulisus, tõenäoliselt eeskätt uudisteportaalide ja sotsiaalmeedia arvelt. Venekeelsetest allikatest hindasid eestlased kõige olulisemaks telekanali ETV+ (19%), mille olulisus on koos kõigi teiste venekeelsete allikatega võrreldes 2017. aastaga veidi kasvanud.

Teisest rahvusest elanike puhul on kõige silmatorkavam muutus võrreldes varasemate EIM-idega kohalike venekeelsete kanalite olulisuse kasv Venemaa kanalite arvelt. Isiklike kontaktide järel on nende jaoks kõige tähtsamad infoallikad Eesti venekeelsed uudisteportaalid (72%) ja venekeelne saade „Aktuaalne kaamera“ (64%), millele järgnevad Venemaa telekanalid (61%). Telekanalit ETV+ (55%) hinnati infoallikana peaaegu võrdseks kohalike, piirkondlike ja üle-eestiliste venekeelsete väljaannetega ning sotsiaalmeediaga (kõik 54%).

Eestikeelsete infoallikate seas on teisest rahvusest elanike jaoks kõige kõrgemal kohal eestikeelsed uudisteportaalid, mida peab oluliseks kolmandik vastanuist.

Teisest rahvusest inimeste hinnangutes infoallikate olulisusele on viimase kuue aasta jooksul kõige suurema kasvu teinud kohalikud venekeelsed veebipõhised uudisteportaalid (joonis 6.3), mis on esikohalt tõuganud Venemaa telekanalid.

Tabel 6.1. Infoallikate olulisuse pingerida rahvusrühma alusel (vastused „Väga oluline“ ja „Küllaltki oluline“) 2020 %

Eestlased		Teisest rahvusest elanikud	
Suhtlemine sõprade, sugulaste või tuttavatega	87	Suhtlemine sõprade, sugulaste või tuttavatega	89
ETV ja ETV2	82	Suhtlemine tööl või koolis kolleegide või kaaslastega	75
Suhtlemine tööl või koolis kolleegide või kaaslastega	74	Eesti venekeelsed uudisteportaalid ja veebileheküljed (nt rus.delfi.ee, novosti.err.ee)	72
Eestikeelsed raadiokanalid	72	„Aktuaalne kaamera“ vene keeles	64
Eestikeelsed uudisteportaalid, veebileheküljed (nt delfi.ee, err.ee)	71	Venemaa telekanalid	61
Teised eestikeelsed telekanalid	67	Eestikeelsete subtiitritega venekeelsed telekanalid (nt PBK)	59
Kohalikud ja piirkondlikud ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	65	ETV+	55
Üleriigilised eestikeelsed ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	63	Kohalikud ja piirkondlikud ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	54
Sotsiaalmeedia	50	Eesti üleriigilised venekeelsed ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	54
ETV+	19	Sotsiaalmeedia	54
Üleilmsed uudistekanalid (CNN, BBC, Al Jazeera, Russia Today jt)	18	Teised Eesti venekeelsed raadiokanalid	49
Ajalehed inglise, saksa jm keeltes (paberlehed ja võrguväljaanded)	12	Raadio 4	43
Eesti venekeelsed uudisteportaalid ja veebileheküljed (nt rus.delfi.ee, novosti.err.ee)	10	Venemaal tegutsevad uudisteportaalid ja veebileheküljed	42
Eestikeelsete subtiitritega venekeelsed telekanalid (nt PBK)	9	Eestikeelsed uudisteportaalid ja veebileheküljed (nt delfi.ee, err.ee)	35

„Aktuaalne kaamera“ vene keeles	9	Venemaa ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	32
Raadio 4	8	ETV ja ETV2	28
Venemaa telekanalid	8	Üleriigilised eestikeelsed ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	26
Teised Eesti venekeelsed raadiokanalid	7	Üleilmsed uudistekanalid (CNN, BBC, Al Jazeera, Russia Today jt)	22
Eesti üleriigilised venekeelsed ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	7	Eestikeelsed raadiokanalid	21
Venemaa ajalehed (paberlehed ja võrguväljaanded)	4	Teised eestikeelsed telekanalid	20
Venemaal tegutsevad uudisteportaalid ja veebileheküljed	4	Ajalehed inglise, saksa jm keeltes (paberlehed ja võrguväljaanded)	9

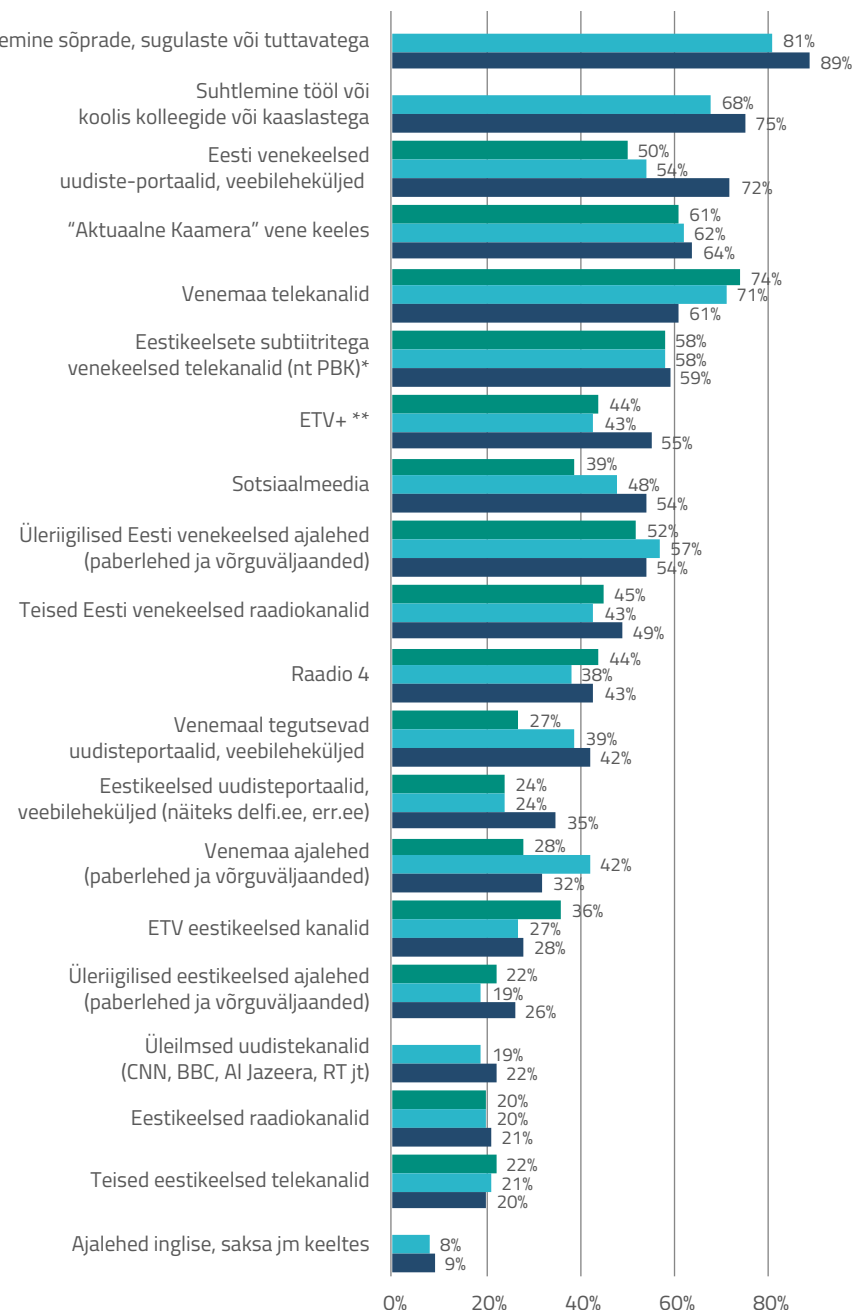
Allikas: EIM 2020.

Samuti on nende seas märgatavalt suurenenud telekanalit ETV+ oluliseks pidavate inimeste osakaal (2017. a 44%-lt 2020. a 55%-le). Sarnast muutust on näidanud Kantar Emori teleauditooriumi mõõdikuuring, mille alusel on ETV+ päevane vaatamisaja osakaal nende kolme aasta jooksul kolmekordistunud (Kantar Emor, 2020; Seppel, 2020). Venekeelse „Aktuaalse kaamera“ olulisus on kasvanud ainult 3 protsendipunkti, mistõttu võib eeldada, et ETV+ populaarsus on suurenenud eeskätt tänu muude saadete vaadatavuse kasvule.

Teisest rahvusest inimeste jaoks on olulisemaks muutunud ka kohalikud venekeelsed raadiokanalid, eeskätt eraraadiod, kuid üleriigiliste venekeelsete ajalehtede olulisus on veidi kahanenud (tõenäoliselt ka paberajalehtede valiku kitsenemise tõttu).

Venemaa veebipõhiste uudisteportaalide olulisus on selle rahvusrühma jaoks samuti veidi kasvanud, ent Venemaa telekanalid ja ajalehed on võrreldes 2017. aastaga märgatavalt tähtsust kaotanud. Mõnevõrra on teisest rahvusest inimeste seas suurenenud kõigi eestikeelsete infoallikate olulisus, eriti jällegi uudisteportaalide puhul. Ainsa rühmana on vastupidises suunas liikunud teised eestikeelsed telekanalid peale ERR-i kanalite.

Joonis 6.3. Infoallikate olulisus teisest rahvusest elanike jaoks 2014, 2017 ja 2020 %

* 2014, 2017: PBK teised Eestis toodetud saated.

** 2014: ETV venekeelsed saated.

Allikas: EIM 2014, 2017, 2020.

Kui võrrelda eestlaste ja teisest rahvusest elanike usaldust eri meediakanalites esitatava info vastu (tabel 6.2), siis nii nagu varasemates uuringutes oli ka 2020. aasta uuringus eestlaste usaldus kõige usaldusväärsemate kanalite vastu märgatavamalt suurem kui teisest rahvusest elanikel.

ETV eestikeelseid kanaleid (ETV ja ETV2) usaldab 84% (jälgijatest 93%) ning eestikeelseid ajalehti ja uudisteportaale kolmveerand elanikest (lugejatest 89%). Eestlasi iseloomustab väga suur usaldamatus Venemaa meediakanalite suhtes: mitteusaldajaid on mitu korda rohkem kui usaldajaid.

Teisest rahvusest elanike puhul on tähelepanuväärne, et esimest korda hindasid nad kõige usaldusväärsemaks telekanali ETV+ ning kohalikud venekeelsed ajalehed ja uudisteportaalid (vastavalt 54 ja 53%), kusjuures ETV+ jälgijatest hindas selle usaldusväärseks 80%. Venemaa meediakanalid (PBK ja teised telekanalid) on teisest rahvusest elanike jaoks usaldusväärse poolest kolmandal ja kuuendal koha (vastavalt 48 ja 42%), nende puhul ilmneb ühtlasi suhteliselt suur mitteusaldajate osakaal (24 ja 32%). Samas on kohalike meediakanalite (nii vene- kui ka eestikeelsete) puhul mitteusaldajate osakaal väiksem.

Venemaa ajalehtede ja uudisteportaalide puhul on teisest rahvusest elanike seas usaldajaid ja mitteusaldajaid võrdselt (27%) ning suhteliselt palju on ka üleilmsete kanalite mitteusaldajaid (usaldajaid 22%, mitteusaldajaid 16%).

Sotsiaalmeedia pakutavat infot usaldab sõltumata rahvusrühmast kolmandik vastajaid ja sama suur osa elanikest ei pea sealset infot usaldusväärseks (sh pooled nendest, kes ise kasutavad sotsiaalmeediat aktiivselt).

Kui 2017. aastaga võrreldes ei ole eestlaste hulgas usaldusväärse pingereas ega kanalite usaldusväärse hinnangutes suuri erinevusi (v.a väike usalduse kasv sotsiaalmeedia ja ETV+ vastu), siis teisest rahvusest elanike puhul on kolme aasta jooksul toimunud märkimisväärsed muutused.

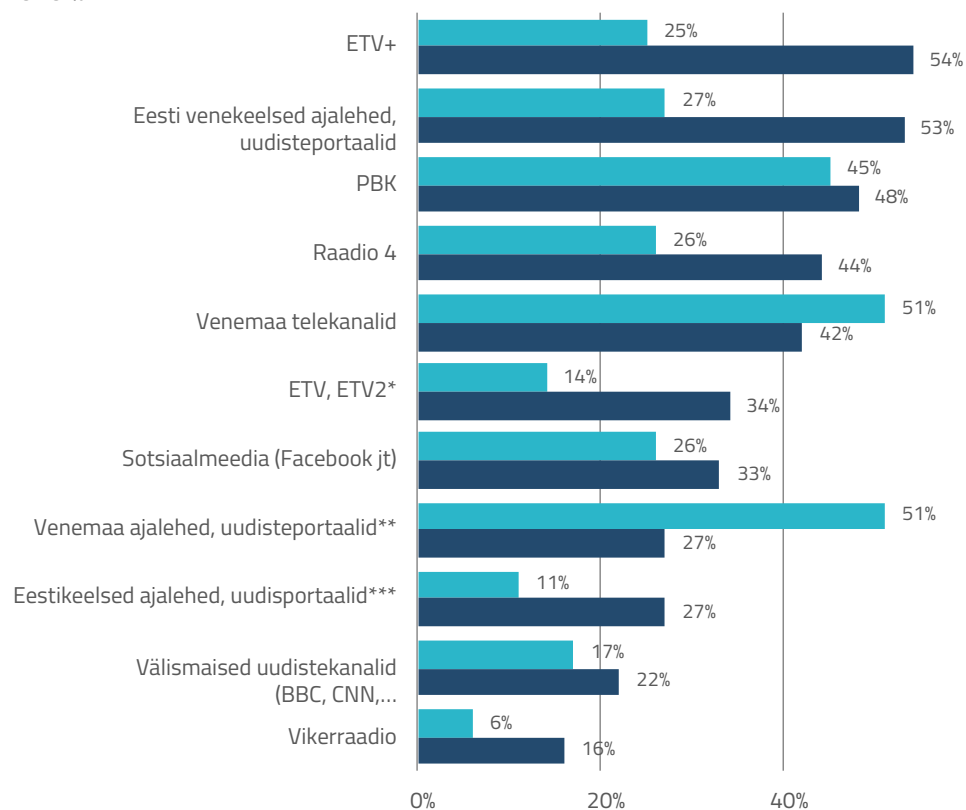
Teisest rahvusest elanike seas on nimelt tunduvalt kasvanud nii Eesti vene- kui ka eestikeelse meedia usaldajate osakaal (joonis 6.4). Kui nende elanike jaoks juhtisid veel eelmise EIM-i alusel (2017) usaldusväärseimate kanalite nimekirja PBK ja teised Venemaa telekanalid, siis 2020. aastaks olid nende ette tõusnud ETV+ ning kohalikud venekeelsed ajalehed ja uudisteportaalid (usaldajate osakaal on kahekordistunud). Kõige suurema languse on seevastu läbi teinud Venemaa ajalehed ja uudisteportaalid, mida varasemaga võrreldes hindab usaldusväärseks poole vähem teisest rahvusest elanikke. Kanali PBK usaldajate osakaal on siiski jäänud sarnaseks.

Tabel 6.2. Meediakanalite usaldusväärsus rahvusrühma alusel 2020 %

	Eestlased				Teised rahvused				
	„Täiesti“ ja „Pigem usaldan“	„Üldse ei usalda“ ja „Pigem ei usalda“	„Ei jälgi“	Usaldajate osakaal nende seas, kes jälgivad	„Täiesti“ ja „Pigem usaldan“	„Üldse ei usalda“ ja „Pigem ei usalda“	„Ei jälgi“	Usaldajate osakaal nende seas, kes jälgivad	
ETV ja ETV2	84	7	8	93	ETV+	54	13	29	80
Eestikeelsed ajalehed ja uudisteportaalid	76	10	12	89	Eesti venekeelsed ajalehed ja uudisteportaalid	53	18	24	74
Vikerraadio	56	5	36	92	PBK	48	24	24	66
ETV+	32	7	56	81	Raadio 4	44	11	40	79
Sotsiaalmeedia (Facebook jm)	32	33	29	50	Venemaa telekanalid	42	32	22	57
Üleilmsed uudistekanalid (BBC, CNN, Euronews jt)	31	6	58	83	ETV ja ETV2	34	12	47	74
Raadio 4	10	6	79	61	Sotsiaalmeedia (Facebook jm)	33	34	27	49
Eesti venekeelsed ajalehed ja uudisteportaalid	9	8	78	53	Eestikeelsed ajalehed, uudisteportaalid	27	12	53	70
PBK	6	13	75	32	Venemaa ajalehed ja uudisteportaalid	27	27	40	51
Venemaa telekanalid	4	17	73	20	Üleilmsed uudistekanalid (BBC, CNN, Euronews jt)	22	16	55	59
Venemaa ajalehed ja uudisteportaalid	2	13	80	15	Vikerraadio	16	10	63	61

Allikas: EIM 2020.

Joonis 6.4. Meediakanalite usaldusväarsus teisest rahvusest elanike hulgas 2017 ja 2020 %¹

Märkus. * 2017: eestikeelsed telesaated.

Märkus. ** 2017: venekeelsed ajalehed ja uudisteportaalid eraldi, näidatud suurem osakaal.

Märkus. *** 2017: eestikeelsed ajalehed ja uudisteportaalid eraldi, näidatud suurem osakaal.

Allikas: EIM 2017, 2020.

Teisest rahvusest elanike jaoks moodustab suurima ühisosa endiselt kohalik venekeelne meedia, mida peab oluliseks 90% vastajatest (joonis 6.5), ainult 15–25-aastaste vanuserühmas on osakaal kahanenud 80%-le. Eestikeelset meediat peab oluliseks 50% teisest rahvusest elanikest, suurem on osakaal nooremates vanuserühmades (15–34 a), naiste, Eesti kodanike ning nende seas, kes elavad väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad.

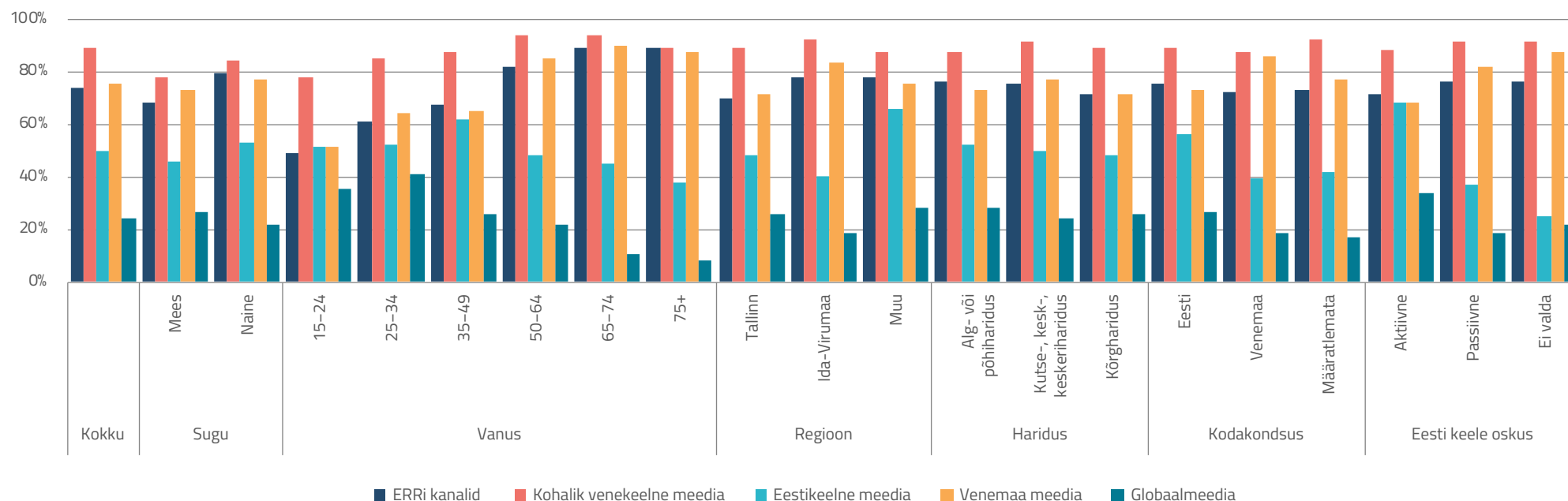
ERR-i kanaleid jälgib kolm neljandikku teisest rahvusest inimestest ning nende olulisus on suurem naiste hulgas, vanemates elanikerühmades ja veidi väiksem madalama haridustasemega rühmades. Samas jälgivad täpselt samad rühmad rohkem ka Venemaa meediat (kokku 75%), v.a idavirulased ja Venemaa kodanikud, kelle hulgas on Venemaa meedia jälgijate osakaal suurem.

Teisest rahvusest elanike noorimas vanuserühmas on eestikeelne meedia tõusnud Venemaa meediast olulisemaks (vastavalt 61 ja 51%) ning 25–34-aastaste hulgas on nende olulisus enam-vähem võrdne (62 ja 64%). Noortest peab ERR-i kanaleid oluliseks 49%, mis on seotud üldise väiksema huviga traditsioonilise meedia vastu.

Aktiivse eesti keele oskusega teisest rahvusest elanikest jälgib eestikeelset meediat 68% (eesti keelt vabalt valdajatest 76%), mis näitab, et ka hea eesti keele oskus ei too automaatselt kaasa eestikeelse meediaruumiga liitumist. Samuti ei too see kaasa Venemaa meedia jälgimise lõpetamist: see näitaja on aktiivse keeleoskusega vastajate rühmas võrdne eestikeelse meedia jälgimise osakaaluga. Pigem on tegu hargmaise meediakasutusega, mille puhul kogub inimene aktiivselt infot nii kohalikust vene- ja eestikeelsest kui ka Venemaa meediast.

1 2017. ja 2020. a küsimuste sõnastus erines. 2017. a olid valikuvариandid „Ei jälgi“, „Ei usalda üldse“, „Eriti ei usalda“, „Üldiselt usaldan“, „Usaldan täiesti“, „Ei oska öelda“. 2020. a olid valikuvариandid „Täiesti usaldan“, „Pigem usaldan“, „Pigem ei usalda“, „Üldse ei usalda“, „Ei jälgi“, „Ei oska/soovi vastata“.

Joonis 6.5. Avalik-õiguslike, eesti- ja venekeelsete ning Venemaa meediakanalite olulisus teisest rahvusest elanike jaoks (osakaal nende seas, kes peavad oluliseks vähemalt üht seda tüüpi kanalit) soo, vanuse, piirkonna, hariduse, kodakondsuse ja keeleoskuse alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Sotsiaalmeediakasutus ja kontaktivõrgustikud

Sotsiaalmeedia igapäevaste kasutajate arv on viimasel kolmel aastal jätkanud kasvumist samamoodi nagu kogu veebipõhise meedia kasutajate arv. Nagu ilmses Eesti elanike jaoks oluliste infoallikate analüüsist, peab sotsiaalmeediat oluliseks allikaks 50% eestlastest ja 54% teisest rahvusest inimestest ning mõnda sotsiaalmeediakontot või veebifoorumit kasutab 72% eestlastest ja 77% teisest rahvusest inimestest (tabel 6.3).

Mõlema rahvusrühma seas on kõige populaarsem sotsiaalmeediakanal Facebook, kuigi tänu eeskätt suurele populaarsusele nii eesti kui ka teisest rahvusest noorte hulgas on kõrgele kohale tõusnud muud pildi- ja videojagamiskeskonnad (Instagram, Tiktok

jms). Viimased on teisest rahvusest inimeste hulgas kasutuselt ette jõudnud ka traditsioonilisematest venekeelsetest suhtluskeskkondadest (Odnoklassniki ja Vkontakte).

Kui 2017. aastal oli Eesti teisest rahvusest elanike hulgas Facebooki ja Odnoklassniki kasutajaid enam-vähem võrdselt, siis 2020. aastal nähtav sotsiaalmeediavõrgustike kasutajate arvu kasv on tulnud selgesti tänu Facebooki kasutajate hulga kasvule. Vkontakte, mis oli varem vähepopulaarne, on jõudnud kasutajate arvult Odnoklassniki keskkonnale järele (joonis 6.6). Twitteri platvormi kasutasid teisest rahvusest elanikud ka 2020. aastal suhteliselt vähe – seda tegid põhiliselt nooremate vanuserühmade esindajad. Nii eestlased kui ka teised rahvused eelistavad ingliskeelsetele internetifoorumitele omakeelseid. Siingi eristub noorim vanuserühm: eesti noorte hulgas on

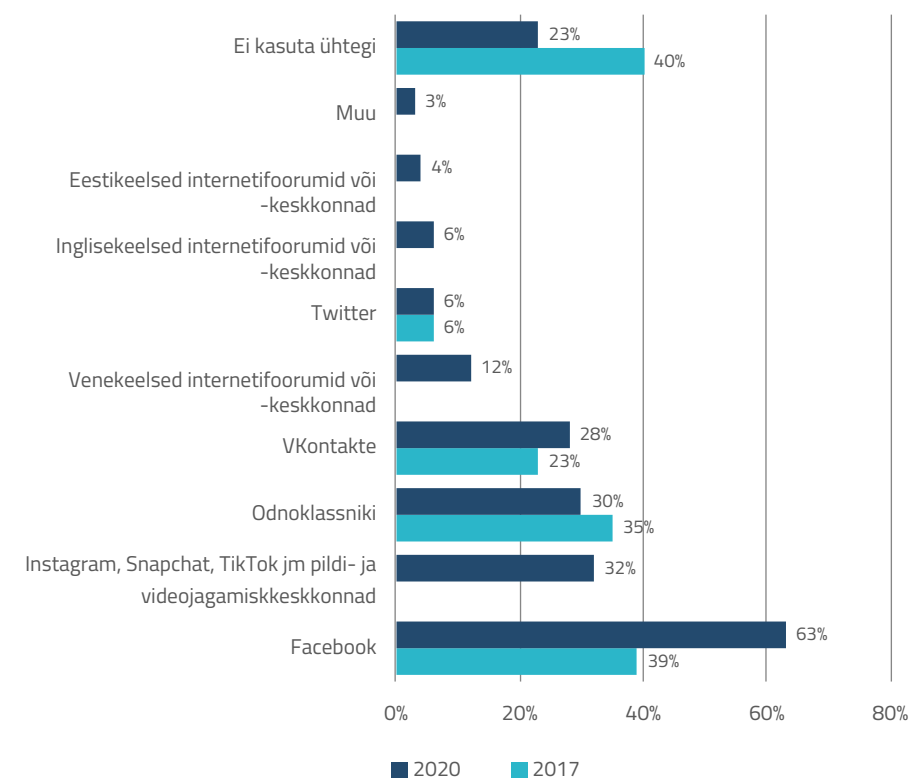
inglisekeelsed foorumid eestikeelsetest populaarsemad (vastavalt 39 ja 17%), teisest rahvusest elanike hulgas on aga ingliskeelsete ja venekeelsete foorumite kasutus suhteliselt võrdne (vastavalt 23 ja 25%).

Tabel 6.3. Sotsiaalmeediakanalite ja veebikeskkondade kasutus rahvus- ja vanuserühma alusel 2020 %

	Teised rahvused					Eestlased				
	Kõik	15–24 a	25–49 a	50–74 a	Al 75 a	Kõik	15–24 a	25–49 a	50–74 a	Al 75 a
Facebook	64	76	78	53	22	68	88	86	49	40
Instagram, Snapchat, Tiktok jm pildi- ja videojagamiskeskonnad	31	74	44	16	3	30	73	43	10	1
Odnoklassniki	29	14	24	38	16	2	1	2	3	0
Vkontakte	26	71	28	19	11	2	1	4	1	0
Venekeelsed internetifoorumid ja -keskkonnad	12	25	16	7	3	2	3	1	2	1
Twitter	6	16	8	3	0	9	27	10	5	1
Ingliskeelsed internetifoorumid ja -keskkonnad	5	22	8	1	0	11	38	13	3	0
Eestikeelsed internetifoorumid ja -keskkonnad	4	2	6	3	0	18	17	20	14	21
Muu	4	6	3	4	0	2	3	2	2	0
Ei kasuta ühtegi	23	2	14	30	70	28	5	11	46	56

Allikas: EIM 2020.

Joonis 6.6. Sotsiaalmeediakanalite kasutus teisest rahvusest elanike hulgas 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2017, 2020.

Veidi vähem kui pooltel teisest rahvusest inimestel, kes on sotsiaalmeedias aktiivsed, on seal arvestatav hulk eestlastest kontakte, veidi vähem kui veerandi jaoks moodustavad aga eestlased suurema osa virtuaalsest suhtluskonnast (tabel 6.4). Eestlastel on teisest rahvusest elanikest sotsiaalmeediakontakte suurel hulgal veidi rohkem kui kolmandikul, palju kontakte aga 13%-l.

Suurem on teisest rahvusest elanikega loodud kontaktide osakaal nooremate vanuserühmade esindajate hulgas: teisest rahvusest elanikel on eestlastest kontakte 55%-l ja eestlastel on teisest rahvusest elanike kontakte peaaegu pooltel.

Teisest rahvusest elanike hulgas väheneb vanuse kasvades eestlastest sotsiaalmeediakontaktide hulk. Seevastu eestlaste hulgas on kõige väiksem teisest rahvusest kontaktide osakaal keskmise põlvkonna esindajatel, aga veidi rohkem on neid kontakte vanema põlvkonna vastajatel.

Teisest rahvusest elanike sotsiaalmeediakontaktide etniline jagunemine on suhteliselt sarnane päriseluliste kontaktide jaotusega vanuserühmiti (mida nooremad, seda rohkem eestlastest kontakte). Eestlaste puhul on internetiväliste kontaktide hulk teisest rahvusest elanikega kahes nooremas põlvkonnas sarnane, aga see ei väljendu sotsiaalmeediakontaktide jaotuses nii selgelt.

Tabel 6.4. Teisest rahvusest inimeste osakaal sotsiaalmeediakontaktide hulgas vanuserühma alusel (vastus küsimusele „Palun hinnake, kui paljud Teie sotsiaalmeediakontaktidest on kohalikud eestlased / muust rahvusest Eesti elanikud“) 2020 %

	Teised rahvused				Eestlased			
	Kokku	15–34 a	35–64 a	Al 65 a	Kokku	15–34 a	35–64 a	Al 65 a
Pooled või enamad	22	27	20	19	13	17	10	11
Vähem kui pooled	27	29	27	24	23	29	18	21
Väga vähesed, mitte keegi	47	43	48	54	61	51	68	63
Ei oska / ei soovi vastata	3	1	4	4	4	4	4	4

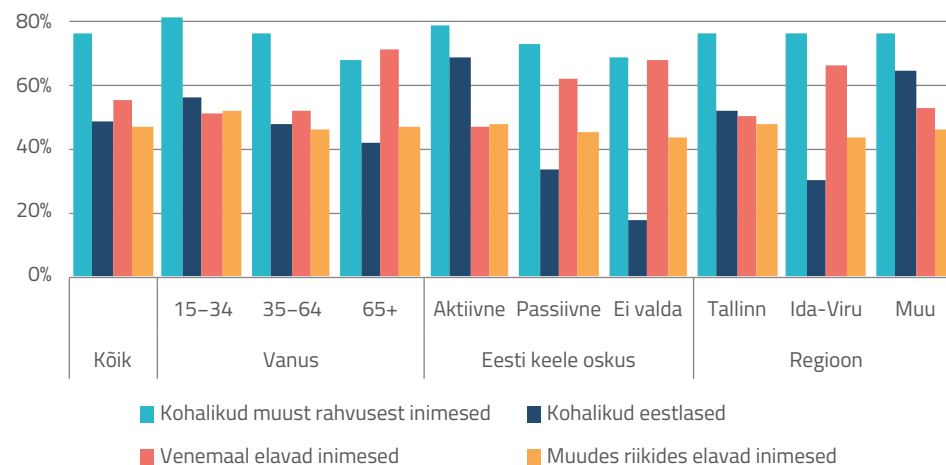
Allikas: EIM 2020.

Sotsiaalmeediakontaktide rahvuslik mitmekesisus on seotud ka elukohapiirkonna rahvusliku mitmekesisusega.

Eestlaste osakaal teisest rahvusest inimeste kontaktivõrgustikus on suurem piirkondades, kus eestlaste osakaal on ka muidu suurem: väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad on näitaja 65%, ent Ida-Virumaal ainult 30%. Eestlastest Ida-Virumaa elanikel ja tallinlastel on võrgustikukontakte teisest rahvusest elanikega rohkem, kuigi nende osakaal on siiski väiksem kui teisest rahvusest elanike puhul eestlastest kontaktide oma.

Kui võrrelda kohalike kontaktide osakaalu ka Venemaalt ja muudest riikidest pärit kontaktide osakaaluga, siis teisest rahvusest sotsiaalmeediakasutajatel on suurem osa kontakte oma kogukonnast (joonis 6.7) ja Venemaalt pärit sotsiaalmeediakontakte keskmiselt veidi rohkem kui eestlastest kontakte.

Joonis 6.7. Teisest rahvusest elanike sotsiaalmeediakontaktide päritolu (osakaal nende seas, kes vastasid „Kõik, valdav enamus“, „Rohkem kui pooled“, „Ligikaudu pooled“, „Vähem kui pooled“) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Sotsiaalmeediakontaktide jaotuses on teisest rahvusest elanike seas selged vanuselised erinevused: nooremates vanuserühmades on ülekaalus need, kellel on rohkem eestlastest kontakte, ja ka muudest riikidest pärit kontakte on neil rohkem kui Venemaa omi.

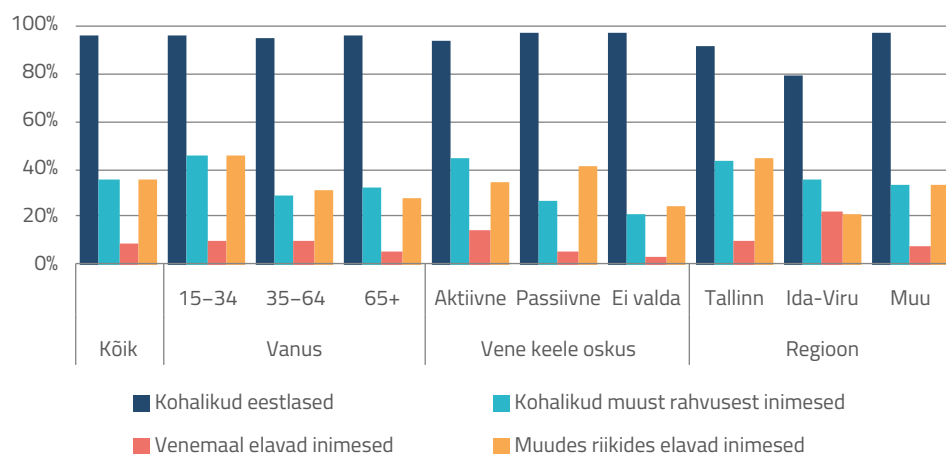
Teisest rahvusest inimeste vanimas vanuserühmas ületavad Venemaa sotsiaalmeediakontaktid kohalike venekeelsete kontaktide osakaalu. Tõenäoliselt kasutavad vanemad inimesed sotsiaalmeediat eestkätt selleks, et hoida ühendust kaugel elavate tuttavatega (nooremate vanuserühmade puhul võib märgata Venemaa-kontaktide vähenemist).

Ida-Virumaa teisest rahvusest elanikel on samuti Venemaa ja ka muude riikide kontakte rohkem kui eestlastest sotsiaalmeediakontakte, aga väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad on eestlastest kontaktide osakaal neil tunduvalt suurem.

Teisest rahvusest elanike seas, kelle keeleoskus on parem, on märksa rohkem neid, kelle võrgustikes on palju eestlasi. Samas on eestlastest sotsiaalmeediakontakte ka nende hulgas, kes valdavad eesti keelt vähe või ei valda seda üldse.

Teisest rahvusest elanikega kõrvutatuna on eestlaste sotsiaalmeediakasutus selgesti ühe keele ja rahvuse kesksam, nagu ka nende traditsioonilise meedia kasutus: teisest rahvusest kontakte on võrgustikus ainult veidi rohkem kui kolmandikul eestlastel (joonis 6.8). Veidi suurem on kohalike teisest rahvusest kontaktide osakaal nooremal vanuserühmal (15–34 a), kelle hulgas on selliseid sotsiaalmeediakontakte peaaegu pooltel, Tallinnas (43%) ja inimeste hulgas, kes valdavad vene keelt heal tasemel (45%).

Joonis 6.8. Eestlaste sotsiaalmeediakontaktide päritolu (osakaal nende seas, kes vastasid „Kõik, valdav enamuse“, „Rohkem kui pooled“, „Ligikaudu pooled“, „Vähem kui pooled“) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kokkuvõte

EIM annab võimaluse analüüsida meediaga seotud hoiakuid ja eelistusi seoses muude tunnustega, nagu vanus, elupiirkond, keeleoskus, kodakondsusstaatus, kontaktide hulk teise kogukonnaga jm. Samas on meediat puudutavate küsimuste arv liiga väike, et saaks anda põhjaliku ülevaate inimeste meediatarbimisharjumustest ja -eelistustest.²

Viimastes EIM-ides, sh 2020. aastal, on meediakasutust analüüsitud inimeste hinnangute kaudu meediakanalite olulisusele ja usaldusväarsusele infoallikana, st pigem subjektiivse tunnetuse kaudu selle kohta, millised meediakanalid on vastaja jaoks kõige tugevama sümbolse autoriteedi ja mõjuga. Saadud tulemus ei pruugi vastata tegelikule meediakasutusele (mille mõõtmine vajaks palju põhjalikumat uuringut), millest ei moodusta ju lõviosa mitte poliitikaasadete jälgimine, vaid meelelahutus. Lõimumispoliitika seisukohast – ennekõike selles vaates, millele üldse saaks riik oma tegevusega mõju avaldada – võib aga tähtsamaks pidada just meedia (sh avalik-õigusliku meedia) informeerivat rolli. Kui võrrelda Eesti elanike 2020. aasta hoiakuid ja eelistusi seoses meediaga varasemate EIM-ide andmetega, selgub, et just viimase kolme aasta jooksul on toimunud märkimisväärsed muutused. Võib rääkida eestlaste ja teisest rahvusest elanike infomaailmade teatavast lähenemisest.

Teisi rahvusi iseloomustab informeerituse kasv nii Eesti kui ka kohalikest sündmustest – see näitaja on jõudnud eestlaste omaga samale tasemele (kohalikul tasandil isegi kohati kõrgemale). Teisest rahvusest inimeste informeeritus Venemaa sündmustest on aga langustrendis, eriti nooremas põlvkonnas. Lisaks on aastail 2018–2020 toimunud märkimisväärne muutus teisest rahvusest elanike infoallikate olulisuse pingereas: nad on hakanud pidama Eesti kohalikke meediakanaleid olulisemaks ja usaldusväärsemaks kui Venemaa meediaallikaid. Kas tegu on koroonaviiruse pandeemiast põhjustatud kriisiaegse käitumisega või on toimunud põhimõtteline nihe, sellele saab vastata alles pärast järgmisi uuringuid.

Märgiline muutus ilmneb veel ERR-i venekeelse telekanali ETV+ olulisuse ja usaldusväarsuse kasvus teisest rahvusest inimeste jaoks, eriti vanemates vanuserühmades. Kanali teatud läbimurret Eesti venekeelsete elanike meediaeelistustes on näidanud ka teised uuringud (nt Kantar Emori teleauditooriumi mõõdikuring). Samas on teisest rahvusest noorte hulgas nii ETV+ kui ka laiemalt ERR-i olulisus jätkuvalt vähene. Et avalik-õiguslik meedia jõuaks teisest rahvusest noorteni, oleks vaja tugevamat veebikohalolu.

² Eesti elanike meediatarbimise põhjalikumaks analüüsiks vt nt Vihalemm & Kõuts, 2017; Kõuts jt 2017; Vihalemm jt, 2019; Vihalemm & Leppik, 2019; Vihalemm & Juzefovičs, 2021.

Nooremad põlvkonnad muutuvad oma infotarbimises endiselt veebiallikate kesksemaks ja hülgevad muud liiki kanaleid. Teisalt on uuringutevahelisel ajal (2018–2020) kõige suurema hüppe internetipõhise meedia poole teinud vanemad põlvkonnad, kelle hulgas on uudisteportaalide kasutus kohati mitmekordistunud.

Märkimisväärne muutus on ka eestikeelsete allikate olulisuse suurenemine teisest rahvusest inimeste hulgas, eeskätt nooremates vanuserühmades. Seal on see toimunud esmajoones eestikeelsete veebiportaalide rohkema jälgimise arvelt.

Sotsiaalmeedia olulisus teisest rahvusest elanike jaoks jätkab kasvamist (eriti vanemates vanuserühmades), samuti jätkub liikumine rahvusvahelistesse suhtlusvõrgustikesse venekeelsete asemel ja kõrval. Kuigi domineeriv sotsiaalmeediakeskkond on endiselt Facebook, suunduvad nooremad põlvkonnad sealt järjest edasi muudesse pildi- ja videojagamise keskkondadesse.

Sotsiaalmeediakontaktide etniline ja geograafiline jaotus on teisest rahvusest elanikel mitmekesisem kui eestlastel, kellest enamikul on võrgustikus ülekaalus oma rahvuskaaslased. Seevastu noorimas põlvkonnas hakkavad sotsiaalmeediakontaktid üha rohkem ületama ka Eesti-siseseid rahvuslikke piire: arvestataval hulgal nii eestlastest kui ka teisest rahvusest noortel on rohkesti teisest kogukonnast pärit virtuaalseid kontakte.

Kasutatud kirjandus

Kantar Emor 2020. Teleauditooriumi mõõdikuuring. <https://www.kantaremor.ee/pressiteated/teleauditooriumi-ulevaade-septembris-2020/>.

Kõuts, R., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A., Lauristin, M. 2017. Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim.) Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 279–298.

Seppel, K. 2015. Meedia ja infoväli. Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, K., Leppik, C., Seppel, K., Kivistik, K., Ubakivi-Hadachi, P. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015, 87–97. Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool, SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. <https://www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumis-monitooring-2015>.

Seppel, K. 2017. Meediakasutus ja infoväli. Kaldur, K., Vetik, R., Kirss, L., Kivistik, K., Seppel, K., Kallas, K., Masso, M., Anniste, K. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2017, 68–78. Balti Uuringute Instituut, SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. <https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/eim2017.pdf>.

Seppel, K. 2020. Mitmes meediaruumis me elame? Eesti elanike meediakasutuse ja infovälja muutused integratsiooni monitooringu andmete põhjal. Konverentsiettekanne. Konverents „Kommunikatsioon mitmekesisel ühiskonnas: üksteise mõistmine vaatamata erinevustele“, Tallinn, 12. november. https://integrationconference.ee/wp-content/uploads/2020/11/1.1_Ettekanne-Seppel-2020.pdf.

Vihalemm, P. 2008. Informeeritus ja meediakasutus. Integratsiooni monitooring 2008. Tallinn, Kultuuriministeerium. https://www.integratsioon.ee/sites/default/files/196_207.pdf. Vihalemm, P., Kõuts, R. 2017. Meediakasutuse muutumine: internetiajastu saabumine. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim.) Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused. Tartu Ülikooli Kirjastus, 251–278.

7

TAGASIPÖÖRDUJAD

Kristi Anniste
Mõttekoda Praxis

Märt Masso
Mõttekoda Praxis

Sissejuhatus

Eesti diasporaa välismaal on olnud võrdlemisi arvukas juba alates 20. sajandi algusest. Selle kujunemist on mõjutanud mitu väljarändelainet, millest viimane sai alguse 1980. aastate lõpus, kui üle pika aja avanesid Eesti kodanikele seaduslikud võimalused minna elama lääneriikidesse (Tammaru jt, 2010). Väljarändega samal ajal on toimunud tagasiränne, mille käigus paljud Eesti kodanikud ja nende võõrsil sündinud järeltulijad naasevad Eestisse. Neid inimesi kutsutakse tagasipöördujateks (ka: tagasirändajad).

Kuna Eesti Vabariigi põhiseaduse §-s 36 on sätestatud iga eestlase ja Eesti kodaniku õigus asuda Eestisse elama, on riik loonud meetme, millega toetatakse pikka aega siit eemal viibinud või välisriigis sündinud eestlaste ja Eesti kodanike Eestisse naasmist. Abivajajatele maksab riik tagasipöördumistoetust ja osutab nõustamisteenust ning eraldi tegeldakse tagasipöördujate laste haridusega, toetades vajaduse korral nende eesti keele tugiõpet.

Selle peatüki autorite eesmärk on selgitada välja, mil määral on tagasipöördujad lõimunud Eesti ühiskonda ja milline on nende kohanemiskogemus. Kuna kohanemine on eeldatavasti keerulisem kauem Eestist eemal olnud inimestele ning riigi pakutav tagasipöördumistoetus on suunatud pikka aega (rohkem kui kümme aastat) võõrsil olnud kodanikele ja nende lastele, on ka käesoleva uuringu raames keskendutud enam kui kümme aastat väljaspool Eestit elanud ning seejärel Eestisse naasnud Eesti kodanikele. Selline piiritlemine võimaldab paremini mõista sihtrühma probleeme Eestis kohanemisel ja kavandada tulevikus tõhusamalt nende hõlpsamat kohanemist toetavaid meetmeid.

Kuna tagasipöördujaid uuritakse EIM-i ajaloos esimest korda, ei ole nende lõimumise ja kohanemise kohta Eestis ajalisi muutusi võimalik analüüsida. Küll aga võrreldakse selles peatükis tagasipöördujate lõimumise näitajaid 2020. aasta EIM-is uuritud kogu Eesti elanike omadega ja võimaluse korral eraldi rahvusrühma alusel. See annab selgema pildi sellest, kas ja mil määral kogevad tagasipöördujad spetsiifilisi kohanemisprobleeme.

Uuringus osalenute profiil

Ankeedile vastas 356 tagasipöördujat, nende seas oli mehi rohkem kui naisi (vastavalt 59 ja 41%). Võrdlusena: kogu rahvastikus on naisi meestest veidi rohkem (vastavalt 53 ja 47%).¹ Selline jaotus peegeldab hästi tagasipöördujate viimaste aastate soolist jagunemist, sest mehi on nende seas natuke rohkem, umbes 60% (Anniste, 2018). Uuringus osalenute keskmine vanus on 46 aastat.

Nagu Eesti elanikud nii on ka tagasipöördujad rahvuselt, suhtluskeelet ja sünniriigilt üsna mitmekesine rühm (tabel 7.1). Kaks kolmandikku uuringus osalenutest märkis oma peamiseks rahvuseks „eestlane“, 18% „venelane“ ja ülejäänud mõne muu rahvuse. See jaotus on sarnane kogu Eesti rahvastiku rahvuspõhise jagunemisega (eestlased 68%, venelased 25% ja ukrainlased 2%).²

Huvitaval kombel on väga levinud, et tagasipöördujad tunnetavad end mitme rahvuse esindajana. Nii peavad pooled eestlastest (50%) end lisaks mõne muu rahvuse esindajaks, näiteks 20% ka soomlaseks ja 13% ka venelaseks. 68% teiste rahvuste esindajatest peab end ühtlasi eestlaseks.

Suurema osa vastanute peamine suhtluskeel on eesti keel, kuid ligikaudu kolmandik vastanutest suhtleb eelkõige vene keeles. 83% eestlastest tagasipöördujatest oskab eesti keelt hästi (loeb ja kirjutab) ja 4% ei räägi eesti keelt üldse. Teisest rahvusest tagasipöördujatest räägib ja kirjutab eesti keeles 25% ja peaaegu viiendik (19%) ei räägi eesti keelt üldse.

On märkimisväärne, et suurel osal tagasipöördujatest on peale Eesti kodakondsuse veel mõne teise riigi kodakondsus, näiteks veerandil (26%) Venemaa ja 19%-l muu riigi kodakondsus.

Peaaegu pooled tagasipöördujad (49%) on asunud elama Tallinna, 11% Tartumaale, 10% Ida-Virumaale, 8% Harjumaale ja 6% Pärnumaale (kogu rahvastikust elab Tallinnas kolmandik).³ Kui eestlastest tagasipöördujad on läinud elama üle Eesti, siis valdav osa (84%) teisest rahvusest tagasipöördujatest elab Tallinnas, mujal Harjumaal või Ida-Virumaal.

1 Samas.

2 Statistikaamet. RV0222U: rahvastik soo, rahvuse ja maakonna järgi, 1. jaanuar 2020.

3 Samas.

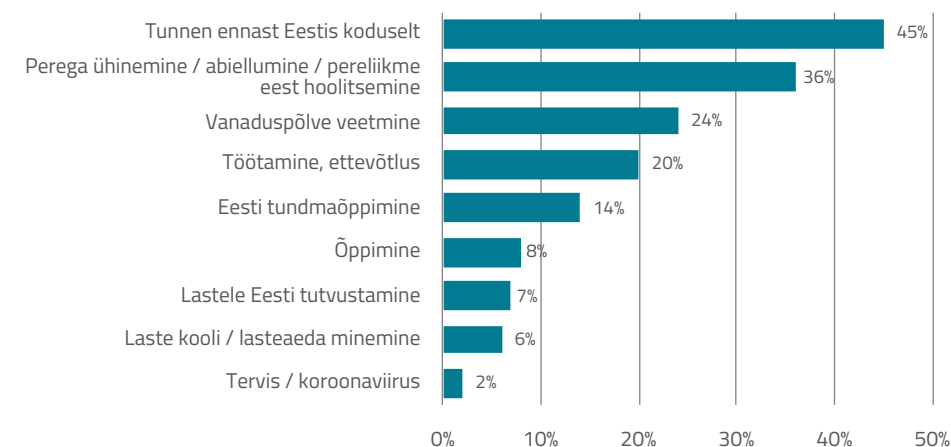
Tabel 7.1. Uuringus osalenud tagasipöördujate rahvus, peamine suhtluskeel ja sünniriik 2020 %

Näitaja	Osakaal %
Peamine rahvus	
Eestlane	69
Venelane	18
Ukrainlane	2
Soomlane	2
Muu	5
Peamine suhtluskeel Eestis	
Eesti keel	59
Vene keel	32
Inglise keel	8
Muu	1
Sünniriik	
Eesti	62
Venemaa	24
Ukraina	3
Muu	11

Eestisse naasmine ja selle põhjused

Suurem osa (83%) vastanutest naasis Eestisse aastatel 2016–2020, 6% aastatel 2011–2015 ja 4% aastatel 2000–2010. Naasmise levinuimad põhjused on emotsionaalsed ja/või perega seotud (joonis 7.1): 45% nimetas asjaolu, et tunneb end Eestis koduselt, ja 36% märkis perega seotud põhjuseid (nt perega ühinemine, abiellumine või pereliikme eest hoolitsemise tulek). Ligikaudu veerand tagasipöördujatest tuli Eestisse pensionipõlve pidama.

Joonis 7.1. Eestisse naasmise levinuimad põhjused (võimalik oli valida mitu põhjust) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kohanemine Eestis

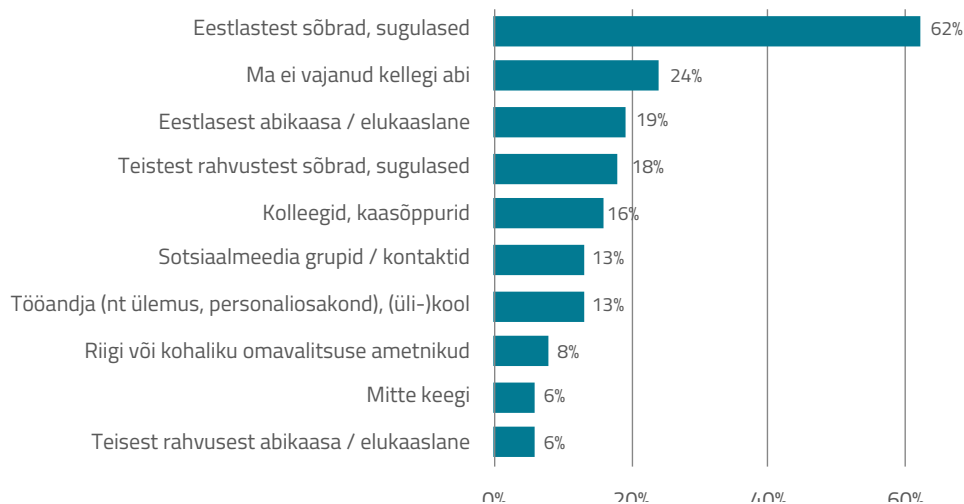
Kuigi küsitluses osalenud tagasipöördudjad olid olnud Eestist ära üle kümne aasta, on nad Eestis kohanenud võrdlemisi hästi. Suur osa (83%) neist on kohanemisega kas väga või pigem rahul ning 95% tunneb end siin hästi.

Ka side riigiga on tagasipöördujatel üsna tugev. Näiteks tunneb end Eestiga väga või üsna seotuna 93% vastajatest ning 84% oli arvamusel, et Eesti riik kaitseb nende õigusi ja pakub neile avalikke hüvesid (kogu rahvastikust arvab nii 81%). Ebakindlust tuleviku suhtes väljendas neljandik tagasipöördujatest ja ka see on iseenesest hea tulemus, kuna kogu rahvastikust on sellisel seisukohal märksa rohkem inimesi (47%).

Kohanemisel ilmnevad erinevused tagasipöörduja rahvuse ja elukoha alusel. Näiteks kui eestlastest tagasipöördujatest on kohanemisega rahul 90%, siis teisest rahvusest vastajate seas on rahulolevaid 82%. Rahvuselised erinevused peegelduvad ka piirkonniti, kuna Ida-Virumaal, kuhu on asunud elama suhteliselt rohkem teisest rahvusest tagasipöördujaid, ollakse kohanemisega ülejäänud Eestist veidi vähem rahul (76% on rahul).

Kui pikka aega Eestist eemal viibinud tagasipöördujad on vajanud kohanemisel abi, siis kõige sagedamini on nad seda saanud lähimalt suhtlusringkonnalt, st abikaasalt, sõpradelt või sugulastelt. See eristab tagasipöördujaid näiteks uussisserändajatest, sest tagasipöördujatel on Eestis enamasti mõningane suhtlusvõrgustik. 13% tagasipöördujatest on leidnud kohanemisabi sotsiaalmeediagrupidest või -kontaktidelt ja ainult 8% riigi või kohaliku omavalitsuse ametnikelt. Neljandik tagasipöördujatest leiab, et ei vajanud Eesti ellu kohanemisel kellegi abi (joonis 7.2).

Joonis 7.2. Tagasipöördujate hinnangud küsimusele, kes või mis aitas neid kõige rohkem Eesti eluga kohaneda (valida võis kuni kolm varianti) 2020 %

Allikas: EIM 2020.

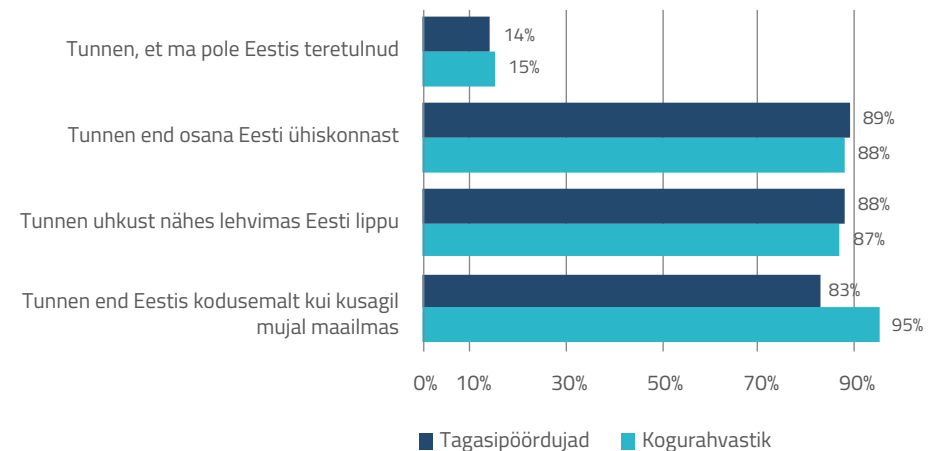
Eestiga kokkukuulumise tunne

Kuna enamiku EIM-is osalenud tagasipöördujate Eestisse naasmise põhjused olid emotsionaalsed ja nad olid otsustatud naasta pärast võrdlemisi pikka välismaal olekut, oleks ootuspärane, et nad tunnevad Eestiga tugevat sidet.

Ilmnes, et kuuluvustunde poolest ei eristu tagasipöördujad eriti ülejäänud Eesti elanikest (joonis 7.3): suurem osa tagasipöördujatest tunneb end osana Eesti rahvastikust ja uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu. Ka nende tagasipöördujate osakaal, kes ei tunne end Eestis teretulnuna (14%), on võrreldav kogu rahvastiku näitajaga.

Mõnevõrra oodatavalt ilmneb oluline erinevus kogu rahvastikuga aga nende osakaalus, kes tunnevad end Eestis kodusemalt kui kusgil mujal. Pärast pikemat viibimist mõnes teises riigis (testes riikides) on tagasirändajate seas palju vähem neid, kes tunnevad end just Eestis kõige kodusemalt.

Joonis 7.3. Hinnangud Eestiga kokkukuulumise tunde, tagasipöördujad vs. kogurahvastik 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Nii nagu ilmnevad erinevused Eestis elavate rahvusrühmade kuuluvustundes (vt nt peatükk „Võimaluste võrdsuse tajumine ja ebavõrdse kohtlemise kogemused“), on mitme näitaja puhul sarnased erinevused ka tagasirändajate seas. Näiteks tunnevad eestlastest tagasipöördud end tunduvalt sagedamini osana Eesti ühiskonnast kui teisest rahvusest tagasipöördud, nad tunnevad rohkem uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu, ja nad tunnevad end Eestis kodusemalt kui teisest rahvusest tagasipöördud (tabel 7.2).

Tabel 7.2. Hinnangud Eestiga kokkuuulamise tunde, tagasipöördud vs. kogu-rahvastik rahvusrühma alusel 2020 %

	Tagasipöördud		Kogurahvastik	
	Eestlased %	Teised rahvused %	Eestlased %	Teised rahvused %
Tunnen, et ma pole Eestis teretunud	13*	16*	9	28
Tunnen end osana Eesti ühiskonnast	92	83	94	76
Tunnen uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu	94	74	95	71
Tunnen end Eestis kodusemalt kui kusagil mujal maailmas	87	74	95*	93*

Märkus. *Statistiliselt olulised erinevused puuduvad.
Allikas: EIM 2020.

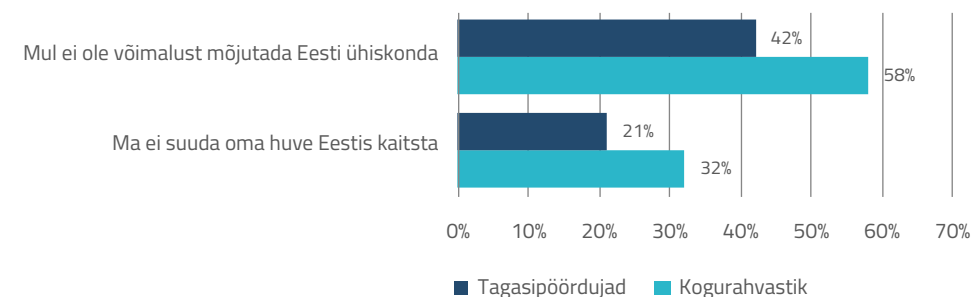
Eestiga kokkuuulamise tunde levik erineb ka piirkonniti. Näiteks Ida-Virumaal elavatest tagasipöördudatest tunneb märksa väiksem osa kui mujal Eestis elavatest tagasipöördudatest, et nad on osa Eesti ühiskonnast, ühtlasi tunnevad nad harvem uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu, ja nad tunnevad harvem end Eestis kodusemalt kui mujal maailmas (kõik näitajad: 71%). Kogu Ida-Virumaa rahvastik on mitmes nimetatud küsimuses Eesti keskmisest märkimisväärselt pessimistlikum. Näiteks tunnevad nad keskmisest harvemini uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu (71% vs. 87% Eestis keskmiselt), ja ka osana Eesti ühiskonnast tunneb neist väiksem osa (77% vs. 88% Eestis keskmiselt).

Ühiskonnaelus osalemine

Üks kaalukas lõimumise indikaator on ühiskonnaelus osalemine ja see näitaja on sisse-rändajate puhul olnud traditsiooniliselt väiksem kui kogu rahvastiku seas (Aleksynska, 2011). Tagasipöördud ei ole aga n-ö traditsioonilised sisse-rändajad, sest harilikult on nad Eestis kas sündinud ja/või siin pikemalt elanud ning neil on juba mõningane ühiskonnaelus osalemise kogemus (v.a need tagasipöördud, kes on Eestist lahkunute järeltulijad).

2020. aasta EIM-is osalenud tagasipöördud suhtuvad kogu rahvastikuga võrreldes isegi veidi optimistlikumalt oma võimalustesse osaleda ühiskonnaelus. Näiteks kui kogu rahvastikust on kolmandik seisukohal, et ei suuda oma huve kaitsta, siis tagasirändajatest arvab nii viiendik. Ka oma võimalustes mõjutada ühiskonda on tagasipöördud märksa positiivsemad (joonis 7.4). Selle põhjus võib seisneda tagasipöördudate kõrgemas haridustasemes, kui on Eesti elanikel keskmiselt, sest kõrgema haridustasemega inimesed näevad oma võimalusi ühiskonnaelus osaleda tunduvalt paremana.

Joonis 7.4. Suhtumine ühiskonnaelus osalemisse: tagasipöördud vs. kogurahvastik 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Seejuures tulevad tagasipöördudate seas esile mõningad rahvusrühmade vahelised ja piirkondlikud erinevused. Nii olid eestlastest vastajad teisest rahvusest vastajatest palju harvem seisukohal, et neil pole võimalust ühiskonda muuta (vastavalt 39 ja 48%). Samuti leiab Ida-Virumaal elavatest tagasipöördudatest märkimisväärselt suurem osa kui Tallinnas elavatest tagasipöördudatest, et ei suuda oma huve kaitsta (vastavalt 29 ja 18%).

Hoolimata sellest, et tagasipöördunud tunnetavad oma võimalusi ühiskonnaelus osaleda suuremana kui kogu Eesti rahvastik, ei osale nad vabatahtlikus tegevuses või kodanikuühendustes aktiivsemalt (18% on viimase aasta jooksul osalenud). Ka 2019. aasta parlamendivalimistel osales ainult 45% valimisõiguslikest tagasipöördunute, ehkki üldine valimisaktiivsus oli 63%.⁴

Rahulolu teenuste kättesaadavusega

Et hinnata tagasipöördunute rahulolu avalike teenuste kättesaadavusega, on kohane võrrelda seda kogu Eesti rahvastiku rahuloluga, sest nii saab välja selgitada, kas mõne teenuse puhul näevad tagasipöördunud teistest elanikest rohkem takistusi või probleeme.

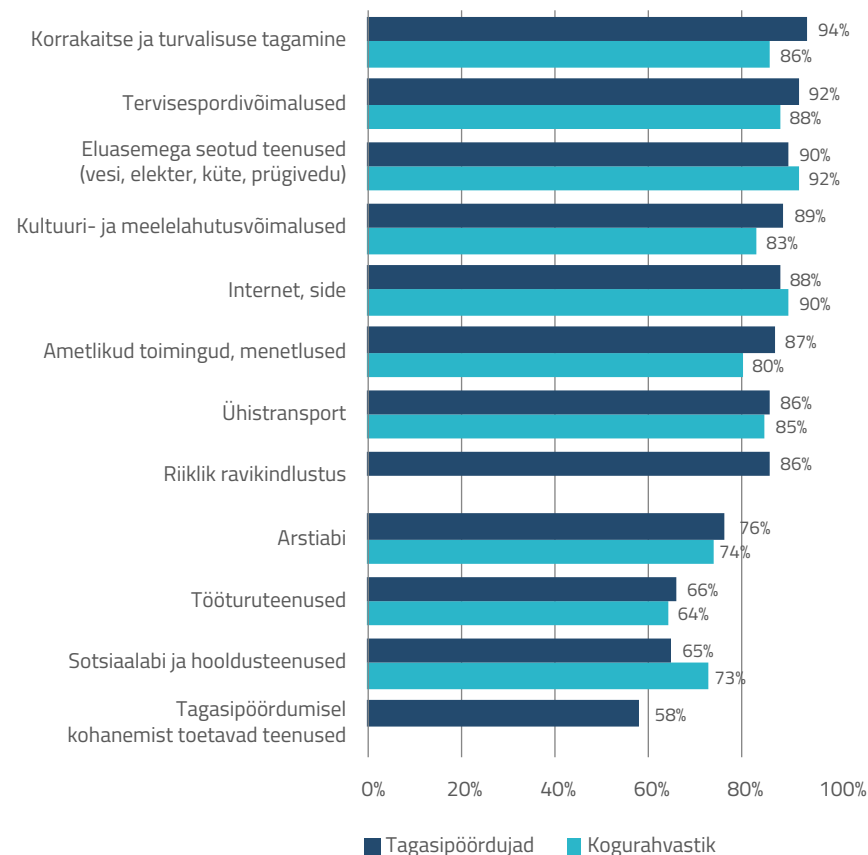
Ilmneb, et üldiselt on tagasipöördunute rahulolu teenuste kättesaadavusega võrdlemisi sarnane kogu rahvastiku näitajaga (joonis 7.5). Ülejäänud rahvastikust veidi sagedamini on tagasipöördunud rahul ametlike toimingute ja menetlustega (kogu rahvastik 80% vs. tagasipöördunud 87%) ning korralduse ja turvalisusega (86% vs. 94%), veidi harvem aga sotsiaalabi ja hooldusteenustega (73% vs. 65%).

Kohanemist ja sisseelamist toetavate teenustega (migratsiooni- ja kohanemisprogrammide ning nõustamine) on puutunud kokku 39% tagasipöördunute. Teenustega on rahul 58% nendega kokku puutunud vastajatest. Peaaegu kõikide teenustega on Ida-Virumaal elavad tagasipöördunud märksa vähem rahul kui need, kes elavad mujal Eestis. Erand on üksnes sotsiaalabi- ja hooldusteenused, millega Ida-Virumaale elama asunud tagasipöördunud on keskmisest rohkem rahul (71%).

Eestlastest tagasipöördunud on teiste rahvuste esindajatest natuke rohkem rahul tööturuteenustega (69% vs. 60%) ning arstiabi (79% vs. 70%) ja ravikindlustusega (89% vs. 80%). Teisest rahvusest tagasipöördunud on seevastu eestlastest rohkem rahul ühistranspordiga (94% vs. 82%) ning sotsiaalabi- ja hooldusteenustega (83% vs. 58%).

Ka haridusvaldkonna teenustega on tagasipöördunud valdavalt rahul ja suured erinevused kogu rahvastikuga puuduvad (joonis 7.6). Haridusteenustest on tagasipöördunud kõige rohkem rahul lasteaedade ja -hoidudega ning (nagu kogu rahvastik) kõige vähem rahul täiskasvanuhariduse ja ümberõppega.

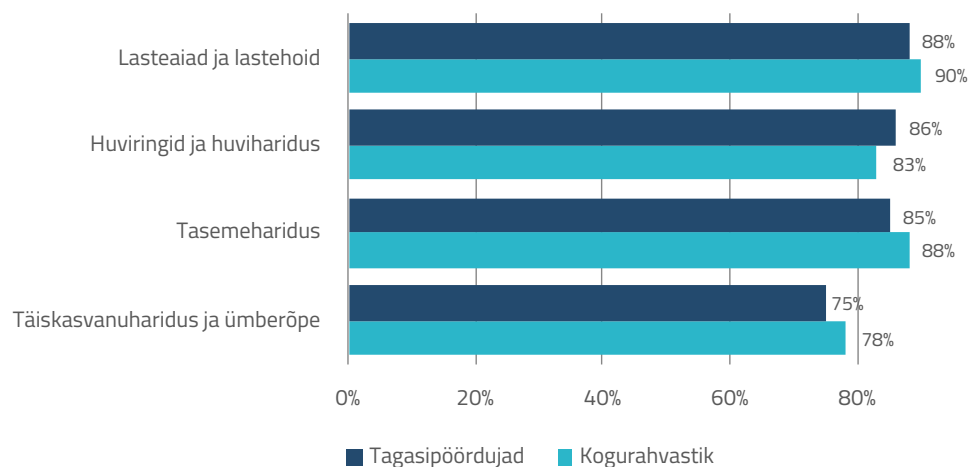
Joonis 7.5. Teenustega kokku puutunute rahulolu nende teenuste kättesaadavusega (vastanud „Väga rahul“ või „Pigem rahul“): tagasipöördunud vs. kogurahvastik 2020 %

Allikas: EIM 2020.

⁴ <https://m.riigikogu.ee/fookusteemad/riigikogu-valimised-2019>.

Joonis 7.6. Haridusvaldkonna teenustega kokku puutunute rahulolu nende teenuste kättesaadavusega (vastanud "Väga rahul" või "Pigem rahul"): tagasipöördunud vs. kogurahvastik 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Ka haridusteenuste puhul ilmnevad tagasipöördunute seas piirkondlikud ja rahvusvahelised erinevused. Näiteks on Tallinnas elavad ja eestlastest tagasipöördunud rohkem rahul (kui vastavalt mujal Eestis elavad ja teisest rahvusest tagasipöördunud) täiskasvanuhariduse ja ümberõppe kättesaadavusega. Ida-Virumaal elavad tagasipöördunud on teiste piirkondade elanikest tagasipöördunute võrreldes märksa vähem rahul tasemeõppe ning huviringide ja -hariduse kättesaadavusega.

Ootuspäraselt on kõigi teenustega rohkem rahul need, kes on enese hinnangul Eestis hästi kohanenud. Need tagasipöördunud, kes pole enda arvates veel kohanenud, on kõige rahulolematumad kohanemist toetavate teenustega (ainult 13% on rahul), tööturuteenustega (39%), eesti keele õppe kättesaadavusega (46%), arstiabiga (56%) ning täienduskoolituse ja ümberõppega (58%).

Põhjus, mida teenustega rahulolematud esile toovad, peitub sarnaselt kogu rahvastikuga sageli tagasipöördunute puudulikus eesti keele oskuses. Nii tunnevad ligikaudu pooled (48%) tagasipöördunud, et teenuste kohta ei ole piisavalt teavet neile sobivas keeles, ja 38% leiab, et teenuseid ei osutata neile sobivas keeles. Umbes kolmandik vastas, et teenindajad suhtuvad neisse tõrjuvalt või ebaviisakalt või kohtlevad neid põhjendamatu ebavõrdselt nende päritolu või keele tõttu (tabel 7.3).

Taas tuleb nentida, et tagasipöördunud ei ole homogeenne rühm: rahvuse ja keeleoskuse alusel ilmnevad vastustes suured erinevused. Näiteks on teisest rahvusest vastajad märksa sagedamini kui eestlastest tagasipöördunud seisukohal, et teenuste kohta pole sobivat infot neile sobivas keeles ja et teenuseid ei osutata neile sobivas keeles.

Tabel 7.3. Tagasipöördunute vastused küsimusele "Mainisite, et Te ei ole rahul mõne teenuse kättesaadavusega oma linnas/vallas. Kui olulised on Teie jaoks järgmised põhjused, miks Te ei ole rahul teenuse kättesaadavusega?", rahvusrühma alusel 2020 %

	Kõik tagasipöördunud %	Eestlased %	Teised rahvused %
Teenuste kohta ei ole piisavat infot sobivas keeles	48	43	60
Teenuseid ei osutata sobivas keeles	38	32	52
Teenindajad suhtuvad tõrjuvalt või ebaviisakalt päritolu või keele tõttu	31	27	40
Teenindajad kohtlevad põhjendamatu ebavõrdselt päritolu või keele tõttu	29	26	38

Allikas: EIM 2020.

Informeeritus

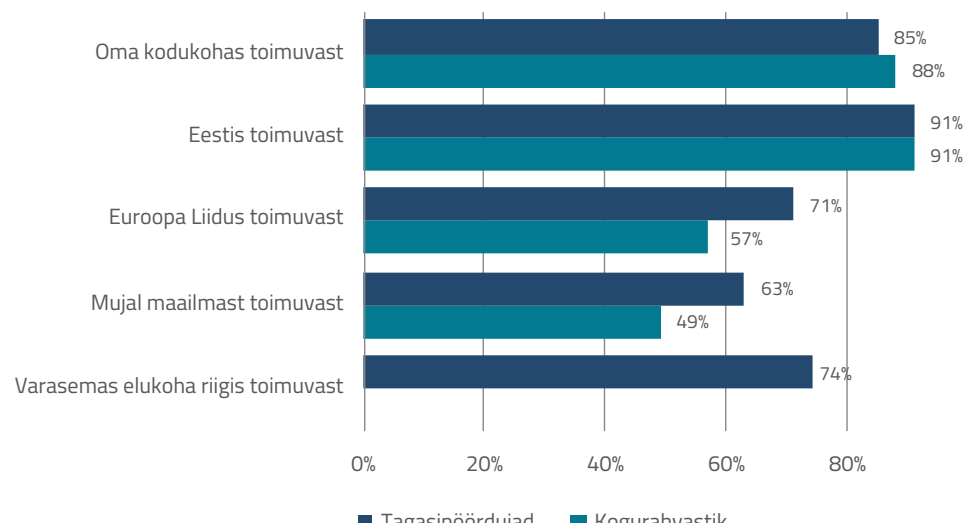
Tagasipöördunud on nii oma kodukohas kui ka laiemalt Eestis toimuvast hästi informeeritud ning hoiavad end kursis ka varasemas elukohariigis toimuvaga. Veidi väiksem osa neist (kuid siiski enam kui pooled) on hästi kursis ka Euroopa Liidus ja mujal maailmas toimuvaga. Selles ilmneb oluline erinevus võrreldes kogu Eesti rahvastikuga, kelle seas on nendest teemadest informeeritud palju vähem (joonis 7.7).

Informeerituse nimel jälgivad tagasipöördunud kõige rohkem eestikeelseid uudistekanalaid (66% peab neid väga ja küllaltki oluliseks infoallikaks), sotsiaalmeediat (59%), aga ka oma eelmise elukohariigi uudistekanalaid (50%). Sotsiaalmeediat peavad nad info saamisel tähtsamaks allikaks kui ülejäänud Eesti elanikud (59% peab väga või küllaltki oluliseks, aga kogu rahvastikust 50%).

Kolmandik tagasipöördujatest (36%) peab väga või küllaltki oluliseks infoallikaks Eesti venekeelseid uudistekanaleid ja neljandik (26%) Eesti ingliskeelseid uudistekanaleid. Välismaiseid üleilmseid uudistekanaleid (BBC, CNN, Euronews jt) peab väga või küllaltki oluliseks 38% tagasipöördujatest.

Kõige rohkem usaldavad tagasipöördujad eestikeelseid uudistekanaleid (72%) ja oma eelmise elukohariigi uudistekanaleid (52%). Neile järgnevad usaldusväärseuse poolest Eesti venekeelsed (31%) ja Eesti ingliskeelsed uudistekanalid (36%).

Joonis 7.7. Hinnang enda informeeritusele (vastanud "Väga hästi" või "Pigem hästi"), tagasipöördujad vs. kogurahvastik 2020 %

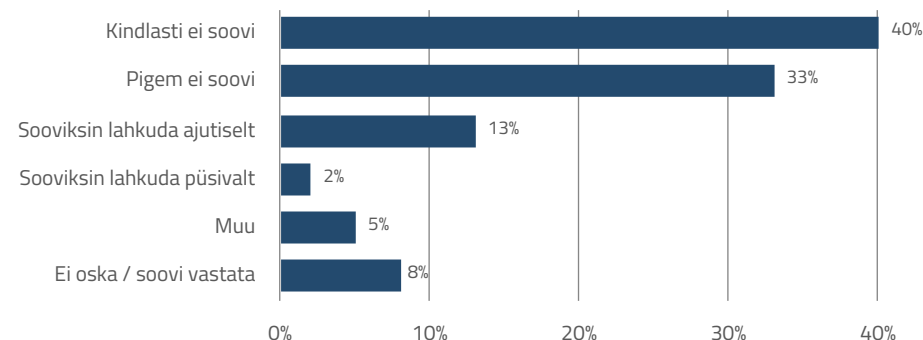

Allikas: EIM 2020.

Lahkumiskavatsus

Peaaegu kõik (95%) tagasipöördujad tunnevad end Eestis hästi ja suurem osa näeb ka oma tulevikku Eestiga seotuna: 40% ei soovi kindlasti asuda püsivalt elama mujale riiki ja 33% pigem ei soovi seda. Ainult 2% tagasipöördujatest on kindel, et soovib Eestist püsivalt lahkuda (joonis 7.8). Mõni püsivalt lahkuda soovija nimetas ka selle põhjusi, mille seas on näiteks Eesti halb kliima, asjaolu, et siin ei väärtustata inimesi, Eesti majandusraskused ja väiksed palgad, rahulolematuse arstiabi kättesaadavusega väljaspool Tallinna ning ebaviisakad ja õnnetud inimesed.

Joonis 7.8. Tagasipöördujate vastused küsimusele "Kuivõrd Te näete oma tulevikku seotuna Eestiga - kas Te plaanite Eestist lahkuda, püsivalt mujale elama asuda?" 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kokkuvõte

Nii valdkondlikus arengukavas Lõimuv Eesti 2020⁵, „Rahvuskaslaste programmis 2014–2020“⁶ kui ka üleilmse eestluse programmis⁷ on rõhutatud võõrsile suundunud Eesti elanike tagasipöördumise toetamise vajadust. Ka „Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava 2030“ eelnõus on seatud see üheks eesmärgiks.

Et pakkuda tagasipöördujatele kohanemiseks vajalikku infot ja tuge, on vaja saada sihtrühmast täpsem ülevaade. Seetõttu uuriti 2020. aasta EIM-is, mil määral tunnevad tagasipöördud end Eestisse kuuluvana, millisena näevad nad oma võimalusi osaleda siinses ühiskonnaelus, kui rahul on nad Eestis pakutavate teenustega ja milliseid infoallikaid nad kasutavad.

Selgus, et tagasipöördud tunnevad end Eestis üldiselt hästi, on kohanemisprotsessiga valdavalt rahul ja tunnevad Eestiga tugevat sidet. Kohanemisel saavad nad abi eelkõige sugulastelt, sõpradelt ja teistelt lähikontaktidelt, seevastu riigi tugiteenuseid on kasutanud neist ainult 8% – suurem osa tagasipöördujatest neid teenuseid seega kas ei vaja või pole nendega kursis.

Tagasipöördud on enamasti hästi informeeritud, hoides end kursis nii Eestis, Euroopa Liidus kui ka muus maailmas toimuvaga. Lisaks klassikalistele meediakanalitele kasutavad nad palju sotsiaalmeediat. Oma võimaluste suhtes osaleda Eesti ühiskonnaelus on tagasipöördud isegi optimistlikumad kui ülejäänud Eesti rahvastik, ent valimisõigust rakendas neist 2019. aasta parlamendivalimistel märksa väiksem osa inimesi kui kogu Eesti valijaskonna seast. Paraku ei selgu siinsast uuringust tagasipöördujate väikse valimisaktiivsuse põhjus ning võimalikud takistused vajaksid edasist analüüsi.

Riigi teenustega on tagasipöördud üldjoontes rahul. Nad hindavad ülejäänud rahvastikust kõrgemalt Eesti ametlike toimingute ja menetluste kvaliteeti (87% vs. 80%) ning korrakaitse ja turvalisusega seotud teenuseid (94% vs. 86%). Kogu rahvastikuga võrreldes on tagasipöördud aga veidi vähem rahul sotsiaalabi- ja hooldusteenustega (65% vs. 73%). Kohanemist ja sisseelamist toetavate teenustega on rahul ainult 58% nende teenustega kokku puutunud tagasipöördujatest.

Tuleb arvestada, et tagasipöördud ei ole ühtne rühm, ja nii nagu Eesti rahvastiku puhul üldiselt ilmneb ka nende lõimumisnäitajates rahvusrühma alusel suuri erinevusi. Eestlastest tagasipöördud on nii kuuluvustunde, ühiskonnaelus osalemise kui ka teenustega rahulolu suhtes märkimisväärselt optimistlikumad kui teisest rahvusest tagasipöördud. Teisest rahvusest tagasipöördujate puhul on teenustega rahulolematuse sageda põhjus nende ebapiisav eesti keele oskus.

Tagasipöördumist toetavate meetmete tõhustamiseks oleks asjakohane uurida põhjalikumalt (nt kvalitatiivsete meetodite abil) esiteks tagasipöördumist kaaluvaid, kuid veel välismaal elavaid inimesi, ja teiseks parasjagu Eestisse tagasi pöörduvaid, ent kohanemisprotsessiga rahulolematuid inimesi. Veel välismaal elavaid inimesi uurin-gusse kaasata on tähtis, sest see võimaldab saada parema ülevaate probleemidest ja hirmudest, mille realiseerumise kartuses tagasipöördumisest loobutakse. Kohanemisprotsessiga rahulolematute tagasipöördujate uurimine annaks aga põhjalikuma ülevaate sellest, millist tuge nad riigilt kõige rohkem ootavad.

Kasutatud kirjandus

Aleksynska, M. 2011. Civic participation of immigrants in Europe: Assimilation, origin, and destination country effects. *European Journal of Political Economy*, Volume 27, Issue 3, 2011, 566–585.

Anniste, K. 2018. Rändetrendid maailmas, Euroopas ja Eestis. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. Tellija: Arenguseire Keskus. https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2018/08/ASK_R%C3%A4nne.pdf.

Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K., Anniste, K. 2010. The formation and development of the Estonian diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (7), 1157–1174.

5 „Lõimuv Eesti 2020“, https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/arengukava_loimuv_eesti.pdf.

6 „Rahvuskaslaste programm 2014–2020“, https://www.hm.ee/sites/default/files/rahvuskaslaste_programm_2014_2020.pdf.

7 Programm „Üleilmne eEestlus“, https://www.rahandusministeerium.ee/et/system/files_force/document_files/eelnou_uleilmne_eestlus_01.10.2020.docx?download=1.

8

UUSSISSERÄNDAJATE KOHANEMINE

Kristjan Kaldur
Balti Uuringute Instituut

Sissejuhatus

Võrreldes Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM) traditsioonilise sihtrühmaga – siin elavad etnilised eestlased ja teisest rahvusest inimesed – on uussisserändajate kui sihtrühma kohanemise uurimine Eestis alles lapsekingades. Esimesi neid põhjalikumalt käsitlevaid uuringuid alustati 2014. aastal ning ennekõike kvalitatiivselt, st süva- ja fookusrühmaintervjuu meetodil (Kallas jt, 2014). Esimene uussisserändajate eluolu kirjeldav suuremahuline kvantitatiivne andmestik koguti 2017. aasta EIM-i käigus, seega avaldatakse siinses EIM-is teine suuremahulise andmestiku põhjal seda sihtrühma kirjeldav käsitlus.

Kuigi mitme küsimuse ja põhitunnuste puhul on 2017. aasta EIM-i tulemused vahetult võrreldavad 2020/2021. aasta omadega, on seekordses EIM-is uussisserändajate küsimustikku märkimisväärselt täiendatud ja muudetud. Küsimustikku uuendati ennekõike selleks, et võimaldada võrdlust nii EIM-i põhiankeedi kui ka tagasipöördujate andmetega. Samal ajal on küsimustiku edasiarendamisel võetud suurel määral arvesse 2017. aasta EIM-i andmekogumise kogemusi, sh sellega, millised küsimused töötasid (vt siinse aruande metoodikapeatükki, sh andmekogumise ja netovalimi kohta).

Neil põhjustel on selles peatükis – kus võimalik ja otstarbekas – 2020. ja 2017. aasta tulemusi võrreldud. Mitmel juhul tuleb aga silmas pidada asjaolu, et me uurijatena veel ei tea, kas nende kahe aasta andmete võrdluse tulemused, näiteks teatud tunnuste sarnasused või erinevused (eesti keele oskus, Eestiga kokkukuulumise tunne, kontaktide hulk, usaldus institutsioonide vastu jm), on juhuslikud või osa teatud mustrist, mis iseloomustab enamikku Eestisse saabuvaid uussisserändajaid. Samuti ei tea me veel, kas andmekogumise kahe aastakäigu põhjal on võimalik ennustada sarnaseid mustreid tulevikus Eestisse saabuvate uussisserändajate puhul. Kindlama vastuse sellele saab anda järgmise EIM-iga, mis tehakse hinnanguliselt kolme-nelja aasta pärast ja milles saab juba võrrelda kolme aastakäigu tulemusi.

Kuna Eestis elavad uussisserändajad on väga mitmekesine rühm, on järgnevalt esitatud uuringutulemused üldiste tunnuste alusel ja üldjuhul kirjeldava statistikana. Käsitleme kohanemisega seotud põhiteemasid, mis on kontaktid ja keeleoskus, Eestiga kokkukuulumise tunne, kohanemist toetavate teenuste kasutamine, ühiskondlik aktiivsus ning tööturuga seotud hoiakud.

Küsitlusuuring tehti 18. detsembrist 2020 kuni 25. jaanuarini 2021. Küsitlusele vastas umbes 3900 uussisserändajat.

Kontaktid

Ühiskonda lõimituse jaoks on muu hulgas vajalikud ühine suhtluskeel ja kokkupuude teiste Eesti elanikega ning see kehtib nii Eesti kodanike, teiste siinsete pikaajaliste elanike (teisest rahvusest elanike) kui ka uussisserändajate kohta. Kontakte ja keeleoskust (sh eesti keele õpet ja uussisserändajatele pakutavaid keeleõppevõimalusi) on ka varasemates EIM-ides läbivalt nimetanud olulisteks elementideks, mis loovad aluse uussisserändajate parimaks kohanemiseks ja pikaajaliseks lõimumiseks Eestiga.

2020. aasta EIM-i tulemustest selgus, et küsitlusele vastanud uussisserändajatest suhtleb kõikides suhtlusvaldkondades (töö juures ja koolis, sõpruskonnas, sotsiaalmeedias ja vabaajategevuste puhul) eestlastega aktiivselt ligikaudu 56%, sealhulgas 32% peaaegu iga päev ja 24% vähemalt kord nädalas. See on 2017. aasta tulemusega sarnane osakaal. Seevastu 44% uussisserändajaid puutub 2020. aasta andmetel eestlastega kokku harvem kui kord nädalas (2017. a 51%). Kuigi monitooring näitab keskmise suhtlusaktiivsuse paranemist, tuleb seda ainult kahe aasta võrdluses tõlgendada ettevaatlikult.¹ Suhtlusvaldkondi eristades ilmneb, et põhiline koht, kus uussisserändajad eestlastega kokku puutuvad ja aktiivselt suhtlevad, on töökoht või kool (joonis 8.1): seal suhtleb neist 53% omavahel peaaegu iga päev ja 20% vähemalt korra nädalas. Niipea aga, kui uussisserändaja oma töökohalt või koolist lahkub, kahaneb tema kokkupuude eestlastega tugevalt: igapäevasuhtlust eestlastega jätkab oma sõpruskonnas 28%, vabaajategevustes 26% ja sotsiaalmeedias ainult 22% uussisserändajatest. See tulemus sarnaneb eestlaste ja Eesti (pikaajalise) venekeelse rahvastiku võrdlusega, mille puhul põhiline kokkupuude Eestis põliselt elavate rahvusrühmade vahel on samuti ennekõike töö- ja koolikeskkonnas.

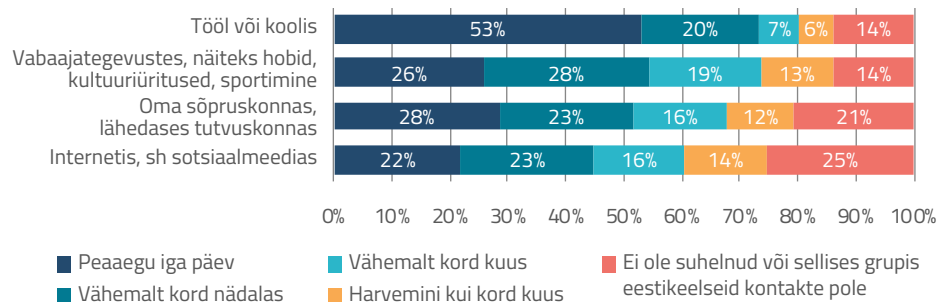
Seega on uussisserändajate kohanemise võimaliku toetajana endiselt väga tähtsad tööandjad ja (üli)koolid, kus kulgeb suur osa nende elanike vahetust kokkupuutest eestlastega. Teisalt ei tohi unustada ka vabaajategevusi (nt kultuur, sport, vabatahtlik tegevus), mille kaudu on võimalik soosida peale kontaktide kasvu ka ennekõike meeldivaid kontakte.

Siiski peab kõige rohkem keskenduma sihtrühmale, kellel puudub eestlastega kokkupuude peaaegu täielikult: neid on 2020. aasta EIM-i põhjal ligikaudu 14–20% Eestisse saabunud uutest sisserändajatest. See osakaal ei pruugi tähendada, nagu oleks see rühm inimesi Eesti ühiskonnast või elust täielikult isoleeritud: on võimalik, et nad suht-

¹ Kuigi kahe andmekogumisaasta võrdluses võib näha teatud muutust paremuse poole, tuleb silmas pidada peatüki sissejuhatuses selgitatud, et ei ole veel teada, milline on n-ö tegelik või keskmine suhtlusaktiivsus ning kas need kaks eri aastate näitajat (56 ja 51%) on juhuslikud või saab nende põhjal järeldada, et keskmine suhtlusaktiivsus kõigub näiteks vahemikus 51–56%. Sellele annab palju kindlama vastuse järgmise EIM-i andmekogumine, kust saadakse tulemuste tõlgendamiseks kolmas referentspunkt.

levad aktiivselt teiste Eesti elanikega (nt venekeelsete elanike ja/või teiste uussisserändajatega). Sellest hoolimata on sellele sihtrühmale tarvis pöörata eraldi tähelepanu, et tuvastada, millistel põhjustel ei ole neil eestlastega aktiivset kokkupuudet.

Joonis 8.1. Uussisserändajate suhtlus eestlastega viimase kuue kuu jooksul suhtlusvaldkonna ja -sageduse alusel 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Eesti keele oskus

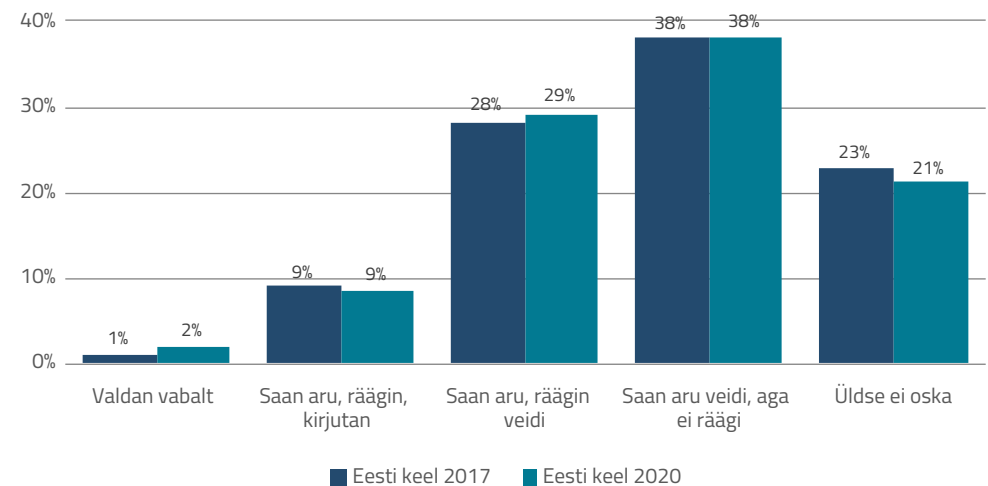
Inimsuhtluse üks põhieeldus on oskus rääkida keel(t)es, mis võimaldab uues keskkonnas hakkama saada, näiteks luua teiste inimestega suhtlemise kanali või orienteeruda selle riigi igapäevalus, sealhulgas igapäevatoimingutes (teenuste tarbimine, abi saamiseks riigiametite poole pöördumine jm).

Eestis on see eeldus eelkõige eesti keele oskus, kuigi teatud juhtudel ja piirkondades tagab hakkamasaamise ka vene keele oskus (pikemalt ainult vene keele oskusega kaasnevatest võimalikest ohtudest vt täpsemalt allpool ühtekuuluvustunde alapeatükis). Üha rohkem võime eeldada ka ainult ingliskeelse suhtluse kasvu, näiteks Tallinnas ja infotehnoloogia-sektoris ning ülikoolides. EIM-i tulemused näitavad, et aktiivne eesti keele oskus² on ligikaudu 10%-l Eestis elavatest uussisserändajatest (joonis 8.2). Ligikaudu viiendik uussisserändajaid ei oska eesti keelt üldse ja lisaks on üle kolmandiku neid, kes saavad eesti keelest küll veidi aru, kuid ei räägi seda.

Seega võib öelda, et ligikaudu 40% Eestis elavate uussisserändajate eesti keele oskus on selline, mis võimaldab neil saada suuresti ilma kõrvalise abita siin hästi hakkama nii igapäevatoimingute kui ka kontaktilooma ja võrgustumisega.

Eesti keele oskus pole mitte staatiline, vaid erineb ja muutub sisseränderühma alusel, sh Eestis oleku aja jooksul. Rõõmustav on asjaolu, et nagu selgus 2017. aasta küsitlustulemustest, nii näitavad ka 2020. aasta tulemused selget seost: mida kauem on uussisserändaja Eestis viibinud, seda paremaks muutub tema eesti keele oskus (tabel 8.2). See kinnitab ühelt poolt seda, et eesti keelt peetakse vähemalt vajalikuks (kui mitte oluliseks), ning teiselt poolt seda, et neil uussisserändajatel, kellel on õnnestunud leida endale sobiv keelekursus ja jätkukursused ning kes saavad keeleõppeks tuge (sh keele praktiseerimiseks vajalikke suhtluskaaslasi ja -kohti), tulevad keeleõppega toime.

Joonis 8.2. Uussisserändajate enesehinnanguline eesti keele oskus 2017, 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Kui Eestis ühe aasta elanud uussisserändajatest on aktiivne eesti keele oskus 4%-l (vt tabel 8.2 veergude „Valdab vabalt“ ja „Saab aru, räägib, kirjutab“ summa), siis nende puhul, kes on Eestis elanud juba viis aastat, on see näitaja kasvanud 16%-le. Samamoodi väheneb pikemalt Eestis elanute hulgas nende uussisserändajate osakaal, kes ei oska eesti keelt üldse: viie aastaga kahaneb näitaja 40%-lt 12%-le (vt tabeli 8.2 veerg „Üldse ei oska“). On vaja arvestada, et küsitluse avatud vastustena esitati palju kommentaare (ennekõike kriitilisi) selle kohta, kust ja kuidas leida sobivaid eesti keele õppe võimalusi.

2 Aktiivne keeleoskus: inimene saab keelest aru, räägib ja kirjutab selles.

Keeleõppega seotud küsimusi ja kitsaskohti on puudutanud ka paljud varasemad Eestis tehtud uuringud nii püsielanike (eestivenelaste) kui ka uussisserändajate kohta.

Siiski on ka viiendat aastat Eestis elavate uussisserändajate hulgas märkimisväärne hulk (u 45%) neid, kelle eesti keele oskus on puudulik või passiivne (vt tabel 8.2 veergude „Saab veidi aru, aga ei räägi“ ja „Üldse ei oska“ summa). Sarnase tulemuse andis uussisserändajate küsitlus 2017. aastal.

Ootuspäraselt näitavad ka EIM-i tulemused, et eesti keelt juba õppivate uussisserändajate hulgas (35% vastajatest) on eesti keele keskmine või väga hea oskus ligikaudu 20–25 protsendipunkti võrra sagedasem kui nende hulgas, kes alles plaanivad hakata eesti keelt õppima (lähima aasta või lähima kolme aasta jooksul). Ühepalju 9% on neid uussisserändajaid, kes üldse ei plaani eesti keelt õppida, ja kes plaanivad seda teha kaugemas tulevikus kui kolm aastat.

Tabel 8.2. Uussisserändajate enesehinnanguline eesti keele oskus Eestisse saabumise aasta alusel 2020 %

	Valdab vabalt	Saab aru, räägib, kirjutab	Saab aru, räägib veidi	Saab veidi aru, aga ei räägi	Üldse ei oska
2020	1	3	23	31	40
2019	1	5	25	43	26
2018	1	6	28	46	19
2017	1	11	31	40	15
2016	3	13	37	33	12

Allikas: EIM 2020.

Eestis kohanemine ja ligipääs teenustele

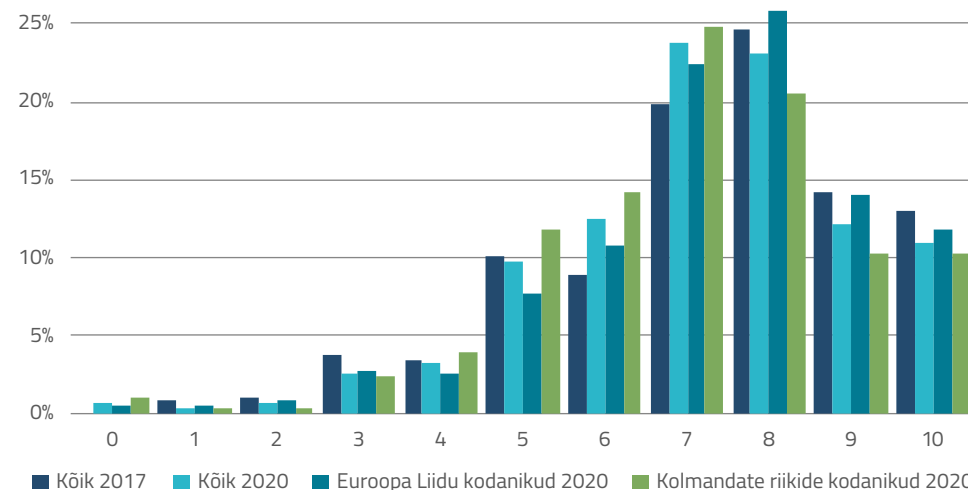
EIM-is küsiti uussisserändajatelt ka hinnangut nende üldisele Eestis kohanemisele ja kuuluvustundega seotud küsimusi.

Uussisserändajad said anda enda Eestis kohanemisele üldise hinnangu kümnepunk-tiskaalal (0 – kohaneda on olnud väga keeruline ... 10 – on kohanenud suurepäraselt) ja tulemused on esitatud joonisel 8.3. Keskmiselt peavad nad end hästi kohanenuks: ligikaudu kaks kolmandikku (70%) hindab enda kohanemise väga heaks või suurepärase

lähedaseks (skaalapunktid 7–10). Keskmiselt paremaks (heaks kuni suurepäraseks, skaalapunktid 6–10) hindab enda kohanemise kokku 82% vastanutest (2017. a 81%).³ Ühepalju (umbes kümnendik) uussisserändajaid hindas enda kohanemise Eestis keskmisest halvemaks (halvem kui skaalapunkti keskmine, st 5) ja vastas kuuluvustunde küsimuste teemaplokis, et ei tunne ennast Eestis teretulnuna (11%).

Aja möödudes muutub inimese arvamus enda kohanemisest. Nii hindavad Eestis juba viis aastat elanud uussisserändajad enda siin kohanemise keskmiselt 6–7 protsendipunkti paremaks kui need, kes on siin olnud ainult ühe aasta. Selle järkjärgulise muutuse tempo on u 1–2 protsendipunkti aastas. Teisisõnu on uussisserändajate kohanemine suhteliselt aeglane protsess, mida näitavad ka muud lõimumisteemalised uuringud. Oluline on siinjuures aga asjaolu, et trend on soodsas suunas, st Eestis elatud aeg ei too kaasa kohanemistunde vähenemist.

Joonis 8.3. Euroopa Liidu ja kolmandate riikide kodanikest uussisserändajate üldine hinnang enda kohanemisele Eestis 2017, 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Enim on uussisserändajatel aidanud Eestis kohaneda eestlastest või teisest rahvusest sõbrad, sugulased, kolleegid ja kaasõpilased, samuti organisatsioon, millega ollakse siin seotud (tööandja või (üli)kool) – ühte või mitut neist teguritest nimetas ligikaudu kolmandik vastajatest (29–36%). Vähemal määral aitab uussisserändaja kohanemisele

3 2017. a ankeedis olid skaalajaotiste vahemikud 1 kuni 10, aga 2020. a ankeedis 0 kuni 10.

kaasa (eestlasest või teisest rahvusest) elukaaslane/abikaasa, aga toeks on ka sotsiaalmeediagrupid (15–22%). Kolmas klaster moodustub kohanemisprogrammist ning Eesti riigi- ja omavalitsuste ametnikest, keda on enda kohanemise toetajana kokku märkinud ligikaudu kümnendik uussisserändajatest (8–10%). 4% vastajatest andis teada, et nad on küll abi vajanud, kuid pole seda saanud.

Uussisserändajate kohanemist mõjutab tugevasti ligipääs teenustele, mis jagunevad Eestis sellistesse rühmadesse nagu baas-, üld-, ülemineku- ja nn metateenused.⁴ Tulemused näitavad (joonis 8.4), et neil, kellel on mõne teenusega kogemus, on ligipääs baas- ja üldteenustele tavaliselt hea. Nii on see näiteks valdava osa nende uussisserändajate puhul, kellel on kogemus teenustega, mis puudutavad ligipääsu internetile, ametlike toimingutega, eluasemega seotud teenustega, korrakaitsega jms (u 86–97%, ligipääsu kohta antud vastused „Väga hea“ ja „Pigem hea“).

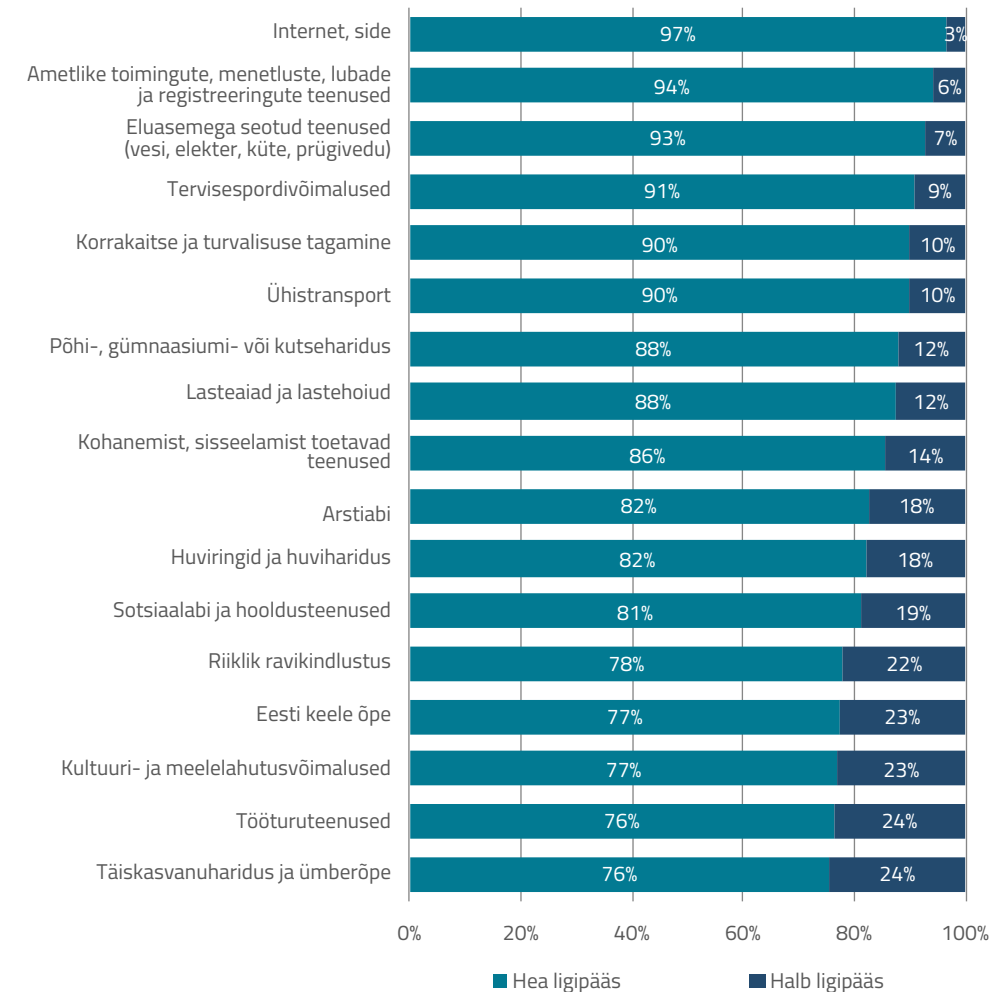
Seevastu teatud kitsaskohad ilmnevad üleminekuteenuste puhul, mis ennekõike peaksid toetama uussisserändaja üleminekut ühest rollist (uussisserändaja) teise (püsielanik, kes ei sõltu sisserändetaustast). Need teenused aitavad üldjuhul kiirendada kohanemist, toetades sisserändaja üleminekut nende üldteenuste kasutamisele, mida osutatakse ühetaolistelt kõigile elanikele. Ligipääsu mitmele sellisele teenusele on halvaks hinnanud ligikaudu viiendik kuni neljandik vastajatest, kellel on teenusega kogemus (vastused „Pigem halb“ ja „Väga halb“). Nii oli see näiteks tööturuteenustega, täiskasvanuharidus- ja ümberõppeteenustega, kultuuri- ja meelelahutusvõimalustega ning ligipääsuga eesti keele õppele.

Tuleb pidada silmas, et võrdluses kahe teise siinses EIM-is käsitletava elanikerühmaga (tagasiöördunud (ptk 7) ja Eesti püsielanikud) ning nende rahvusrühmadega (eestlased ja teisest rahvusest elanikud) on uussisserändajate keskmine suhteline rahuolu ligipääsuga teenustele märksa suurem ja keskmine suhteline rahuolematu tunduvat väiksem.

Selliste – teatud mõttes positiivsete – erinevuste oletatavaid põhjuseid võib hüpoteetiliselt kujutleda mitu. Näiteks võib üks põhjus olla see, et ebaproportsionaalselt suur osa uussisserändajatest elab piirkondades, kus teenustele ligipääs ongi võrreldes ülejäänud Eestiga keskmiselt parem (suurlinnad). Põhjused võivad olla ka uussisserändajate ebaproportsionaalselt väiksemad ootused teenustele ligipääsule ja kvaliteedile (st Eesti teenuseid võrreldakse oma päritoluriigis pakutavatega), suhteliselt napp Eestis viibitud aeg, mis ei ole võimaldanud kinnistuda negatiivsemal hinnangul, samuti väga halva järjekohaga kogemuse saanud uussisserändaja lahkumine Eestist. Loetletud oletuste kinnitamine või ümberlukkamine vajab edasist täpsemat uurimist.

Põhjustena, miks uussisserändajad märkisid küsitluses etteantud valikutest ühe või teise teenuse kohta halva ligipääsu, nimetasid nad infopuudust (u 54% neist vastajatest) ja teenuse osutamist neile mittesobivas keeles (31%).

Joonis 8.4. Uussisserändajate hinnang ligipääsu kohta teenustele, millega neil on kogemus („Hea ligipääs“ sisaldab vastuseid „Väga hea“ ja „Pigem hea“ ning „Halb ligipääs“ vastuseid „Pigem halb“ ja „Halb“) 2020 %

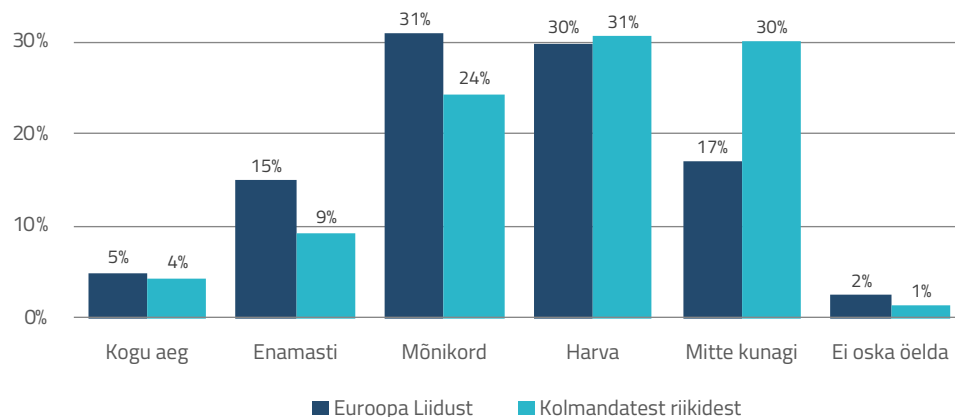
Allikas: EIM 2020.

4 Teenuste eristamise kohta vt täpsemalt Tamm jt, 2016.

Monitooringust ilmnevad seosed infopuuduse ja teiste tunnuste vahel.

Näiteks on tunduvalt suurema tõenäosusega infopuuduses need, kes eesti keelt ei õpi või kes oskavad eesti keelt vähem. Info kättesaadavus, puudumine ja/või info saamise ja otsimise oskus (sh info killustatus) on olnud Eestisse saabunud uussisserändajate mure juba aastaid.⁵ Teisalt võib teenusele hinnangu andmist tugevalt mõjutada teenuse laad. Näiteks kehtib teatud teenuste osutajatele nõue vastata kindlatele tingimustele, mõne teenuse kasutajalt eeldatakse aga teatud tasemel keeleoskust või on kasutajal endal teatud ootused teenuse tarbimise tulemusele. EIM-is osalejatel paluti anda hinnang info üldisele kättesaadavusele. Ligikaudu 20% Euroopa Liidu ja 13% kolmandate riikide kodanikest uussisserändajad on olnud Eestis viimase 12 kuu jooksul infopuuduses (joonis 8.5). Kahe rühma tulemuse erinevust võib aidata selgitada asjaolu, et kolmandatest riikidest pärit uussisserändajatele (kellest suur osa oskab vene keelt või on venekeelse taustaga) on info Eesti kohta kättesaadav ka vene keeles, kuid ingliskeelset infot leidub teatud valdkondades või teenuste kohta ainult piiratud ulatuses, sh teenustele ligipääsu kohta.

Joonis 8.5. Euroopa Liidu ja kolmandate riikide kodanikest uussisserändajate vastus küsimusele, kas nad on viimase 12 kuu jooksul olnud Eestis toimuva suhtes infopuuduses 2020 %

Allikas: EIM 2020.

⁵ Vt nt Kaldur jt, 2019.

Ühtekuuluvustunne ja seos Eestiga

Lühiajalise kohanemise ja pikaajalise lõimumise edu üks tagatisi on inimese kuuluvustunde seos ja olemuslik sobivus riigiga, kus ta elab. See võib olla tema vahetu elukoht (nt linn, vald või küla) või abstraktsemalt Eesti riigi või rahvaga (st kohalike elanikega) ühte kuuluvuse tunne.

Küsitlustulemuste järgi tunnevad uussisserändajad ootuspäraselt suurimat (skaalal vastus „Väga seotud“) ühte kuuluvuse tunnet omaenda päritoluriigiga, järgneb seotus nii Eestiga laiemalt kui ka enda vahetu elukohaga Eestis. Huvitav trend ilmneb selles, et Eesti riigiga seotuse tunne muutub aja jooksul tugevamaks (viie aasta vältel u 8 protsendipunkti: 74%-lt 82%-le), kuid seotus enda elukoha asukohaga Eestis (nt linnaga) jääb samaks (aastati kõigub 73% +/-3 protsendipunkti vahel). Kuigi sellise erinevuse täpset põhjust andmed anda ei võimalda, võime ühena võimalikest põhjustest oletada, et Eesti riik on uussisserändaja mõistes mõnevõrra olulisem kuuluvustunde või suhestumise objekt kui näiteks linn, kus ta elab.

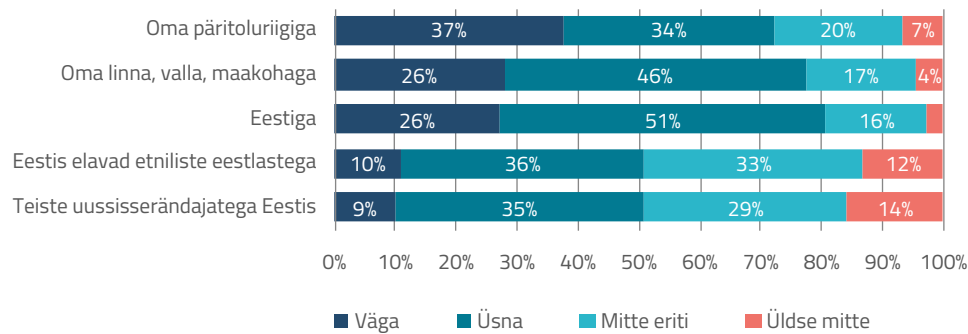
Oodatult ilmneb uussisserändajate puhul ka teatud (etniliste) eestlastega ühte kuuluvuse tunne: u 45% tunneb end nendega lähedase või väga lähedasena (joonis 8.6). Selle eripära on samuti tõik, et mida kauem on uussisserändaja Eestis elanud, seda suuremaks muutub nii Eesti riigi kui ka siinsete elanike (eestlaste) vastu tuntav ühtekuuluvustunne. Tähelepanuväärne on 2020. aasta andmete põhjal aga see, et see seos või trend on oluliselt nõrgem kui 2017. aasta EIM-i andmete põhjal, ning vajab seepärast edasist põhjalikumalt uurimist.

Huvitav on veel trend, et Eestis viibitud viie aasta jooksul nõrgeneb uussisserändajate kuuluvustunne (suhestumine) nii enda päritoluriigi kui ka Eestis elavate teiste uussisserändajate suhtes (kokku mõlema puhul u 9 protsendipunkti).

Eestiga ühte kuuluvuse ja seotuse tunne määrab sageli ära selle, kas ja kui kauaks soovib uussisserändaja Eestisse jääda. Küsitlustulemused näitavad, et kindlasti soovib neist siia jääda 22% ja pigem 39%, seega on kindel või pigem kindel soov end Eestiga siduda kokku 61%-l siia saabunud uussisserändajatel (joonis 8.7). See on sarnane tulemus 2017. aasta EIM-iga (58%). Nagu selgus 2017. aasta andmekogumise tulemusest, nii soovivad ka 2020. aasta seisuga Eestisse jääda eelkõige kolmandatest riikidest pärit uussisserändajad (68% vs. 52%).⁶

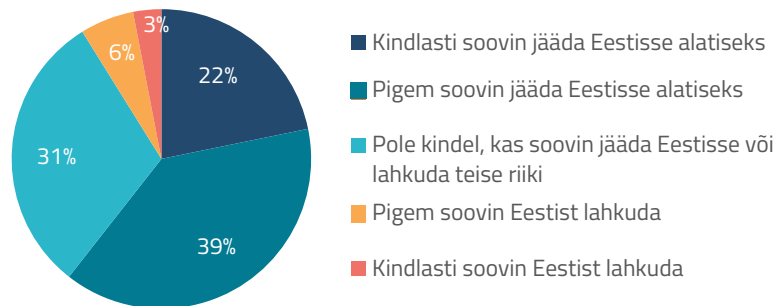
⁶ Tulemused viitavad ühtlasi sellele, et mida suurem on inimese tunnetuslik seotus Eestiga, seda suurem on tema soov Eestisse jääda. Kuna seose olemasolu ei tähenda alati põhjuslikkust, on vaja seda asjaolu siiski edasi uurida.

Joonis 8.6. Erinevate elanikerühmade ja asukohtadega ühte kuulumise tunne uussisserändajate seas 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Joonis 8.7. Uussisserändajate jaotus soovi alusel jääda Eestisse elama 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Ühiskondlik aktiivsus ja osalus

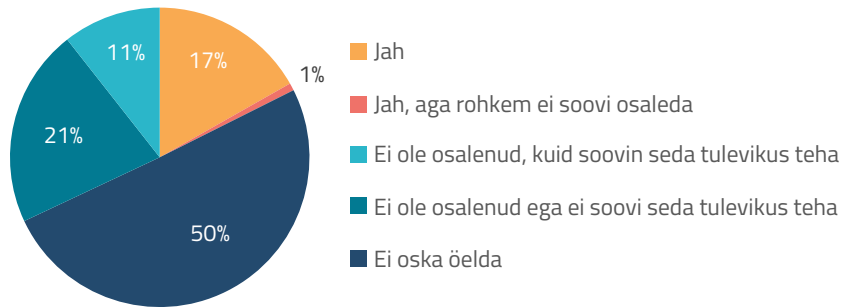
See, et Eesti elanikud peaksid osalema riigi poliitilises ja ühiskondlikus elus oma rahvusest sõltumata on Eesti lõimumispoliitika üks aluspõhimõtteid (vt pikemalt ka ptk 4, eestlaste ja teisest rahvusest elanike poliitiline ja ühiskondlik osalus).

2020. aasta EIM-i küsitlustulemused näitavad, et 17% uussisserändajatest on ühel või teisel moel osalenud Eestis vabatahtlikus tegevuses (joonis 8.8) ja ligikaudu 20% mõne vabaühenduses töös või tegevuses.

Seega on neist ligikaudu iga viies puutunud kokku siinse vabakonna tegevustega või neis kaasa löönud. Pooled (50%) uussisserändajad polnud osalenud üheski tegevuses, kuid sooviksid seda teha (tulevikus). Mõnevõrra suurem on osaluse aktiivsus ja soov kolmandatest riikidest pärit inimestel ning veidi väiksem Euroopa Liidu kodanikel. Need tulemused on sarnased 2017. aasta küsitluse tulemustega. See võib ühelt poolt näidata seda, et uussisserändajate kaasamise või nende enda osalemise võimekus on saavutanud teatud lae, mis ilma (välise, nt riigi- või vabakonna poolt tuleva) toetuseta ei muutu. Seega võibki praegune tase näidata Eestisse saabunud keskmise uussisserändaja soovi, valmisolekut ja võimalusi praeguses taustsüsteemis (st info olemasolu, pakkumus, Eesti organisatsioonide kaasamisvõimekus jm). Teisalt võivad tulemused näidata seda, et ehkki on palju neid uussisserändajaid, kes soovivad mõnes ühiskonna tegevuses osaleda (50%), jõuavad tegeliku osaluseni ainult vähesed (st eeldus ja lähtepunkt on kahe EIM-i samaväärne tulemus mõlemal andmekogumisaastal (2017 ja 2020), seega arvestusega, et kahe andmekogumise vahe on kolm aastat). Eesti riik on koostöös vabakonnaga võtnud viimastel aastatel ette hulga samme uussisserändajate suuremaks kaasamiseks vabatahtlikku tegevusse (nt Vabatahtliku Värava arendamine, eesti keele kõrval ka võõrkeelne vabatahtlikku tegevusse värbamise kommunikatsioon). Ilmselt näitavad alles kolmanda EIM-i tulemused, kas ja millist mõju on see sekkumine avaldanud, st kas ka kolme-nelja aasta pärast tehtava EIM-i alusel on nende uussisserändajate hulk, kes küll pole Eesti vabakonna tegevuses osalenud, kuid soovivad seda teha, ligikaudu 50%.

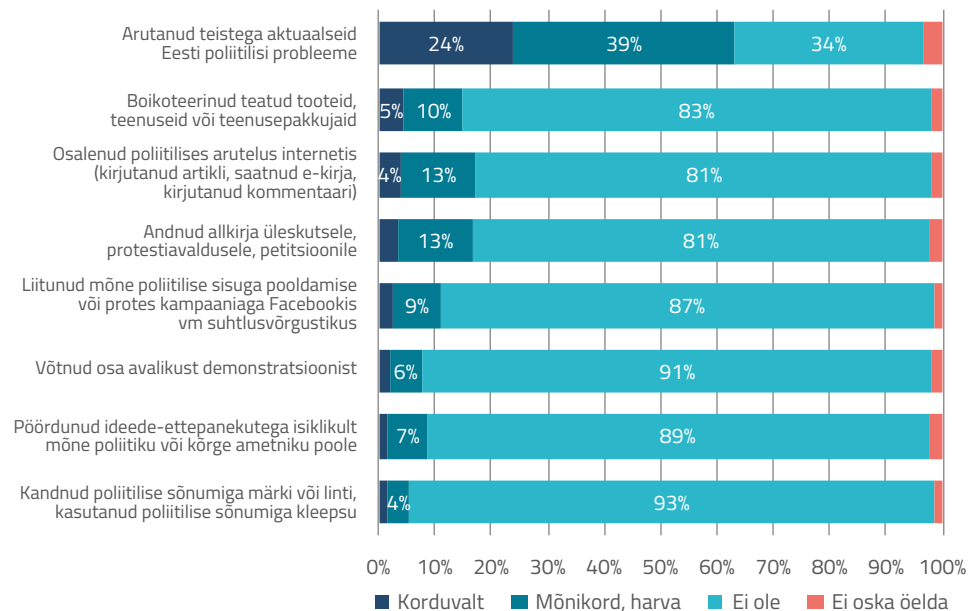
Peale selle, et uussisserändaja saab olla ühiskondlikult aktiivne, on tal oma elukohariigi elus võimalik osaleda ka poliitiliselt, võttes osa poliitilise sisu või eesmärgiga tegevustest. Küsitlustulemustest selgub, et kui arvata välja poliitilise sisuga arutelud, siis on Eestis elavad uussisserändajad poliitiliselt suhteliselt väheaktiivsed (joonis 8.9). See ei ole ülemäära üllatav, sest sarnane on ka siinsete püsielanike näitaja. Tulemuste põhjal näeme, et sõltuvalt osalusvormist on poliitiliselt väga aktiivsed ligikaudu 6–15% Eestis elavatest uussisserändajatest.

Joonis 8.8. Uussisserändajate osalus Eesti vabatahtlikus tegevuses viimase 12 kuu jooksul 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Joonis 8.9. Uussisserändajate osalus Eesti poliitilises elus viimase 12 kuu jooksul 2020 %

Allikas: EIM 2020.

Tööturg

Enda kohta Eesti tööturul peab heaks ja kindlaks ligikaudu 70% Eestis töötavatest uussisserändajatest. Siia rühma kuuluvad inimesed, kelle arvates on nende ametikoht kooskõlas haridustasemega (69%), kes on oma sissetulekuga väga või pigem rahul (71%) ning arvamusel, et soovi korral leiaksid nad järgmise kolme kuu jooksul Eestis sobiva (uue) töökoha (68%). Need näitajad on väga sarnased 2017. aasta EIM-i tulemustega. Eesti tööturul tunnevad end ebakindlalt aga need ligikaudu 15–20% siin töötavatest uussisserändajatest, kes ei ole oma sissetulekuga rahul ja kelle hinnangul eeldab nende praegune töö madalamat haridustaset (st nad on enda hinnangul selle töö jaoks üle kvalifitseeritud).

Märkimisväärseid erinevusi Euroopa Liidu ja kolmandatest riikidest pärit uussisserändajate vahel ei ilmne, ainult mõnevõrra kindlamalt näivad end Eesti tööturul tundvat kolmandatest riikidest pärit inimesed. Nende puhul võib oletada, et see tuleneb osaliselt nende staatusest (viibivad Eestis elamisloaga töötamiseks). See tagab neile suurema kindlustunde just tänu asjaolule, et nende ootused on selgesti piiritletud näiteks teadmise, et tööleping on ajaliselt (õiguslikult) piiratud ja selle lõppedes tuleb naasta päritoluriiki.

Kokkuvõte

Uuringu järgi on Eestisse saabunud uussisserändajad kohanenud siin pigem hästi. Ligikaudu kaks kolmandikku (70%) neist hindab oma kohanemise väga heaks või suu- repärase lähedaseks (skaalapunktid 7–10). Keskmisest paremaks (st heaks kuni suu- repäraseks, skaalapunktid 6–10) peab enda kohanemist 82% vastanutest (2017. a 81%).

Enim on uussisserändajatel aidanud kohaneda eestlasest või teisest rahvusest sõbrad või sugulased, kolleegid või kaasõpilased ning organisatsioon, millega ollakse seotud (töandja või (üli)kool).

Enda kohta Eesti tööturul peab heaks ja kindlaks ligikaudu 70% Eestis töötavatest uussisserändajatest. Siia rühma kuuluvad inimesed, kelle arvates on nende ametikoht kooskõlas haridustasemega (69%), kes on oma sissetulekuga väga või pigem rahul (71%) ning arvamusel, et soovi korral leiaksid nad järgmise kolme kuu jooksul Eestis sobiva (uue) töökoha (68%). Need näitajad on väga sarnased 2017. aasta EIM-i tulemustega.

Uussisserändajate kohanemise oluline tegur on ligipääs riigi teenustele. Küsitlustulemused näitavad, et üld- ja baasteenustele ligipääs on Eestis hea. Peamiste põhjuste seas, miks teatud teenustele on neil olnud keskmisest halvem ligipääs, mainisid uussisserändajad infopuudust (u 54% vastajatest, kes märkisid ligipääsu halvaks) ja teenuse osutamist neile mittesobivas keeles (31%). Keskmiselt on uussisserändajatel nende endi hinnangul teenustele parem ligipääs kui näiteks püsielanikel või tagasipöördujatel.

EIM-i alusel soovib Eestisse kindlasti jääda 22% vastajatest ja pigem jääda 39% vastajatest, seega on kindel või pigem kindel soov end Eestiga siduda 61%-l Eestisse saabunud uussisserändajatel. See tulemus sarnaneb 2017. aasta küsitluse tulemustega (58%) ja nagu tookord, soovib ka 2020. aasta andmete alusel Eestisse jääda suurem osa kolmandatest riikidest pärit inimesi (2017. a 68% ja 2020. a 52%).

Kasutatud kirjandus

Anniste, K. 2018. Rändetrendid maailmas, Euroopas ja Eestis. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. Tellija: Arenguseire Keskus. https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2018/08/ASK_R%C3%A4nne.pdf.

Kaldur, K., Kivistik, K., Pohla, T., Veliste, M., Pertsjonok, N., Käger, M., Roots, A. 2019. Uussisserändajate kohanemine Eestis. Uuringuaruanne. Balti Uuringute Instituut. <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/Uussisserandajate-kohanemine-Eestis-2019-EE.pdf>.

Kallas, K., Kaldur, K., Kivistik, K., Plaan, K., Pohla, T., Ortega, L., Mürk, I., Väljaots, K. 2014. Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks. Uuringuaruanne. Balti Uuringute Instituut. <https://www.ibs.ee/wp-content/uploads/Uussisser%C3%A4ndajate-kohanemine-Eestis.pdf>.

Tamm, G., Nedozhogina, O., Lees, K., Veskimäe, M., Espenberg, S., Kiisel, M. 2016. Uussisserändajatele mõeldud teenuste arendamise metoodika väljatöötamine. Aruanne nr 1. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE. https://www.siseministerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/uussisserandajad_aruanne.pdf.

Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K., Anniste, K. 2010. The formation and development of the Estonian diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (7), 1157–1174. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2010.481614>.

9

EESTI ÜHISKONNA LÕIMUMISE SUUR PILT. SEGREGATSIOONIST SIDUSUSENI?

Raivo Vetik

Tallinna Ülikool

Nikolai Kunitsõn

Katrina Koppel

Nawal Shaharyar

Ivan Polõnin

Sissejuhatus

Selles aruandes ei analüüsita Eesti ühiskonna lõimumist mitte ainult uusima Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM), vaid kõigi 20 aasta jooksul tehtud kaheksa monitooringu andmete alusel. Lisaks toetume paljudele teistele uuringutele, mida on tehtud alates Eesti iseseisvuse taastamisest 30 aastat tagasi, et saada võimalikult terviklik pilt ühiskonna senisest lõimumisest.¹

Seega on tegu juubeliaruandega, milles võetakse kokku umbes ühe inimpõlve jooksul toimunud olulisimad sündmused, tuuakse esile lõimumise põhilised väljakutsed ja vaadatakse ka tulevikku. Seepärast ei ole ka siinse aruande kokkuvõtte üldistuse tasandiks mitte lõimumise sisuvaldkonnad eraldi, nagu eelnenud peatükkides, vaid lõimumise n-ö suur pilt ja selle osade seosed. Just eri valdkondade omavaheliste seoste analüüsi kaudu sõnastame oma põhilised järeldused.²

Aruande kokkuvõttev peatükk jaguneb neljaks osaks.

Esimeses osas põhjendame oma analüüsitudeli valikut. Teises osas analüüsime Eesti ühiskonna lõimumist kuuluvussuhetega seotud valdkondades (keelekasutus, kontaktid, meediatarbimine, haridussüsteem ja riigiidentiteet), tuues esile nende objektiivsed arengutrendid, nendega seotud subjektiivsed hoiakud ning poliitikakujundamise dilemmad.

Kolmandas osas käsitleme samade rõhuasetuste alusel hierarhiasuhetega seotud valdkondi (kodakondsusetuse institutsiooni püsimine, sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus ning Ida-Virumaa isoleeritus ja perifeersus). Neljandas osas teeme eelnevate osade andmete ja analüüsi alusel üldistuse Eesti ühiskonna lõimumise peamiste väljakutsete võtmes ja teravnevate üleilmsete kriisidega toimetuleku kontekstis.

Eesti ühiskonna lõimumise makro- ja mikrotasandi analüüsi mudelid

Vägivaldne anneksioon ja inkorporeerimine Nõukogude Liidu (NL) koosseisu aastal 1940 katkestas rahvusriikluse ülesehitamise Eestis. Peale iseseisvuse taastamist aastal 1991 sai see küll jätku, kuid uues demograafilises olukorras: kui aastal 1945 oli etniliste eestlaste osakaal olnud Eestis 97,3%, siis 1989. aastal ainult 61% (Vetik, 1993).

Seega oli nõukogude aja ühe tagajärjena kujunenud Eestis kaks võrreldava suurusega keelekogukonda, kelle arusaamad riiklusest olid väga erinevad. Suur osa venekeelsest rahvastikust nägi Eestit pigem NL-i orgaanilise koostisosana, paljud eestlased aga tajusid nõukogude ajal saabunud migrante endise kommunistliku võimustruktuuri käepikendusena ja nende jäämist iseseisvuse taastanud Eestisse peeti küsitavaks. Taolisel hoiakul oli reaalne kate selles mõttes, et umbes kolmandik venekeelsetest elanikest 1990. aastail tõepoolest lahkuski Eestist. Suurem osa aga jäi siia ning see ongi alus küsimusele venekeelsete elanike lõimumisest iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigi ühiskonda.

Üks kirjanduses enim kasutatud teoreetilisi raamistikke Eesti rahvussuhete analüüsil on Rogers Brubakeri kolmikseose mudel, milles eristatakse kolme toimijat: nn rahvustavat riiki, rahvusvähemusi ja viimaste nn väliskodumaad ehk Venemaad (Brubaker, 1996; Brubaker 2011). Siinse analüüsi eesmärkide seisukohalt on Brubakeri mudeli väärtus selles, et see toob selgelt esile Eesti venekeelsete elanike seose ühelt poolt Eesti riigiga, mis sai peale ümberasumist nende uueks kodumaaks, ning teiselt poolt Venemaa kui endise kodumaaga, millega nad on seotud keele, kultuurimentaliteedi ja ajalooliste juurte kaudu. Seega kujutab venekeelsete elanike lõimumine Eesti ühiskonda nende sammammulist eemaldumist endisest kodumaast ja kohanemist uuel kodumaal.

Järgneva analüüsi makroajalooline mõõde ongi üles ehitatud segregatsiooni ja sidususe eristusele: sidemete nõrgenemine Venemaaga ja sidususe tugevnemine Eestiga, mille käigus endine impeeriumirahvus muutub rahvusriigi vähemusrahvuseks (Taagepera, 1995; Ehala 2021).

Just Eesti ühiskonna sidususe tugevdamise eesmärgist lähtuvalt esitame neli küsimust, tuues nende kaudu esile lõimumise peamised väljakutsed.

- Kas Eesti haridussüsteemi viimine eestikeelsele alusele peab tõesti võtma aega mitu inimpõlve?

¹ Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu vajadust arutati esimest korda 1990. aastate keskpaigas ÜRO arenguprogrammi projekti „Muulaste integratsioon Eesti ühiskonda: sihiseadeid“ (1997) raames, konkreetsemal tasandil tõusis regulaarse monitooringu vajadus päevakorda Eesti sotsiaalteadlaste uurimisprojekti „VERA“ raames (Lauristin jt. 1997; Heidmets jt. 1997; Heidmets 1998).

² Kokkuvõtte autorid tänavad Erik Terki väärtuslike kommentaaride ja täienduste eest antud teksti esimesele versioonile.

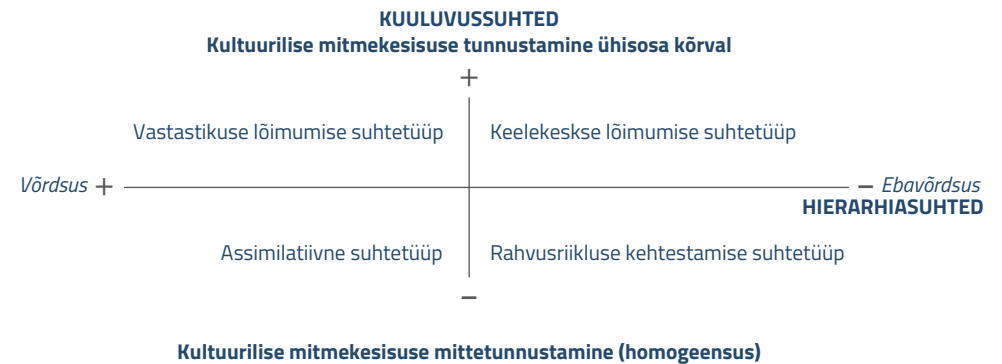
- Miks püsib mittekodanike institutsioon Eestis ka veel 30 aastat peale taasiseisvumist?
- Miks on inimeste sotsiaal-majanduslik edukus Eestis pahatihti seotud etnilise tunnusega?
- Kuidas siduda Ida-Virumaa valdavalt venekeelsed linnad tugevamalt ülejäänud Eestiga?

Ülal kirjeldatud makroajaloolise muutuse analüüsis keskendume kahele omavahel seotud lõimumise mikrotasandi mõõtmele: kuuluvus- ja hierarhiasuhetele etniliste enamus- ja vähemusrühmade vahel. Esimene neist on seotud kultuuriliste piiride tõmbamisega gruppidevahelistes suhetes, milles raames eristub kultuurilise mitmekesisuse versus homogeensuse orientatsioon. Teisena nimetatud mõõde on seotud gruppidevaheliste suhete sotsiaal-majandusliku ja poliitilise aspektiga ning selle puhul võib eristada võrdsuse versus ebavõrdsuse orientatsiooni.

Lõimumisprotsessi kahe mõõtme ja nende sisemiste orientatsioonide seostamise alusel saame tervikliku analüüsimudeli. Selle elemendid on neli eristuvat, aga samal ajal ka teineteist täiendavat suhtetüüpi (joonis 9.1).

- **Rahvusriikluse kehtestamise suhtetüüp:** kuuluvussuhetes on valdav kultuurilise homogeensuse, hierarhiasuhetes ebavõrdsuse orientatsioon.
- **Keelekeskse lõimumise suhtetüüp:** kuuluvussuhetes on valdav kultuurilise mitmekesisuse tunnustamise (ühisosa kõrval), hierarhiasuhetes ebavõrdsuse orientatsioon.
- **Vastastikuse lõimumise suhtetüüp:** kuuluvussuhetes on valdav kultuurilise mitmekesisuse tunnustamise (ühisosa kõrval), hierarhiasuhetes võrdsuse orientatsioon.
- **Assimilatiivne suhtetüüp:** kuuluvussuhetes on valdav kultuurilise homogeensuse, hierarhiasuhetes võrdsuse orientatsioon.

Joonis 9.1. Lõimumisprotsessi mikrotasandi relatsiooniline analüüsimudel.

Allikas: autorid

Selles kokkuvõttes analüüsitakse Eesti ühiskonna lõimumist ülal kirjeldatud makro- ja mikrotasandi mudelite seostamise alusel Pierre Bourdieu relatsioonilisest sotsiaalse praktika teooriast lähtuvalt (Bourdieu, 1977; Bourdieu & Wacquant, 1991).³ Meid huvitab, millised on lõimumisvälja kahe mõõtme omavahelised seosed (Bourdieu mõttes välja ja habituse seosed), nende sisemiste tüüpide seosed (domineeriva ja domineeritava subjektipositsiooni seosed) ning mudelis eristatud suhtetüüpide proportsioon Eesti ühiskonna arengu eri järkudel. Nimetatud uurimiseesmärkide põhjal on kujundatud ka aruande kokkuvõtva peatüki struktuur.

Teoreetilist alust tutvustavale osale järgneb lõimumisvälja subjektiivsele poolele ehk kuuluvussuhetele keskenduv osa, kuid samas toome relatsioonismist lähtudes esile ka nende aluseks olevad objektiivsed sotsiaalsed struktuurid. Sellele järgnev osa on pühendatud lõimumisvälja objektiivsel poolel kujunenud hierarhiasuhetele, kuid me ei käsitle neid mitte isoleerituna, vaid subjektiivsete hoiakute kontekstis, mille kaudu objektiivseid struktuure taastoodetakse või muudetakse.

³ Esitatud analüüsimudeli metateoreetiline allikas on viimastel aastakümnetel esile kerkinud relatsiooniline lähenemine sotsiaalteadustes. Relatsioonism ei näe inimeste subjektiivseid lõimumishoiakuid mitte isoleerituna, vaid seotuna enamus- ja vähemusrühma objektiivsete positsioonidega majandus- ja poliitikaväljal. See ei tähenda objektiivsete majanduslike ja poliitiliste struktuuride determinismi, sest need omakorda sõltuvad lõimumisvälja subjektiivsest poolest, kuna neid taastoodetakse või muudetakse tegevuse kaudu, mis põhinevad vastavatel hoiakutel. Nimetatud seost rõhutab relatsioonism ka poliitikakujundamisel, st lõimumispoliitikas lahendamist vajavate probleemide sõnastamisel ei piirdata tervikliku nähtuse ühe poolega, nagu peavool seda teeb. Peavool näeb lõimumisprobleeme eelkõige n-ö kõrvalekalletena, psühholoogiseerides tekkepõhjuselt sotsiaalsed, majanduslikud või poliitilised nähtused.

Samasugune seostele keskendumine on lõimumise mõlema mõõtme sisemiste orientatsioonide ja mudelis eristatud nelja suhetüübi omavahelise proportsiooni analüüsi alus. Kokkuvõtte lõpus toome sisse ka sotsiaalse ja poliitilise välja omavahelised seosed, muutes sellega analüüsiobjektiks parteipoliitilise välja loogika, mille alusel tehakse lõimumist kõige enam mõjutavad otsused.

Kuuluvussuhete mõõde

Selles alaosas käsitletakse Eesti ühiskonna muutumist kuuluvussuhete kolmes valdkonnas: esiteks kahe keelekogukonna keelekasutus, omavahelised kontaktid ja meediatarbimine, teiseks koolisüsteemi ümberkujundamine eestikeelseks ning kolmandaks mõlemat poolt ühendava riigiidentiteedi kujunemine. Lähtudes esitatud analüüsitudel on selle mõõtme põhilised dilemmad seotud valikutega ühiskonna kultuurilise mitmekesisuse versus homogeensuse orientatsiooni vahel. Dilemmade alus on enamuse ja vähemuse erinevast sotsiaalsest positsioonist tulenev huvi näha lõimumisvälja keskse ideaalina kas ühiskonna kultuurilist homogeensust või ühisosale toetuvat mitmekesisust. Me toome esile nimetatud valdkondade pikaajalised arengutrendid, nendega seotud ühiskonna hoiakud ja poliitikakujundamise valikud.

Eesti ühiskonna esimene lõimumiskava „Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007“ lähtus kuuluvussuhete dilemmade mõtestamisel John Rexi ja Will Kymlicka ühiskonnakäsitlustest (Vetik, 2002). Need autorid eristavad ühiskonna avalikku ja erasfääri ning lähtuvad nende puhul vastavalt ühisosa ja eristumise põhimõtetest, st erasfääris säilitavad pooled oma kultuurilise eripära, avalik sfäär aga toimib kultuurilise ühisosa kujunemise alusel (Kymlicka nn sotsiaalse kultuuriruumi idee).

Tegu on teoreetilise lähenemisega, mis põhineb klassikalises sotsioloogias kujundatud moderniseerumise mõistel, vastandades traditsioonilise ja modernse ühiskonna tüübi (Rex, 1996). Kuigi see eristus annab ühiskonna lõimumispoliitikale teatud üldsuuna, on sellel ka küsitavusi. Asi on selles, et paljud lõimumisvaldkonnad kuuluvad mõlemasse sfääri ning seepärast ei ole üheselt selge, kumma põhimõtet kasutada.

Näiteks keel ja kultuur on enamuse ja vähemuse liikmete endi jaoks erasfäär, kuid ühiskonna kui terviku sujuvaks toimimiseks on vajalik ka nii ühine keel kui ka teatud kultuuriline ühisosa, mis kuuluvad seega ühtlasi avalikku sfääri. Haridussüsteem kuulub ühelt poolt avalikku sfääri, sest sotsialiseerib lapsed kodanikeks, kuid samas on hariduse sisu ka väärtused ja hoiakud, mis võivad olla erineva ajaloomäluga kultuurirühmadel erinevad. Eesti on siin ilmikas näide, sest nõukogude süsteemist pärit paralleelsete

haridussüsteemide ümberkujundamisel on iseseisvuse taastamise järel olnud enamuse ja vähemuse ootused pigem erinevad. Kuna üheselt mõistetav kriteerium erinevate huvide ja ootuste järjestamiseks puudub, siis jääb ühisosa ja eripära tasakaalu leidmine paratamatult poliitilise valiku küsimuseks, milles on enamusel eelisseisund.

Keelekasutus ja kontaktid

Esimeses integratsiooniprogrammis seati Eesti ühiskonna lõimumise eesmärgiks „avatud mitmekultuurilise ühiskonna tekkimine, milles erinevatest rahvustest inimesed tunnevad end Eesti riigi osana ning jagavad ühist eestikeelset kultuuriruumi“ (Riiklik programm 2000). Seega mõtestab see määratlus lõimumist eelkõige kuuluvussuhete kaudu.

Kuigi programmis toodi lõimumisvaldkondadena keele ja kultuuri kõrval esile ka majandus ja poliitika, jäid konkreetsete tegevusmeetmed keelekeskseteks. Majandusvälja meetmed paigutati n-ö üldiste poliitikate kategooriasse, mille sihtrühm on ühiskond tervikuna, mis tähendab, et need mõjutavad ka vähemuste olukorda, kuid ei kuulu otseselt lõimumise alla. Lühidalt: programmi rakenduslik pool keskendus kultuurilis-keelelisele lõimumisele, jättes teised valdkonnad tagaplaanile (Vetik, 2001).

Juba esimene lõimumismonitooring aastal 2000 tõi välja, et sõltumata rahvusest tunnustab enamik eestimaalasi eesti keele oskuse olulisust nii ühiskonna kui ka indiviidi jaoks. See näitab, et kümne esimese taasiseseisvusaastaga toimus venekeelsete elanike seas põhimõtteline muutus, sest enne seda ei olnud eesti keele omandamine prioriteet. Sellele ei olnud küll otsest vastuseisu, kuid nõukogude ajast päranduseks saadud ühiskonna ruumilise, haridusliku, keelelise jm segregeerituse tõttu puudus selleks otsene vajadus.

Kõik senised EIM-id näitavad venekeelsete elanike eesti keele oskuse sammsammulist paranemist. Siinses, 2020. aasta EIM-i aruandes nenditakse, et viie viimase EIM-i võrdluses alates aastast 2008 on enesehinnanguline eesti keele oskajate osakaal kasvanud 31%-lt 42%-le. Sel ajavahemikul on ühelt poolt suurenenud Eesti elanike aktiivne eesti keele oskus ja teiselt poolt vähenenud nende osakaal, kes ei oska eesti keelt üldse (8%). Taustaks võib lisada, et nõukogude aja viimase rahvaloenduse (1989) andmetel oskas eesti keelt 14% venekeelsetest elanikest.

Monitooringute andmete analüüs näitab, et venekeelsete elanike eesti keele oskuse paranemises mängivad suurt rolli eelkõige vanuselised ja piirkondlikud erinevused. Ka 2020. aasta monitooringu andmed kinnitavad, et eesti keele kasutus varieerub piirkonna, vanuse ja rahvustevahelise kontakti vormi alusel. Kõige tugevamalt eristub

Ida-Virumaa, kus aktiivselt valdab eesti keelt ainult viiendik venekeelsetest elanikest. Kahe keelekogukonna keelesuhteid mõjutab ühtlasi asjaolu, et paljud eestlased oskavad suhteliselt hästi vene keelt, kusjuures viimase paarikümne aasta dünaamika alusel on vene keele tähtsustamine eestlaste seas võrreldes 1990. aastatega kasvanud.

Kõrvutades kahe keelekogukonna vastastikust keeleoskust omavahel, võib 2020. aasta EIM-i andmete alusel väita, et vene keelt valdab aktiivselt umbes pool eestikeelsetest ja eesti keelt sama suur hulk venekeelsetest vastajatest. Kui võrrelda 2020. aasta ja 1990. aastate alguse sama näitajat, on näha väga suurt muutust, sest 30 aastat tagasi oskas suur osa eestlasi vene keelt, kuid enamus venekeelseid inimesi eesti keelt ei osanud.

Eesti ja vene keele kõrval muudab Eesti ühiskonna praeguse keelemaastiku kirjumaks inglise keele osakaalu kasv viimastel aastakümnetel, eriti nooremate inimeste seas ja tööturu muutunud nõudmiste tõttu. Lõimumise väga tähtis aspekt on kahe keelekogukonna inimeste omavaheline suhtlus. Kontaktide edendamise soovitus põhineb eeldusel, et need vähendavad rahvastevahelisi eelarvamusi ja suurendavad vastastikust usaldust.

Üldistavalt tuleb siiski tõdeda, et ka 30 aastat peale iseseisvuse taastamist on meil Eesti ühiskonna segregatsioonist sidususeni veel pikk tee minna, sest vabal ajal suhtlevad inimesed enamjaolt omaenda keelekeskkonnas. See tähendab, et teise emakeelega inimestega suheldakse eelkõige tööl või koolis. Muu hulgas kinnitab keelekogukondade tugevat segregatsioonitaset abielustatistika, mille järgi on ainult 7% Eestis sõlmitavatest abieludest segaabiellud.

2020. aasta monitooringu andmete analüüsis tuuakse esile, et nagu eesti keele oskust nii on ka kontaktide sagedust kõige rohkem mõjutavad tegurid vanus ja piirkond. Lõimumise tulevikuvaate mõttes võib siiski täheldada rõõmustavat trendi vanuse alusel: venekeelsete vastajate nooremad vanuserühmad on viimase poole aasta jooksul suhelnud eestlastega nii tööl kui ka vabal ajal umbes kaks korda rohkem kui kõige vanem venekeelne vastajate rühm.

Keelekogukondade kontaktide edendamist raskendab relatsioonilises analüüsitud mudelis väljatoodud kultuurilise homogeensuse ja mitmekesisuse ideaalide vastuolu. Selle üks näide on vaidlus laulupeole venekeelse repertuaari sissetoomise heade ja halbade külgede üle. Vaidluse ühe poole jaoks oleks see sügavate põhimõtteliste kultuuriliste piiride ületamine, millega sekkutaks eestlaste jaoks pühasse rituaali. Igale kultuurile, eriti väikesele, on vajalik oma sisemine hingamisruum (Portsmouth, 2017). Vaidluse teise poole seisukohalt on aga lõimumise ideaal pigem kultuuride paljususe tunnustamine ning nende ühisosa kujundamine, millele aitaksid kaasa kõige enam just laulupeo tüüpi

emotsionaalsed sündmused (Kõlvart, 2017). Seega lähtub vaidluse üks pool kultuurilise autonoomia, teine pool aga kultuurilise ühisosa ideaalist, kusjuures mõlemal on oma seisukohalt olukorda vaadates õigus. Keelekogukondade kontakti iseloomustab kaudselt ka nende meediatarbimine. Eesti meediaväli on nõukogude ajast saati keeleliselt tugevalt eraldatud, kuid viimastel aastatel on hakanud toimuma kaks suurt muutust.

Esiteks nõrgeneb venekeelsete elanike seas Venemaa meedia roll, mis on siiani olnud valdav. Venemaa meedia mõju oli haripunkti aastatel 2007–2008 seoses nn pronkssõduri kriisiga, kuid on peale seda aasta-aastalt kahanenud.

Teiseks suureneb sama rahvusühema seas Venemaa meedia asemel Eesti venekeelsete väljaannete, eelkõige veebimeedia ja avalik-õigusliku ringhäälingu roll. Kõige suuremad muutused on EIM-i andmetel toimunud just viimastel aastatel, mil on näiteks telekanali ETV+ populaarsus ja sellest lähtuv venekeelsete elanike informeeritus Eestis toimuvast kasvanud hüppeliselt.

Sotsiaalmeedia kasutamine nii eesti- kui ka venekeelsete elanike seas on viimase kümnepäeva aasta jooksul kasvanud sarnases rütmis, olles osa laiemast üleilmsest trendist. Samas ilmneb Eesti puhul siin teatud eripära: kui varem oli sotsiaalmeedia (ja laiemalt internetikeskkonnad) populaarsed eelkõige nooremate inimeste seas, siis viimastel aastatel on suurim kasv toimunud sõltumata rahvusest pigem vanemate põlvkondade seas. Nagu meediaväljaannete tarbimise puhul nii on kahel keelekogukonnal ka sotsiaalmeedias erinevad kanalieelistused. Kui eestikeelsete vastajate seas on olnud populaarseim kanal Facebook, millele järgnevad teised põhiliselt ingliskeelsed keskkonnad, siis venekeelsete elanike eelistatud kanalid on Facebooki kõrval olnud venekeelsed Odnoklassniki ja VKontakte.

Võttes arvesse sotsiaalmeedia kasutamise kasvu, võib tulevikus eeldada inimeste infotarbimises isiklike kontaktide ja võrgustike olulisuse veelgi suuremat rolli. Sotsiaalmeedia mõju kasvu lainega kaasnev isiklike kontaktide mõju suurenemine võiks lõimumise edenemist põhimõtteliselt toetada. Näiteks liigub noorem põlvkond video- ja pildipõhistesse sotsiaalmeedia keskkondadesse, kus eri rahvusest inimeste eelistused on pigem sarnased.

Haridussüsteemi ümberkujundamine eestikeelseks

Iseseisvuse taastanud Eesti riigi hariduspoliitika keskne märksõna on nõukogude ajast pärit paralleelsete süsteemide ümberkujundamine eestikeelseks. Ühtne standardiseeritud kooliharidus on olnud kõigi Euroopa riikide moderniseerumise põhiinstrument ja Eesti ei ole siin erand.

Riigikogu otsustas 1993. aastal, et täielik üleminek eesti keelele peab toimuma juba aastaks 2000, kuid tegelikke ettevalmistusi selleks ei alustatud. Selle asemel võeti vastu uus seadus, mille alusel algas koolireform 2007. aastal ja lõppes 2011. aastal. Meie analüüsimudeli terminites võiks selle reformi eesmärki kirjeldada vastastikuse lõimumise suhtetüübina, kuivõrd kahe keele kasutamise 60 : 40 proportsioon aineõppe pidi tagama ühelt poolt venekeelsete laste parema sulandumise eestikeelsesse ühiskonda ja selle kaudu võrdsed võimalused tööturul ning teiselt poolt oma kultuurilise eripära säilitamise võimalused.

Paraku on järgnenud aastad näidanud, et otsustamise ajal mõistlikuna tundunud kompromisslahendusel on omad puudused:

- 1) vene õppekeelega koolides ei omandata eesti keelt soovitud tasemel (HTM 2020);
- 2) mudel taastoodab jätkuvalt keelekogukondade segregeeritust (Sooväli-Sepping, 2019);
- 3) PISA uuringute järgi on vene õppekeelega koolide (sh keelekümblusklasside) õpilaste tulemused märgatavalt halvemad kui eesti õppekeelega koolide õpilastel (Täht jt, 2018; Tire jt, 2019).

Praegune koolisüsteem ei ole pikas plaanis jätkusuutlik selleski mõttes, et Eesti rahvastiku vananedes väheneb eriti tuntavalt õpilaste arv vene õppekeelega koolides (Põder jt, 2017) ning ka õpetajate koolitamine venekeelse hariduse jätkamiseks ei ole piisav.

Selles kontekstis on välja pakutud uus idee ülemineku kohta ühtse Eesti kooli mudelile, mis viiks lõpule 30 aastat tagasi alanud haridussüsteemi ühtsustamise ja mida sõltuvalt konkreetsetest valikutest võib meie analüüsimudeli terminoloogias tõlgendada kas keelekeskse või vastastikuse lõimumise suhtetüübi võtmes (Pedaste 2021).⁴ Makroajaloolises plaanis on koolisüsteemi ümberkujundamine eestikeelseks üks põhilisi mehhanisme, mille alusel ehitatakse nõukogudejärgsel ajastul üles Eesti rahvusriiklust.

Kõigi seniste EIM-ide andmed annavad ühiskonna hoiakutest koolisüsteemi ühendamise reformi kohta väärtuslikku teavet. Kõige tähtsam on lõimumise tulevikuvaate mõttes tõsiasi, et nii eesti- kui ka venekeelsete vastajate seas suureneb toetus esiteks võimalikult varasele eesti keele õppele ja teiseks eesti õppekeelega haridusele. Näiteks 2020. aasta EIM-i andmetel toetab eestikeelse õppe alustamist juba lasteaias 81% eestlastest ja 66% teisest rahvusest vastajatest (15–24 a teisest rahvusest vastajatest

pooldab seda siiski ainult 48%). Kui lasteaia alustamise võimalusele lisada põhikoolis alustamise variant, siis kasvab toetus eestikeelsele õppele veelgi.

Samas näitavad kõik senised monitooringud koolisüsteemi ümberkujundamise seisukohalt fundamentaalset sotsiaalset ja poliitilist fakti, et hoiakutes õppeasutuse tüübi suhtes samasugust üksmeelt ei ole. Toome 2020. aasta monitooringust esile näitajad eraldi lasteaia, põhikooli ja keskkariduse tasandi kohta.

Kui valdav osa eestlastest eelistab täielikult eestikeelset lasteaeda, siis teisest rahvusest inimeste eelistused on väga erinevad: umbes kolmandik neist toetab kahesuunalist keelekümblust, teine kolmandik toetab ainult eestikeelset lasteaeda ja natuke üle 10% toetab venekeelset lasteaeda.

Põhikooli puhul toetab venekeelsetest vastajatest kolmandik vene õppekeelega kooli, kus osa aineid õpetatakse eesti keeles, viiendik seevastu eesti õppekeelega, aga muu kultuuri süvaõppega kooli. Kuuendik venekeelsetest vastajatest toetab täielikult eesti õppekeelega kooli ja umbes kümnendik täielikult vene õppekeelega kooli.

Keskhariduse puhul on teisest rahvusest inimeste hulgas kõige rohkem pooldajaid (kolmandik) praegusel koolitüübil, kus 60% õppes toimub eesti keeles, ja viiendik toetab varianti, kus 60% õppes toimub vene keeles.

Seega on kõigil kolmel haridustasandil venekeelsete vastajate eelistused õppeasutuse tüübi suhtes väga erinevad. Analüüs näitab, et selline eristumine peegeldab eelkõige venekeelse elanikkonna sisemist jaotust sotsiaal-majandusliku staatuse, piirkondliku paiknemise, kodakondsusstaatuse ja teiste demograafiliste tunnuste alusel. Järelikult võib väita, et inimeste eelistused ja hoiakud koolireformi suhtes tulenevad suurel määral nende positsioonist objektiivsete sotsiaalsete suhete ruumis.

Siit järeldub, et haridussüsteemi ei tohiks vaadata isoleerituna ühiskonnast laiemalt, sest piltlikult öeldes ühes poti osas ei saa keeta paksemat suppi kui teises. Mitme teise riigi koolisüsteemi desegregerimise analüüsid on leitud, et formaalsele desegregerimisele järgneb pahatihti uute resegregatsioonivormide teke, sest rühmadevaheline kontakt ei toimu mitte vaakumis, vaid objektiivsete sotsiaalsete hierarhiate kontekstis, mis seda soodustavad (Dixon jt, 2005).

Siit tuleneb, et ainult formaalse kontakti loomine iseenesest ei taga ühiskonnas vastastikuse usalduse ja ühiste arusaamade teket. Sotsiaalsete hierarhiatega seotud diskrimineerimise tõttu võib kontaktide tihenemine tuua kaasa pigem konfliktide

⁴ Moderniseerumisteoreetilistest perspektiivist lähtub ka „Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava 2021–2030“ väljatöötamisel kasutatud keele- ja haridusteaduslik identiteedi käsitus, mis põhineb RITA-ränne projekti tulemustel (Tamm, 2021).

teravnemise. Seepärast ei soovita lõimumiskirjandus toetada mitte kontakti kui sellist, vaid n-ö positiivset kontakti, mida kirjeldatakse terve rea tunnustega (Allport, 1954).⁵

Seega eristatakse lõimumiskirjanduses kontakti kahte taset: desegregatsiooni ja positiivset kontakti. Keelekogukondade desegregatsioon on alles lõimumise esimene aste, mis iseenesest ei ole veel positiivne kontakt. Eesti ühiskonna lõimumispoliitika kujundamise kontekstis aitab selline astmete eristus näidata, et teine ei järgne esimesele mitte automaatselt, vaid sõltub selle laadist.

Formaalsest desegregatsioonist ei piisa enamuse ja vähemuse identiteediga seotud ühisosa kujunemiseks, viimane eeldab ka sisulisele lõimumisele suunatud tegevusi. Kui tugevate etniliste hierarhiate korral suruda formaalne kontakt vähemusele jõuga peale, siis lõppkokkuvõttes see pigem vähendab positiivse kontakti võimalust, tekitades nn reaktiivse identiteedi (Portes & Rumbaut, 2001; Vetik jt, 2006).

Enamust ja vähemust ühendav riigiidentiteet

Riigiidentiteedi indeks on Eesti ühiskonna lõimumisstrateegias kuuluvussuhete mõõtme valdkondade olukorda üldistav lõimumisnäitaja. Selle mõõtmine põhineb inimeste hoiakutel seoses Eesti riikluse olemuse ning enamuse ja vähemuse omavaheliste suhete mõtestamisega põhiseaduses määratud põhimõtete alusel. Kuna enamuse ja vähemuse positsioon on rahvusriigi kuuluvussuhete väljal erinev, ei ole tegu mitte ühise (samase), vaid kahe poole teatud erinevusi ühendava riigiidentiteediga.

Selles alaosas tutvustatakse Eesti riigiidentiteedi mõiste kujundamist relatsioonilise sotsiaalteooria seisukohast ja mõiste operatsionaliseerimist EIM-is kasutatavas ankeetküsimustikus. Lisaks analüüsime Eesti riigiidentiteedi indeksi dünaamikat nelja EIM-i ning vene- ja eestikeelsete vastajate võrdluses.

EIM-ides kasutatud enamust ja vähemust ühendava riigiidentiteedi käsitlus arendab edasi moderniseeruva ühiskonna mõistel põhinevat käsitlust, lisades sellele sotsioloogilise ja poliitikateadusliku aspekti (Vetik 2019). EIM-idesse sisetoodud käsituse põhiuendus on sotsiaalse identiteedi mõtestamine peale vastavasse rühma kuulumise tunde või hariduses omandatava pädevuse ka rühmadevahelise sotsiaalse ja poliitilise positsioneerimise vahendina.

Sellise teoreetilise uuenduse alus Eesti riigiidentiteedi mõtestamisel on järgmine argumentatsioon.

Esiteks, kuna Eesti riik on põhiseaduse järgi samal ajal nii rahvusriik kui ka kodanikeriik, siis on need kaks printsiipi omavahelises täiendussuhtes ning riigiidentiteedi mõiste kujundamisel ja operatsionaliseerimisel tuleb arvestada mõlemat.

Teiseks, eestlased kui enamusrahvus on Eesti rahvusriikluse kontekstis teatud mõttes domineerivas positsioonis (kuuluvussuhete mõõde). Sellisest positsioonist tulenevat sotsiaalset huvi väljendab üldjuhul rahvusriigi kultuurilise ühtsuse normatiivne ideaal, mille väljendused on eesti keele fikseerimine ainsa riigikeelena, ühtse eestikeelse haridussüsteemi nõue jmt. See on rühmadevahelise sotsiaalse positsioneerimise strateegia, mille põhiaspektidele võib leida tugeva kinnituse kõigis senistes EIM-ides.

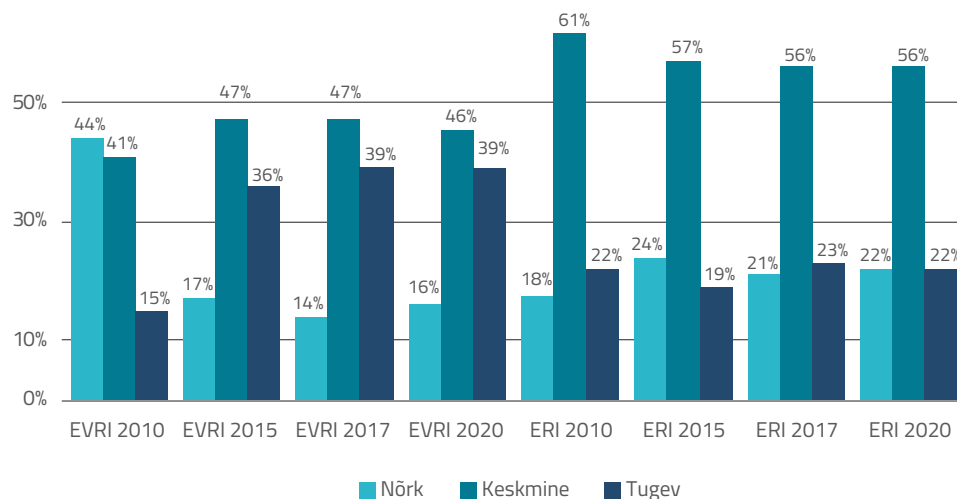
Kolmandaks, Eesti kui kodanikeriigi aluspõhimõtte on kõigi kodanike võrdsed võimalused sõltumata nende rahvuskuuluvusest. Et vähemusrahvused on Eesti rahvusriiklusega seotud kuuluvussuhete kontekstis domineeritavas positsioonis, siis on nende sotsiaalne huvi võrdsete võimaluste ideaal, st eeldus, et enamuse domineerimine kultuuriväljal ei kandu automaatselt üle ka majandus- ja poliitikaväljale.

Neljandaks, kuna rahvusriikluse ja kodanikeriikluse põhimõtte seavad enamusele ja vähemusele nende omavahelistes suhetes eri tüüpi väljakutseid, mille olemuseks on tunnustada teise poole väljahuviiga seotud sotsiaalset ideaali, siis tuleb kahte poolt ühendava riigiidentiteedi mõiste konkreetne sisu määratleda mõlema puhul erinevalt. Seepärast mõõdame etniliste eestlaste riigiidentiteeti kodanikeriigile omase võrdsete võimaluste põhimõtte, eestivenelaste oma aga rahvusriigi kultuurilise ühtsuse põhimõtte toetamise võtmes. Sellisest seisukohast tuleneb, et riigiidentiteet kui enamust ja vähemust ühendav sotsiaalne positsioneerimine on seda tugevam, mida rohkem tunnustatakse teise poole väljahuviiga seotud ideaali legitiimsust.⁶

6 Toodud teoreetilisest käsitlusest lähtuvalt on eestivenelaste riigiidentiteedi (EVRI) summaindeks operatsionaliseeritud vastuste põhjal järgmisele kolmele ankeetküsimustiku väitele: 1) Kui Te mõtlete endast kui oma rahvuse esindajast ja Eestimaa rahva esindajast, siis kelle hulka kuuluvaks Te end peate? 2) Tunnen uhkust, nähes lehvimas Eesti lippu. 3) Eesti riik kaitseb minu õigusi ja pakub avalikke hüvesid. Ka eestlaste riigiidentiteedi indeks (ERI) on konstrueeritud vastustest kolmele ankeetküsimustiku väitele, kuid need on osaliselt erinevad, tulenevalt kahe grupi erinevatest väljakutsetest lõimumisväljal vastavalt ülalkirjeldatud argumentatsioonile: 1) Kui Te mõtlete endast kui oma rahvuse esindajast ja Eestimaa rahva esindajast, siis kelle hulka kuuluvaks Te end peate? 2) Mitte-eestlaste kaasamine Eesti riigi juhtimisse on Eestile kasulik. 3) Mitte-eestlaste arvamusi tuleks paremini tunda ja nendega senisest rohkem arvestada, sest nad on tähtis osa Eesti ühiskonnast. Mõlema grupi esindajate vastustest kolmele toodud küsimusele konstrueeriti seitsme punktiga summaindeks, mis jaotati kolmeks alarühmaks: nõrga, keskmise ja tugeva riigiidentiteedi kandjad (joonise 9.2. esimesed neli tulpa käivad eestivenelaste kohta, teised neli eestlaste kohta).

5 Allport sõnastas neli tingimust, mille korral rühmadevaheline kontakt vähendab eelarvamusi: võrdne staatus, ühised eesmärgid, rühmadevaheline koostöö, ametiasutuste toetus.

Joonis 9.2. Eestivenelaste riigiidentiteedi indeks (EVRI) ja eestlaste riigiidentiteedi indeks (ERI) tugevuse alusel 2010, 2015, 2017 ja 2020 %

Allikas: EIM 2010, 2015, 2017, 2020.

Joonisel 9.2 võrreldi eestlastest ja eestivenelastest vastajate jaotumist kolme eri tugevusega riigiidentiteedi alarühma nelja EIM-i võrdluses. Teeme siinkohal kolm järeldust.

Esiteks on eestlaste puhul kõigi nelja EIM-i tulemused väga sarnased: kui nii nõrga kui ka tugeva riigiidentiteedi kandjate osakaal on 20% ringis, siis keskmise riigiidentiteedi kandjate osakaal on umbes 60%. Teiseks on eestivenelaste tulemused kolmes viimases EIM-is väga sarnased: nõrga riigiidentiteedi kandjaid on ligikaudu 15%, keskmise riigiidentiteedi kandjaid peaaegu 50% ja tugeva riigiidentiteedi kandjaid peaaegu 40%.

Kolmandaks on eestivenelaste tulemused 2010. aasta EIM-is tunduvalt kehvemad kui kolmes järgnevas EIM-is: nõrga riigiidentiteedi kandjate osakaal on 44%, keskmise riigiidentiteedi kandjate osakaal 41% ja tugeva riigiidentiteedi kandjate osakaal ainult 15%. Analüüs näitab, et tegu on pronkssõduri kriisi järelmõjuga, mis järgmistes EIM-ides kadus.

Nelja monitooringu tulemusi üldistades võib öelda, et valdav osa nii eestlastest kui ka eestivenelastest on keskmise või tugeva riigiidentiteedi kandjad. Öeldu ei tähenda,

et kahe rühma vahel puuduvad erimeelsused näiteks ühiskonna mitmekultuurilisuse plusside-miinuste või rahvastunnusega seotud sotsiaalse ebavõrdsuse tajumisel. Need erinevused on olemas ja kohati isegi väga suured. Relatsioonilisest analüüsimudelist lähtudes tuleks aga hoiduda nende erinevuste lihtsustavast tõlgendamisest puhtmentaalsete nähtustena (stereotüübid, vähene informeeritus jmt), mida on võimalik muuta ainult uute pädevuste õpetamise kaudu. Pigem tuleks neis näha enamus- ja vähemusrühmade sotsiaalse positsiooni erinevusest tulenevate hoiakute lahknemist, mille eesmärk on olemasolevat status quo'd kas taastoota või muuta. Positsioonide erinevusest tulenevad ka erinevad sotsiaalsed huvid, mis väljenduvad lõimumisnähtuste tajumise erinevuses.

Üldine järeldus riigiidentiteedi analüüsist on, et paljudest eriarvamustest hoolimata on nii eestlaste kui ka eestivenelaste seas tervikuna suhteliselt tugev üksmeel Eesti kui rahvus- ja kodanikeriigi põhialustes.

Hierarhiasuhete mõõde

Eesti ühiskonnas kujunenud hierarhiasuhete analüüsis keskendume kolmele lõimumist mõjutavale valdkonnale: need on poliitilis-õiguslik, sotsiaal-majanduslik ja piirkondlik ebavõrdsus. Nagu eelmises alaosas nii kirjeldame ka siin kõigi kolme valdkonna pikaajalisi arengutrende, nendel põhinevaid ühiskonna hoiakuid ja poliitikakujundamise dilemmasid.

Kui kuuluvussuhete alaosas tõime sisse ka nende seose objektiivsete sotsiaalsete struktuuridega, siis viimastes kujunenud hierarhiasuhete analüüsis näitame omakorda nende subjektiivset külge, kuna neid taastoodetakse või muudetakse inimeste sotsiaalse praktika kaudu. Me eeldame, et võrdsuse ideaal ei ole inimesele looduse poolt kaasa antud, vaid kujuneb sotsiaalsel väljal toimuva vastandumise kontekstis, väljendades domineeritava väljapositsiooni huvi. Ajalooliselt kujunes võrdsete võimaluste ideoloogia liberaalide võitluses ühiskonna staatuseerinevuste kaotamise nimel ja kodakondsuse institutsiooni loomise kaudu. Pikka aega oli kodanike võrdsustamise nõudel ainult õiguslik-poliitiline mõõde, ent pärast sotsiaaldemokraatide võimuletulekut ja heaoluühiskondade kujundamist peale teist maailmasõda lisandus sellele ka sotsiaal-majanduslik mõõde. Uuringud kinnitavad, et tajutud suur ebavõrdsus etniliste piiride alusel õõnestab ühiskonna stabiilsust ja arenguvõimet ning suurendab konfliktipotentsiaali (Esses jt, 2001).

Kodakondsusetuse pikaajaline püsimine

Kodakondsuse institutsioon loob nii inimestevahelist võrdsust kui ka hierarhiat, sest toob ühelt poolt kaasa juriidilise ja poliitilise võrdõiguslikkuse, kuid teiselt poolt eristab kodanikud ja mittekodanikud ning on selles mõttes hierarhia kujundaja.

Eestis on kodakondsusega seotud probleemide eripära selles, et poliitilise süsteemi vahetudes 1990. aastate alguses osutusid nõukogude ajal siia sisseäänanud venekeelsed inimesed (1989. a rahvaloenduse andmetel oli neid rohkem kui kolmandik elanikest) välismaalasteks või kodakondsuseta isikuteks. Eesti Vabariigi kodakondsuse institutsioonist kujunes peale uue seaduse vastuvõtmist sotsiaalse ebavõrdsuse loomise allikas nii majandus- kui ka poliitikaväljal.

Eesti riigi kodakondsuspoliitika kujundati 1990. aastate alguse teravate sotsiaalsete ja poliitiliste vastasseisude käigus (Barrington 1995; Metcalf, 1996; Ruutsoo, 1998, Ruutsoo & Kalev, 2005). Üks pool selles nägi 1992. aasta kodakondsuseadust ja 1993. aasta välismaalaste seadust instrumendina iseseisvuse taastanud Eesti riigile lojaalse kodanikkonna kujundamisel (Nutt, 2008). Teine pool tõlgendas uusi seadusi end diskrimineerivatena, sest kodakondsuspoliitika karistas tavalisi Eesti ühiskonna liikmeid nõukogude süsteemi põhjustatud olukorra eest.

Selline kodakondsuspoliitika võimendas Eesti ühiskonna niigi tugevat segregatsiooni, laiendades seda peale muude valdkondade ka inimeste õiguslikule staatusele ja muutes enamuse venekeelsest elanikest üleöö migrantideks (Smith, 1996; Smooha & Järve, 2005). Selle poliitilise vaidluse pooled rõhutasid oma argumentatsioonis eri tüüpi sotsiaalseid huve ja ideaale. Vähemuste esindajad väitsid, et neil on õigus saada Eesti Vabariigi kodakondsus ilma ühegi eeltingimusega, sest demose moodustavad kaks keelekogukonda koos (Semjonov, 2002). Põhiargument oli, et iseseisvuse taastamise järel tekkinud uus riigipiir liikus üle inimeste, mitte inimesed ei liikunud üle riigipiiri, mis õigustaks nende kuulutamist migrantideks. Kui venekeelsed inimesed nõukogude ajal Eestisse tulid või siia saadeti, siis ei olnud neil nimelt alust arvata, et Eesti ei ole osa Nõukogude Liidust (nagu juriidilise järjepidevuse idee eeldab). 1992. aasta kodakondsuse seadus aga põhineb just viimasel, millest tuleneb, et nõukogude ajal Eestisse sisseäänanud peavad kodakondsuse naturalisatsiooni kaudu välja teenima.

Üks lisaargument vaidluses oli 1991. aasta märtsi iseseisvusreferendum, mille tulemuste analüüs näitas, et kui valdav osa eestlastest oli iseseisvuse poolt, siis venekeelsete seas oli pooldajaid kõige rohkem veerand (Vetik, 1993). Vahetult enne iseseisvuse taastamist oli Eesti ühiskond seega jagunenud riikluse küsimuses keeletunnuse alusel kaheks. Ühendav riigiidentiteet puudus ja järelikult tuli demos alles luua.

Iseseisvuse taastanud Eestis kulges naturalisatsiooniprotsess esimestel aastatel küllalt kiiresti. Kui peale kodakondsuse seaduse kehtestamist aastal 1992 puudus Eesti kodakondsus kolmandikul ja aastal 2000 neljandikul Eesti elanikest, siis aastaks 2020 oli mittekodanikke umbes 5% ja Vene kodanikke 7%. Venekeelsete elanike seas on Eesti kodanikke on 55%, Venemaa kodanikke 24% ja mittekodanikke 21% (Statistikaamet 2021).

Praeguseks aga on naturalisatsioon muutunud väga aeglaseks. Eesti kodakondsuse omandab naturalisatsiooni korras vähem kui 1000 inimest aastas, sh automaatselt kõik Eestis sündivad lapsed, kelle mõlemad vanemad on nende sünni hetkel määratlemata kodakondsusega. Ilma seadusandlike muudatusteta jääb mittekodanike arv küll aeglaselt vähenema, kuid nende osakaal rahvastikus ei kahane lähiajal alla 4–5%.

Eriti probleemne on olukord nn teise ja kolmanda põlvkonna migrantidega, kelle hulk Eestis on vägagi suur. Eesti kodanikud ei ole tervelt viiendik teisest rahvusest inimestest (nn kolmas põlvkond), kellel on ka vanemad sündinud Eestis. Teise põlvkonna (teisest rahvusest inimesed, kes ise on sündinud Eestis, kuid kelle vanemad on sündinud mujal) seas on mittekodanikke umbes kolmandik ja omakorda kolmandik neist on vanuses 15–34 aastat.

Kujunenud olukorra probleemset suurendab asjaolu, et kodakondsuse institutsioonist ei ole kujunenud Eesti ühiskonna kihistumise tegur mitte ainult kahe keelekogukonna võrdluses, vaid ka venekeelsete elanike seas. Juba esimestest monitooringutest selgus, et nende jagunemine Eesti kodanikeks, kodakondsuseta isikuteks ja Venemaa kodanikeks peegeldab eelkõige inimeste erinevat kohanemisastet ja erinevaid toimetulekustrateegiaid Eesti ühiskonnas. See tähendab, et kodakondsuse saamise eeldus oli „toimetulekuvõime muutustega, edukus kohanemisel uue sotsiaalse keskkonnaga, kõrgem enesehinnang ning suurem ambitsioonikus. Võime väita, et Eesti kodakondsuse omandamine on suurel määral omalaadne sotsiaalne investeering, oma sotsiaalse kapitali suurendamisele suunatud käitumisstrateegia“ (Lauristin, 2008).

Seega toimis Eesti kodakondsuse seadus iseseisvuse taastamise esimesel kümnendil teatavas mõttes nn loomuliku valiku võimendajana, andes veelgi rohkem võimalusi võimekamatele ja pärssides teiste omi. Kodakondsuse institutsioon muutus ka majandusliku toimetulekuga seotud nähtuseks, mida ei osatud kodakondsusega seotud õigusruumi kujundamisel ette näha.

Kõigis EIM-ides on analüüsitud kodakondsusetuse institutsiooni pika püsimise põhjusi ka eestivenelaste endi motiivide alusel. Üldistavalt saab need ankeetküsimuste vastuste alusel jagada kolme kategooriasse: 1) identiteediga seotud põhjused, näiteks „Kodakondsuse nõuded on alandavad“, „Ei tunne end Eestisse kuuluvat“; 2) pragma-

tilised põhjused, näiteks „Kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist“, „Ei ole huvitatud valimistest ega poliitikast“; 3) väliskeskonnaga seotud põhjused, näiteks „Olen juba teise riigi kodanik“, „Nii on lihtsam reisida Venemaale ja SRÜ-sse“.

Väga kaalukas põhjus Eesti kodakondsust mitte taotlema tekkis peale seda, kui mitte ainult Venemaa, vaid ka Euroopa Liit lubas oma territooriumile siseneda ka Eesti halli passiga isikutel. See muutis selle dokumendi omamise teatud mõttes pigem privileegiks, sest nendel Eesti elanikel, kes on Eesti või Venemaa kodanikud, sellist õigust ei ole.

Õeldust ei tulene siiski, et mittekodanikel puudub soov saada Eesti kodakondsus. Seda teemat on uuritud kõigis EIM-ides ja 2020. aasta EIM-is on esitatud ka võrdlevad andmed. Need näitavad, et mittekodanikest sooviks praegu 56% Eesti kodakondsust, 9% Venemaa kodakondsust ja 17% ei sooviks endale mingit kodakondsust. Tuleb osutada, et kui aastatel 2000–2005 kasvas nende osakaal, kes soovisid Eesti kodakondsust, 60%-lt 74%-le, siis 2008. aasta EIM-i järgi oli soovijate osakaal kahanenud 51%-le. Analüüsid kinnitavad, et see oli eelkõige pronkssõduri kriisi mõju, sest see juhtum tekitas paljudes potentsiaalsetes Eesti kodakondsuse taotlejates Eesti riigi vastu usaldamatust.

Monitooringutes on analüüsitud ka Eesti kodakondsuse saamise soovi mõjutavaid põhjuseid. 2020. aasta EIM-i järgi on viie vastusevariandi seast esikohal võimalus käia valimas ja osaleda Eesti poliitilises elus (57%), teisel kohal on võimalus reisida välisriikidesse (53%) ja kolmandal kohal Eesti kodakondsuse kaudu tekkiv Eestiga kokkukuulumise tunne (49%).

Seega on paljudel Eesti kodakondsuse soovijatel see teema lisaks pragmaatilistele kaalutlustele ka identiteedi küsimus: nad tunnevad end Eesti riigi osana, kuid ühel või teisel põhjusel ei ole nad kodakondsuseksamit teinud.

Sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus

Keeletunnusel põhinev sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus kujunes Eestis välja 1990. aastatel, olles seotud üleminekuga sotsialistlikult plaanimajanduselt kapitalistlikule turumajandusele. Üleminekuaja alguses tehtud majandusreformid tekitasid probleeme valdavale osale Eesti inimestest sõltumata nende rahvusest. Nõukogude süsteemist väljumise eripära tõttu mõjutasid reformid aga eriti teravalt neid majandusharusid, mis olid traditsiooniliselt seotud nn üleliidulise majandusega ja mille töäjõud oli enamuses venekeelne (nt Ida-Virumaa põlevkivitööstus). Seega kujunes venekeelse vähemuse suhteliselt kehvem sotsiaal-majanduslik positsioon Eesti ühiskonnas välja makrotasandi geopolitiliste ja -majanduslike muutuste kontekstis.

Keelerühmade võrdlusest selgub, et kui 30 aastat tagasi oli eestlaste ja venekeelsete inimeste materiaalne heaolu ja sotsiaal-majanduslik positsioon ühiskonnas laias laastus võrdne, siis peale turumajanduse reforme tekkis ebavõrdsus peaaegu kõigi olulisimate näitajate puhul ning on suuremate ja väiksemate kõikumistega püsinud siiani. Näiteks palga ebavõrdsus kasvas kümnekonna aastaga umbes 20%-ni (Leping & Toomet, 2008) ja on 2020. aasta EIM-i andmetel 15%.

Siinses aruandes analüüsitakse tööturu olukorda viimase 20 aasta jooksul. Ilmneb, et venekeelsete elanike tööhõive määr on madalam ja töötuse määr kõrgem ning nad hindavad oma töösuhete ja tööturu olukorra turvalisuse kehvemaks kui eestlased. Näiteks on venekeelseid elanikke märksa tugevamini mõjutanud ka viimase paarikümne aasta majanduskriisid. Venekeelsete tööturul hõivatute seas on vähem neid, kes töötavad kõrgemal ametikohal juhi või spetsialistina, ning rohkem madalamal ametikohal olevaid oskus- ja lihttöölisi (vt ka Helemäe & Saar, 2012).

Kirjeldatud trendid väljenduvad paratamatult ka inimeste hoiakutes: kolm neljandikku venekeelsetest vastajatest peab eestlaste materiaalse heaolu võimalusi ja olukorda enda omast paremaks, kusjuures Ida-Virumaal on see näitaja veelgi suurem. Sama suurusjärgu arvud iseloomustavad vastuseid küsimustele hea töö saamise võimaluste kohta ning võimaluse kohta saada juhtivale ametikohale riigi- või omavalitsusasutuses. Sarnased tulemused on saadud ka eelmistes EIM-ides, kus on toodud esile, et ebavõrdsuse taju on suurim kõrgema hariduse ja parema eesti keele oskusega inimeste hulgas, kellel on isikliku edu suhtes suuremad ootused (EIM, 2011).

Ülaltoodud arengusuundade põhjal võib sõnastada Eesti ühiskonna lõimumise ühe keskse vastuolu: venekeelsete elanike eesti keele oskus ja sellega seotud kultuuriline kapital on viimastel aastakümnetel suurenenud märkimisväärselt kiiremini, kui on võrdsustunud nende materiaalse heaolu ja tööturu võimalused. Potentsiaal, mis on tekkinud tõsiste pingutuste tulemusena, ei realiseeru. Eesti inimarengu aruannetes on seda vastuolu nimetatud lõimumislõksuks (Vetik, 2015). 2020. aasta EIM-i võrdsete võimaluste peatükis on sõnastatud sellest vastuolust tulenev retooriline küsimus: kas edu saavutamiseks peab olema eestlane?

Toodud analüüsides tuleneb, et avalikus debatis levinud ettekujutus, nagu tuleks lihtsalt eesti keel ära õppida ja rahvusliku ebavõrdsuse probleem laheneb, ei vasta tegelikule olukorrale. Võib ju tuua näiteid väga edukatest venekeelse taustaga inimestest, kuid see on pigem erand, mis kinnitab reeglit.

Võrdsete võimaluste teema tõusis Eesti poliitika päevakorda küll juba Euroopa Liiduga ühinemise läbirääkimistel, kuid on siiani jäänud pigem tagaplaanile. Võrreldes kolme

seni rakendatud lõimumiskava (2000, 2007, 2014), võib rõõmustavana tõdeda, et kui esimeses termin „võrdsed võimalused“ peaaegu puudus (seda on mainitud ainult ühel korral seoses haridusvõimalustega), siis alates teisest lõimumiskavast on võrdsete võimaluste põhimõtet käsitletud juba sotsiaal-majanduslike nähtuste plokis ning läbivate poliitikate plokis. Samas on konkreetsete meetmete mõttes olnud sotsiaal-majandusliku lõimumise valdkond tagaplaanil, sest meetmeid on rakendatud eelkõige keelekesksete nn suunatud poliitikate raames.

Probleemi veel üks tahk on lõimumisprotsessi juhtimise struktuur. Lõimumist on koordineerinud kas rahvastikuminiistri büroo või Kultuuriministeeriumi kultuurilise mitmekesisuse osakond, kelle jaoks on sotsiaal-majanduslikud tegevusmeetmed võõras mängumaa.

Regionaalne isoleeritus ja ebavõrdsus

Tänapäeva ühiskonnas on makrotasandi sotsiaalse ebavõrdsuse oluline allikas seotud riigi territooriumi eristumisega keskuseks ja perifeeriaks (Smith & Timar, 2010). Akadeemilises kirjanduses Kesk- ja Ida Euroopa riikide kohta tuuakse esile, et nendes riikides on see eriti terav ning Eesti on siin tüüpiline näide. Analüüsid kinnitavad, et neoliberaalses majanduskeskkonnas, kus riigi konkurentsivõimet üritatakse suurendada pealinnast ja teistest suurtest keskustest arengumootori kujundamise kaudu, on perifeeria teke selle paratamatu kaasnähtus (Hadjumichalis, 2011).

Seega, kui tervikuna võib Kesk- ja Ida Euroopa riikide viimaste aastakümnete majandusarengut näha eduloona, siis suurte perifeersete marginaliseerunud piirkondade teke seab selle narratiivi küsimuse alla. Kirjanduses valitseb üksmeel selles, et piirkondlik ebavõrdsus mõjutab tugevalt ühiskonna lõimumist, täpsemalt enamuse ja vähemuse suhtetüüpe (Adam & Caponio, 2018). Seepärast rõhutatakse piirkondliku aspekti arvestamise vajadust ka lõimumispoliitikate kujundamisel (Martiniello & Rath, 2014).

Eesti ühiskonna lõimumise puhul on piirkondlik isoleeritus ja ebavõrdsus eelkõige Ida-Virumaa probleem, kus sotsiaal-majandusliku arengu, demograafilise olukorra ja inimeste lõimumishoiakute näitajad on teiste piirkondadega võrreldes märksa kehvemad. Euroopa Liiduga ühinemise järel loodeti saada Ida-Virumaale suuri tööstusinvesteeringuid (eriti Põhjamaadest), aga tööstuse ulatuslikuks uuendamiseks vajalikke kapitalimahutusi tuli napilt. Ka teenusemajanduse ülesehitamise lootused täitusid oodatust palju väiksemal määral.

Ida-Virumaa sotsiaal-majandusliku arengu põhitakistused võib kokkuvõtvalt sõnastada järgmiselt (Leimann jt, 2002): 1) kohaliku tarbija- ja tööturu kahanemine (väljarände ja väikse sündimuse tõttu on rahvastik tunduvalt kahanenud); 2) harutehastumine, kapitali ja investeeringute vähesus (suurettevõtete arengu ja ressurside jaotuse üle otsustatakse üldjuhul väljaspool piirkonda, suur osa müügituludest suunatakse mujale ja välisinvesteeringuid on vähe – viimased eeldavad Eesti-Vene häid suhteid, mida pole); 3) madalad kinnisvarahinnad (ei võimalda väikeettevõtetel saada kommerts-laene, põhjuseks väike turg ja halb maine); 4) spetsialistide puudus ja töötajate mittevastav kvalifikatsioon (ajude äravool, halb maine, õppimis- ja töövõimaluste vähesuses); 5) kogukondade ja allpiirkondade vähene koostöö (maakond on linnapiirkondade, rahvusrühmade, suurettevõtete ja ettevõtlusklubide heterogeenne kogum, mis on kapseldunud nii suhetes ülejäänud Eestiga kui ka sisemiselt).

Kõigi seniste EIM-ide käigus tehtud võrdlevates analüüsidest tuuakse esile, et Ida-Virumaa näitajad on võrreldes teiste Eesti piirkondadega läbivalt nõrgemad, kusjuures ajaga on vahed pigem suurenenud. Keeleoskust aga ei tohi siiski näha mitte isoleeritud nähtusena, vaid seoses objektiivse elukeskkonnaga, st siin tuleb viidata mitmele inimeste tahtest sõltumatule tõsiasi-ajale.

Kõigepealt on Ida-Virumaa rahvuslik koosseis võrreldes nõukogude ajaga muutunud, sest juba 1990. aastatel rändas seal välja umbes neljandik eestlastest ja sama protsess on hiljem jätkunud. Seetõttu väheneb piirkonnas eri keelerühmade kontaktide võimalus, ent analüüsid kinnitavad keeleoskuse ja rühmadevahelise kontakti sageduse seost: kui eestlastega kontaktis olevatest venekeelsetest inimestest oskas 2020. aasta EIM-i andmetel eesti keelt 59%, siis kontakti mitteomavate inimeste puhul oli see näitaja 13%. Järelikult ei tulene Ida-Virumaa paljud kehvemad lõimumisnäitajad mitte niivõrd sealsete venekeelsete elanike müütilisest Venemaa-meelsusest, kuivõrd keskkonnast, kus need inimesed elavad ja töötavad.

Negatiivsete hinnangute andmine sõltumata objektiivsetest asjaoludest on ka laiem probleem. Näiteks on Ida-Virumaa perifeerne seisund tekkinud paljuski objektiivsete geopoliitiliste ja -majanduslike protsesside tõttu, kuid ühiskonnas valdav subjektiivne kuvand paneb kujunenud olukorra eest vastutuse pigem kohalikele inimestele. See tähendab, et idavirumaalasi ei peeta piisavalt ettevõtlikuks ja uuendusmeelseks, vaid pigem vana- ja venemeelseks.

Selline põhjuse ja tagajärje ümberpööramine ei ole halb mitte ainult Ida-Virumaale, vaid Eestile tervikuna, sest tundliku geograafilise asukoha tõttu seostub see otseselt

Eesti riigi välise julgeolekuga. Ei ole juhuslik, et pärast seda, kui Venemaa annekteeris eelmise kümnendi keskel Krimmi, sai Narvast kohe rahvusvahelise meedia tähelepanu objekt ja paljud ajakirjanikud esitasid väga ebamugava küsimuse: „Narva next?“ Kuigi võib tunduda, et sellised küsimused näitavad küsija võhiklikkust, ei tekkinud need tühjale kohale.

Et Narva linna näitel selgitada välja Ida-Virumaa ülejäänud Eestiga parema sidustamise potentsiaal, tegime EIM 2020 käigus hulga fookusrühma- ja süvaintervjuusid ning esitame siin nende olulisimad tulemused.

Esiteks tajuvad paljud venekeelsed inimesed, et Eesti riik jättis iseseisvuse taastamise järel Narva omapead. Seetõttu on seal kujunenud ülejäänud Eestist suhteliselt eraldatud ühiskond, n-ö riik riigis, kus on ka erinevatel sisemistel rühmadel omad toimetulekustrateegiad, võrgustikud ja kohaliku tasandi poliitika eelistused. 1990. aastate alguses olid paljudel Narva elanikel tuleviku suhtes suured lootused, kuid peale kodakondsuseaduse vastuvõtmist tekkis üldine pettumus ja võõrandumine Eesti riigist.⁷ Muu hulgas väljendus see katses korraldada autonoomiat taotleval referendumil.

Teiseks tulenevad vanema põlvkonna arusaamad nende elukogemusest nõukogudeaegses tööstuses ja selle langusest Eesti iseseisvuse taastamise järel, mida tajutakse piirkonna diskrimineerimisena. Sel põhjusel on tekkinud hoiak, et kõik, mis tuleb väljastpoolt, on kahtlane. Ühest küljest tahetakse küll muutusi, kuid teisest küljest on kartus, et uus teeb asja veel hullemaks. Isegi Narvast pärit noori, kes tulevad pärast välismaal või Tallinnas-Tartus õppimist kodulinna tagasi ning üritavad seal midagi muuta, tajutakse kohati võõrana. Kohalike eestlastega rohujuuresandil pingeid ei ole – inimesed saavad omavahel läbi –, ent kodurahu tagamise nimel poliitilistel teemadel omavahel ei räägita. Eri rahvusest inimesed suhtlevad ka perekonniti (eriti kehtib see põlisnarvakatest eestlaste kohta), kuid Narva nn uute eestlastega suheldakse ennekõike tööga seoses.

Kolmandaks rõhutavad uuringud hoiakute ja toimetulekustrateegiade eristumist põlvkonniti. Kui vanemad inimesed lähtuvad eelkõige kollektivistlikest ja kohapõhistest toimetulekustrateegiatest, siis noorem põlvkond on uue ajastu vaimus valdavalt individualistlik. Muu hulgas tähendab individualism seda, et nad ei soovi end linna või piirkonnaga siduda, vaid loodavad end teostada pigem mujal Eestis või välismaal (vt ka Pfoser, 2018). Seega taastoodavad nii vanema kui ka noorema põlvkonna hoiakud ja toimetulekustrateegiad Ida-Virumaa linnade isoleeritust ja marginaalsust, sest ühed ei võta uut omaks ja teised lahkuvad sealt. Samas ei tasu kummagi põlvkonna toimetulekustrateegiaid näha mitte niivõrd psühholoogiliste omaduste võtmes, kuivõrd

piirkonnas kujunenud makrotasandi sotsiaal-majanduslikus kontekstis, mis jätab inimestele suhteliselt vähe valikuid.

Neljandaks on Narva inimeste usaldus kohaliku poliitikatasandi vastu väga väike, sest tegu on korporatiivse korrumppeerunud süsteemiga. Keskerakonna juhtide ja Narva kohaliku haru konflikti tõttu on nüüd aga kujunenud võimalus olukorda muuta: paljudel on tekkinud lootus, et uus linnavõim murrab aastakümnete jooksul väljakujunenud korporatiivse süsteemi. Siiski rõhutatakse, et süsteemi saab muuta eelkõige seestpoolt, sest vastasel korral nähakse seda väljast tuleva pealesurumisena, mis tekitab pigem vastureaktsiooni.

Väga tähtis on see, et uut linnapead tajutakse asjade käimalükkajana, kes on näidanud oma võimekust viia ellu isegi võimatuna tunduvaid asju. Kui uuel linnavõimul õnnestub end valijate silmis positsioneerida „omana“, tekib tal tegelik võimalus luua nii linnavõimu ja elanike kui ka kohaliku ja keskvõimu vahel uut tüüpi suhted. Meie analüüsimudelidest lähtudes võib öelda, et sellel protsessil on Eesti rahvusriikluse ülesehituses peale Eesti-sisese mõõtme ka geopoliitiline mõõde.

Viiendaks on Narva inimeste usaldus Eesti keskvõimu suhtes olnud alati väike, mis tuleb suures osas rahvuspoliitikaga seotud otsustest 1990. aastate alguses. Kuna 1990. aastate Venemaa välispoliitikat tajusid nad enda suhtes reetmisena, siis on tekkinud identiteedibarjäär ka teisele poole piiri, mida on Venemaa välispoliitika alates 2000. aastatest küll mõnevõrra nõrgendanud, kuid mitte kaotanud. Selle tõttu kujunenud n-ö kahevaheloleku mentaliteedi laines on aga kujunenud suhteliselt tugev kohalik identiteet, mille üle ollakse uhked.

Narva inimesed tajuvadki ennast ennekõike narvakatena (Raik, 2013). Ühelt poolt positsioneerivad nad ennast positiivselt inimrühmana, kes annab kaaluka panuse Eesti majandusse ja vääriks selle eest suuremat tunnustust, teiselt poolt aga tajuvad nad end ohvrina ja ootavad lahendusi pigem riigilt kui iseendalt. Keskvõimu ja Narva suhete üheks positiivseks mudeliks peetakse Eesti Vabariigi presidendi Kersti Kaljulaidi 2018. aasta töövisiiti, mis tekitas paljudes narvakates üliisooja tunde.⁸

⁸ Visiidi laiema konteksti võttis Eesti Rahvusringhäälingu kohalik ajakirjanik Jüri Nikolajev väga tabavalt kokku järgmiselt: „Pigem võiks Kersti Kaljulaid Narva inimestega suheldes tõsta nende enesehinnangut. Väga pikka aega on postindustrialise linna elanik näinud keskvõimuse eelkõige Kreenholmi lammutajat ja keelenuiaga vehkijat, mitte julgustavat ja hoolivat ülemust. Regionaalse alaväärsuskompleksi ületamiseks peaks Narva võtma endale suuremaid väljakutseid ja siin oleks presidendi julgustav roll ja abi hädavajalik“ (<https://www.err.ee/856798/juri-nikolajev-milleks-narvale-kaljulaid>).

⁷ Praeguseks on 45% Narva elanikest Eesti kodanikud.

Senise arengu üldistus ja tulevikuvaade

Aruande kokkuvõtte viimases osas üldistatakse eelnenud osade analüüsid Eesti ühiskonna lõimumise tulevikuvaateks.

Eesti rahvussuhete arengus võib eristada kolme ajajärku.

Esiteks kujunesid nõukogude aja lõpuks Eestis välja keele alusel eristunud paralleelühiskonnad, mida iseloomustas eestikeelse enamuse ja venekeelse vähemuse geograafiline, töökoha, haridussüsteemide, sotsiaalsete võrgustike jmt segregatsioon. Tegu oli süsteemiga „üks riik, kaks ühiskonda“. Rahvaste sõpruse loosungi all üritas Nõukogude Liit demograafilise ja keelise venestamispoliitikaga kujundada kõigis liiduvabariikides ühelaadilist nõukogude inimest, kuid Eestis see projekt ei õnnestunud. Samal ajal näitab 1980. aastate lõpu statistika kahe keelerühma suhtelist võrdsust näiteks haridus- ja tööturuvõimaluste puhul, mille alus oli nõukogude süsteemi kui sellise egalitarism.

Teiseks kujunes Eesti Vabariigi taastamise ja rahvusriikluse ülesehitamise jätkamise ajal 1990. aastatel rahvussuhetes valdavaks rahvusriikluse kehtestamise suhtetüüp. Relatsioonilise analüüsitud järgi iseloomustas seda ajajärku kaks omavahel seotud protsessi: hüppeliselt suurenesid nii kahe keelekogukonna segregatsioon (eelneva ajastu segregatsioonivormidele lisandus segregatsioon kodakondsusstaatuse alusel) kui ka nende sotsiaalne ebavõrdsus hariduse, tööturu ja poliitika osalemise võimaluste mõttes.

Kiire üleminek ühtsele eestikeelsele haridussüsteemile küll ei õnnestunud, ent eesti keel saavutas riigikeelena domineeriva staatuse nii formaalselt kui ka sisuliselt. 1990. aastate sama oluliseks saavutuseks võib pidada terava etnilise konflikti vältimist rohujuuretasandil – erinevalt paljudest teistest postkommunistlikest riikidest. Pingelistes oludes, milles iseseisvuse taastanud riiki üles ehitati, polnud see sugugi iseenesestmõistetav (vt Smith, 1998).

Kolmandaks tegi riik seoses Eesti ühiskonna lõimumisstrateegia algatamisega 1990. aastate lõpul rahvuspoliitika põhimõttelise pöörde. Kui enne seda nägi ametlik doktriin nõukogude ajal saabunud venekeelset migrantvähemust n-ö võõrkehana, kelle olemasolu Eestis on probleem, siis nüüd seati eesmärgiks ühiskonna kui terviku lõimumine kriteeriumide alusel, mis olid sõnastatud Euroopa Liiduga liitumise läbirääkimistel.

Lõimumise suure pildi mõttes kujunes enamuse ja vähemuse suhetes valdavaks keelekeskse lõimumise suhtetüüp. Paratamatult on lõimumise edukusel suured piirkondlikud ja vanuselised erinevused, kuid tervikuna on ülekaalus soodsad tendentsid. Eriti

väljendub see venekeelsete noorte puhul, kelle enamuse jaoks ei ole eesti keel enam probleem ja kes suhtlevad oma eesti eakaaslastega tunduvalt tihedamini kui venekeelsete elanike vanem põlvkond oma eesti eakaaslastega. Hierarhiasuhete mõõtmisesse kuuluvates valdkondades on aga tulemused märksa tagasihoidlikumad, sest 1990. aastate alguses kujunenud rahvuslik ebavõrdsus on jäänud suures plaanis püsima.

Eelneva analüüsi alusel võib Eesti ühiskonna sidususe põhilised takistused sõnastada nelja küsimuse vormis.

- Kas Eesti koolisüsteemi üleviimine eestikeelseks peab tõesti aega võtma mitu inimpõlve?
- Miks püsib massiline kodakondsusetus Eestis veel 30 aastat peale iseseisvuse taastamist?
- Miks on sotsiaal-majanduslik edukus Eestis pahatihti seotud etnilise tunnusega?
- Kuidas siduda Ida-Virumaa valdavalt venekeelsed linnad tugevamalt ülejäänud Eestiga?

Nimetatud probleemide lahendamine ei sõltu mitte ainult ühiskonnast ja inimestest endist, vaid ka poliitikutest ja eelkõige parteipoliitilise välja struktuurist, mille raames tehakse lõimumist kõige enam mõjutavad otsused. Seetõttu keskendume siinse kokkuvõtva analüüsi lõpus ka poliitikute rollile ühiskonna lõimumisel ja Eestis kujunenud parteipoliitilise välja struktuuri seostele ühiskonna rahvusliku jaotusega.

Relatsioonilise analüüsitud seisukohalt ei tohiks parteipoliitilise välja struktuuri näha mitte isoleerituna, vaid valijate põhihoiakute ja mobiliseerituse kontekstis (Csergo 2008). Eestlaste rahvuspoliitilised hoiakud kujutavad endast paljuski reaktsiooni nõukogude aja isiklikele ja perekondlikele kannatustele, aga samuti venestamispoliitikale, mis seadis ohtu eesti keele püsimise ning muutis fundamentaalselt ühiskonna rahvuslikku koosseisu. Sellest sai oluline sisend Eesti parteipoliitilise välja struktuuri kujunemisel, milles rahvuslus tõusis 1990. aastate alguses juhtivale kohale.

Eestivenelaste hoiakuid aga võib pidada omakorda reaktsiooniks peale Eesti iseseisvuse taastamist alanud majanduslikele muutustele ja rahvuspoliitikale, mida tajuti enda suhtes välistava ja diskrimineerivana. Ka nende reaktsioon on oluline sisend parteipoliitilise välja struktuuri kujunemisel, sest selle väljund on valijate hääled parteile, keda tajutakse oma huvide esindajana.

Nimetatud kahe sisendi koosmõjul on rahvuslikust vastandumisest kujunenud Eesti parteipoliitilise välja üks põhiline lõhe, mida võitluses valijate häälte eest üha taastoodetakse (Lagerspetz & Voigt, 2013; Saarts & Lumi, 2012, Saarts & Saar, 2021). Näiteks on tüüpiline, et viimasel aastakümnel kõige enam emotsioone tekitav haridusreformi teema tõuseb teravalt päevakorda just enne valimisi. Vahepeal on suhteline vaikus, siis aga toimub üleüldine ärkamine ja algab tuline vaidlus.

Parteipoliitilist vastandumist taastoodab omakorda kahe keelekogukonna vastanduv valimiskäitumine, sest parteisid tajutakse kas ühe või teise poole huvide esindajana ning huve nähakse teineteisele vastanduvana. Selle tagajärjel on Eestis kujunenud kaks poliitilist blokki, kus ühele poole kuulub Keskerakond ja teisele poole kõik ülejäänud.

Kuna poliitikud peavadki esindama ühiskonna erinevaid huvirühmi, siis selles mõttes on tegu demokraatliku protsessiga. Samas lubavad lõimumismonitooringud väita, et 30 aastat peale iseseisvuse taastamist võiksid Eesti parteipoliitilise välja jõujooned olla ka teistsugused. Kahe homogeense bloki tüüpi parteipoliitiline vastandumine ei ole möödapääsmatu, sest rohujuuretasandil põhimõttelisi vastuolusid ei ole. Seda kinnitab näiteks erineva riigiidentiteedi tugevusega rühmade jaotus mõlema keelekogukonna sees, mis toob esile, et rahvuslikule vastandumisele on mõlema puhul orienteeritud ainult umbes 20% vastajatest (st nõrga riigiidentiteediga vastajate rühm).⁹

Seega, kuigi valdav osa Eesti inimesi on rahvussuhetes pigem mõõduka lähenemise pooldajad, suudavad radikaalsele 20% orienteeritud poliitikud valimiseelses palavikus nn „Vene kaardi“ kasutamise kaudu panna kõik teised oma pilli järgi tantsima (Lagerspetz 2020). Lisaks „Vene kaardile“ tehakse seda ka üleilmsete kriisidega (demograafiline, majandus-, rände- ja tervisekriis) ning siseriiklike moraalipaaniatega kaasnevate hirmude võimendamise kaudu, mis toob häáli eelkõige radikaalsete must-valgete lahenduste pakkujatele.

Radikaalsete ja mõõdukate poliitikute tegevusloogika erinevust aitab mõtestada sotsioloogia klassiku Max Weberi (1994) käsitus nende motiividest, mis põhinevad kas veendumuse eetikal või vastutuse eetikal. Weberi järgi on poliitikutel ühelt poolt surve viia ellu oma valijarühma huve, sest sealt tulevad võimu saamiseks vajalikud häälled, teiselt poolt aga surve teenida ühiskonna kui terviku huve, mis on valijarühmade ülesed.

Esimesena nimetatud surve on seotud nn veendumuste eetikaga, mis jääb ühekülgses selles mõttes, et eri ühiskonnarühmadel võivad olla erinevad veendumused, mille jäik vastandamine on soodus pinnas radikalismile. Nn vastutuse eetika aga tähendab,

et poliitikud suudavad sõltumata võimalikust häältekaotusest oma valijabaasist distantseeruda juhul, kui seda nõuavad riigi kui terviku huvid. Terviku huvi eelistamine osa huvidele on riigimehelikkus, mis väljendub mitte omaenda võimu kindlustamises, vaid ühiskonna teenimises põhimõttel „Siin ma seisan ja teisiti ei saa“ (Weber, 1994).

Seega võime ka meie küsida, milline oleks riigimehe vaade Eesti ühiskonna lõimumise tulevikule käesolevas analüüsis väljatoodud põhiliste probleemide lõikes.

Eestikeelsele koolisüsteemile ülemineku puhul lähtuks ta kahest põhimõttest: reform tuleks võimalikult kiiresti lõpule viia, kuid samal ajal on vaja arvestada, et ilma piisava õppekvaliteedi tagamiseta tooks selline poliitika soovitud pigem vastupidised tulemused (Käosaar, 2021). Üks konkreetne ja kiire samm oleks uusimmigrantide laste suunamine ainult eesti õppekeele kooli (Ehala, 2021).¹⁰

Mittekodanike institutsiooni pikaajalise püsimise probleemi vaataks riigimees üldnimelikult küljest: need on tavalised inimesed, kellest enamus tunneb end osana Eesti ühiskonnast ja panustab selle edenemisse. Nende seas on palju teise ja kolmanda põlvkonna sisserändajaid, kes on kas ise sündinud Eestis või on siin sündinud juba nende vanemad. Kuna kodakondsusstaatus Eestis peegeldab ja võimendab inimeste sotsiaal-majanduslikku kihistumist, siis tekib küsimus: kas tõesti on õigem need inimesed lihtsalt unustada ja oodata veel ühe inimpõlve jagu, enne kui probleem laheneb isevoolu teed?

Sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse puhul leiaks riigimees, et küpses läänelikus riigis ei pea edu saavutamiseks tingimata olema põhirahvuse liige. Seega tuleb klaaslae tüüpi probleemide lahendamiseks rakendada Eestis senisest märksa tõhusamat võrdsete võimaluste poliitikat. Ida-Virumaa valdavalt venekeelsete linnade ülejäänud Eestiga tugevama sidustamise puhul ei kahtleks riigimees, et Narva inimesed on sama eestimeelsed kui Nuustaku omad. Seega ei tuleks Ida-Virumaal tegeleda mitte inimeste hoiakute muutmisega, sest see tekitab lihtsalt vastureaktsiooni, vaid investeringutega uute heade töökohtade loomiseks, mis on hoiakute muutuse allikas.

Kõige lõpuks, kuid mitte tähtsuse poolest, ei unustaks riigimees hetkeksi Eesti riikluse geopoliitilist imperatiivi: nn „Vene kaardi“ kasutamine sisepoliitilises valimisvõitluses võib väga kergesti muutuda välispoliitiliseks „Vene ruletiks“, mida ei tasu proovida. Gruusia 2008 ja Ukraina 2014 on sellise unustamise kurvad tunnistajad (Treisman 2016).¹¹

¹⁰ Sellise poliitika kujundamisel võib mudelina kasutada Quebeci näidet.

¹¹ Venemaa õigustas oma sõjalist interventsiooni nii Gruusias kui Ukrainas humanitaarkriisi ja kaasmaalaste kaitse strateegiliste narratiivide kaudu

⁹ See näitaja on enam-vähem samas suurusjärgus enamiku teiste Euroopa Liidu riikidega, kus on viimase kümnekonna aasta jooksul tekkinud tugevad migrantidevastased parteid.

Kasutatud kirjandus

- Adam, I., Caponio, T. 2018. Research on the multi-level governance of migration and migrant integration. Reversed pyramids. Weinar, A., Bonjour, S., Zhynormirska, L. (Eds.) Routledge handbook of the politics of migration in Europe, 26–37. London: Routledge.
- Allport, G. W. 1954. *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Barrington, L. 1995. The domestic and international consequences of citizenship in the Soviet successor states. – *Europe-Asia Studies* 47, 5, 731–763.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brubaker, R. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csergo, Z., 2008, Review Essay: Do we need a language shift in the study of nationalism and ethnicity? Reflections on Rogers Brubaker's critical scholarly agenda, *Nations and Nationalism* 14 (2), 393–398.
- Dixon, J., Durrheim, K., Tredoux, C., 2005, Beyond the Optimal Contact Strategy: A Reality Check for the Contact Hypothesis, November 2005, *American Psychologist* 60(7): 697-711.
- Ehala, M. 2009. The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia. – *Journal of Baltic Studies* 40, 1, 139–158.
- Ehala, M. 2021. Vene vähemusest slaavi substraadiks. *Vikerkaar*, 10–11.
- Eesti riikliku integratsioonipoliitika lähtekohtade mitte-eestlaste integreerimiseks Eesti ühiskonda heakskiitmine (10.06.1998). <https://www.riigiteataja.ee/akt/75582> (24.11.2011).
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M., Armstrong, T. L. 2001. The Immigration Dilemma: The Role of Perceived Group Competition, Ethnic Prejudice, and National Identity. *Journal of Social Issues*, 57: 389–412.
- Hallik, K. 1997. Mitmerahvuslike ühiskondade integratsioonistrateegiaid ja Eesti kohane etniliste uusvähemustega. Järve, P. (koost) *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Tartu Ülikool.
- Hallik, K. 1998. Eestimaa venelased. Kas Eestimaa või Venemaa vähemus? Heidmets, M. (toim.) *Vene küsimus ja Eesti valikud*. Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Heidmets, M., Järve, P., Lauristin, M., Pavelson, V., Vihalemm, T. (toim.) 1997. *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Kirjastus Avita.
- Heidmets, M. (toim.) 1998. *Vene küsimus ja Eesti valikud*. Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Heidmets, M., Lauristin, M. 1998. Sissejuhatus: mitmekultuurilise Eesti valikud. Lauristin, M., Vare, S., Pedastsaar, T., Pavelson, M. (toim.) *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu: Tartu Ülikool, 7–17.
- Helemäe, J., Saar, E. 2012. Estonia: Highly unequal but classless? *Studies of Transition States and Societies*.
- HTM 2020. *Haridus- ja Teadusministeeriumi arengukavade ja programmide 2019. aasta täitmise analüüs*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Kallas, K. 2016. Narva kui venekeelne demokraatlik Euroopa. *Sirp*, 13. mai.
- Kõlvart, M. 2017. Meie (teie) laulupidu. *Postimees*, 24. mai.
- Käosaar, I. 2021. Eesti ühiskond ootab otsust. *Postimees*, 21. märts.
- Kymlicka, W. 1995. *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.

Kymlicka, W. 2000. Estonia's integration policies in a comparative perspective. Laius, A., Proos, I., Pettai, I. (eds.) Estonia's integration landscape: From apathy to harmony: Interviews with Estonian leaders of public opinion. Tallinn: Avatud Eesti Fond and Jaan Tõnisson Instituut, 29–57.

Lagerspetz, M., Vogt, H. 2013. Estonia. Berglund, S., Ekman, J., Deegan-Krause, K., Knutsen, T. (Eds.) The Handbook of Political Change in Eastern Europe. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 51–84.

Lagerspetz, M. 2020. Vene kaart ja must notsu. Vikerkaar, 10–11.

Laitin, D. D. 1998. Identity in formation: the Russian-speaking populations in the near abroad. Ithaca: Cornell University Press.

Laitin, D. D. 2003. Three models of integration and the Estonian/Russian reality. Journal of Baltic Studies 34, 2, 197–222.

Larin, S. 2020. Is it really about values? Civic nationalism and migrant integration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 46 : 1.

Lauristin, M., Vare, S., Pedastsaar, T., Pavelson, M. 1998. Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lauristin, M. 2008. Kodanikud ja mittekodanikud: venekeelse elanikkonna erinevad kategooriad ja lõimumistendentsid. Vetik, R., Lauristin, M., Helemäe, J., Korts, K., Kruusvall, J., Nimmerfeldt, G., Saar, E., Trumm, A., Vihalemm, P., Vihalemm, T. 2008. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuministri Büroo.

Lauristin, M., Vihalemm, P. 2009. The Political Agenda During Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. – Journal of Baltic Studies 40, 1, 1–28.

Leimann jt. 2002. Ida-Virumaa ja Lõuna-Eesti ettevõtluse toetamise strateegia (projektidokument).

Leping, K.-O., Toomet, O. 2008. Emerging ethnic wage gap: Estonia during political and economic transition. – Journal of Comparative Economics 36, 4, 599–619.

Martiniello, M., Rath, J. (Eds.) 2014. An Introduction to Immigrant Incorporation Studies: European Perspectives. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Metcalf, L. K. 1996. Outbidding to radical nationalists: minority policy in Estonia 1988–1993. – Nations and Nationalism 2, 2, 213–234.

Nutt, M. 2008. Nüüdis-Eesti ja poliitilised süsteemid: artikleid aastatest 1988–2005. Tartu: Ilmamaa.

Pedaste, M. 2021. Milline on hea Eesti kool? ERR.ee, 19. jaanuar. <https://www.err.ee/1608078370/margus-pedaste-milline-on-hea-eesti-kool>.

Pettai, V., Hallik, K. 2002. Understanding processes of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. – Nations and Nationalism 8, 4, 505–529.

Pettai, V. 2006. Explaining ethnic politics in the Baltic states: Reviewing the triadic nexus model. Journal of Baltic Studies, vol. 37(1), 124–136.

Pfoser, A. 2018. Narratives of peripheralisation: Place, agency and generational cohorts in post-industrial Estonia, in European Urban and Regional Studies, vol. 25(4), 391–404.

Portsmouth, V. 2017. Üks laul. Postimees, 23. mai.

Portes, A., Rumbaut, R. G. 2001. Legacies: The Story of Immigrant Second Generation.

Pupcenoks, J., Seltzer, E.J. 2020, Russian Strategic Narratives on R2P in the Near Abroad, Nationalities Paper, 1-19.

Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus (15.09.1993). <https://www.riigiteataja.ee/akt/784125> (24.11.2011).

Raik, K. 2013. Minu Narva. Petrone Print.

Raik, K. 2020. Venekeelne kool sureb niikuinii välja. Sotsiaaldemokraadid, 14. mai. <https://www.sotsid.ee/katri-raik-venekeelne-kool-sureb-niikuinii-valja/>.

Raudsepp, M. 1998. Rahvusküsimus ajakirjanduse peeglis. Heidmets, M. (toim.) Vene küsimus ja Eesti valikud. Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.

Realo, A. 2017. Sisseränne ja lõimumine. Eesti inimarengu aruanne 2016/2017.

Rex, J. 1996. National Identity in the Democratic Multi-Cultural State. Sociological Research Online.

Riiklik programm „Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007“ (14.03.2000). <https://www.riigiteataja.ee/akt/82230> (24.11.2011).

Ruutsoo, R. 1998. Eesti kodakondsuspoliitika ja rahvusriigi kujunemise piirjooned. Heidmets, M. (toim.) Vene küsimus ja Eesti valikud. Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.

Ruutsoo, R., Kalev, L. 2005. Eesti kodakondsuspoliitika ja kodanike Euroopa. Riigikogu Toimetised, 11, 120–128.

Saarts, T., Lumi, O. 2012. Parteipoliitika. Vetik, R. (koost) Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 186–246.

Saarts, T., Saar, E. 2021. When the Ethnic Cleavage Overshadows the Class Cleavage in a Post-Communist Country and Why we Should Care? *European Politics and Society*.

Semjonov, A. 2002. Estonia: Nation-Building and Integration-Political and Legal Aspects. Kolsto, P. (ed.) *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies*. Rowman and Littlefield Publishers, Inc, 105–157.

Smith, G. 1996. The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia. – *Nationalities Papers* 24, 2, 57–93.

Smith, G., Law, V., Wilson, A., Bohr, A., Allworth, E. 1998. *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smooha, S., Järve, P. (eds.) 2005. *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. Budapest: Open Society Foundation.

Sooväli-Sepping, H. 2019. Inimarengu aruanne 2019/2020. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

Statistikaamet, 2011. Statistikaameti andmebaas (vaadatud 13.04.2021).

Taagepera, R. 1995. *Homme nägin ma Eestimaad. Esseesid ja artikleid*.

Tire, G., Puksand, H., Lepmann, T., Henno, I., Lindemann, K., Täht, K., Lorenz, B., Silm, G. 2019. PISA 2018. Eesti tulemused. Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes. Tallinn: Atlex Kirjastus.

Täht, K., Konstabel, K., Kask, K., Rannikmäe, M., Rozgonjuk, D., Schults, A., Soobard, R., Tõugu, P., Vaino, K. 2018. Eesti ja vene õppekeelega koolide 15-aastaste õpilaste teadmiste ja oskuste erinevuse põhjuste analüüs. Tartu: Tartu Ülikool.

Treisman, D., 2016, Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin. *Foreign Affairs* 95 (3): 47–54.

Vetik, R. 1993. Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia. – *Journal of Peace Research* 30, 3, 271–280.

Vetik, R. 2001. *Democratic Multiculturalism: A New Model of National Integration*. Mariehamn: The Åland Islands Peace Institute.

Vetik, R. 2002. Ühiskonda siduva tugeva ühisosa kujunemisest õigus-poliitilises integratsioonis. Hallik, K. (koost, toim.) *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2002*.

Vetik, R., Nimmerfeldt, G., Taru, M. 2006. Reactive identity versus the EU integration. *Journal of Common Market Studies* 44, 5, 1077–1100.

Vetik, R., Lauristin, M., Helemäe, J., Korts, K., Kruusvall, J., Nimmerfeldt, G., Saar, E., Trumm, A., Vihalemm, P., Vihalemm, T. 2008. *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008*. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuminiistri Büroo. http://www.meis.ee/raamatukogu?book_id=196.

Vetik, R. 2015. Kokkuvõtte. Eesti arengumudel posts-2015. Vetik, R. (peatoim.) *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015*.

Vetik, R. 2019. National Identity as Interethnic (De)mobilization: A Relational Approach. *Ethnopolitics*, vol 18(4), 1–17.

Weber, M. 1994. *The Profession and Vocation of Politics*, Weber. *Political Writings*. Cambridge Texts in the History of Political Thought.

ÜRO arenguprogramm, 1997. *Muulaste integratsioon Eesti ühiskonda: sihiseadeid*.

10 2020. AASTA LÕIMUMISMONITOOINGU METOODIKA

Monitooringu põhieesmärk on analüüsida Eesti ühiskonna kohanemis- ja lõimumisprotsesse 2020. aasta seisuga, et parandada ja uuendada teadmisi nende protsesside edukusest ning kavandada nende toetamiseks tegevusi. Järjekorras kaheksas monitooring hõlmas kõigi Eesti elanike küsitlust ning eraldi tagasipöördujate ja uussisserändajate küsitlust.

1. Elanikeküsitlus

Sihtrühm

Uuringu sihtrühmas olid Eesti elanikud alates 15. eluaastast. Sihtrühm jagunes rahvuse järgi kaheks allrühmaks: 1) eestlased ning 2) teisest rahvusest püsielanikud ehk valdavalt venelased ja vene keelt kõnelevad inimesed (ukrainlased, valgevenelased jt).

Ankeet

Intervjuud tehti silmast silma meetodil tahvelarvuti abiga.

Valim

Valimi oodatav suurus oli 1400 vastajat ja küsitleti 1414 vastajat, kes olid juhuslikult valitud vähemalt 15-aastased Eesti elanikud. Valimi mudel koostati Statistikaameti rahvastikustatistika andmebaasi alusel, võttes arvesse inimeste sugu, vanust ja rahvust ning elukohapiirkonda. Valimi esinduslikkuse tagamine võimaldab laiendada uuringutulemused kogu samas vanuses rahvastikule. Vastajate valikul rakendati lähteaadressi meetodit. Juhuvaliku esimeses etapis leiti 127 valimipunkti üle Eesti ja teises etapis igas valimipunktis konkreetsed vastajad.

Valimipunktid olid valimi piirkondliku esinduslikkuse põhjal juhuslikult valitud aadressid (7134 aadressi), millest alates küsitaja alustas intervjuueerimist. Edasi liiguti kindla sammu alusel (nt iga viies korter või teine maja), et tagada valikusse sattunud elupaikade juhuslikkus.

Vastaja valikul rakendati nn noorema mehe reeglit, mille järgi esimesena palutakse intervjuud nooremalt kodus olevalt meesterahvalt, kes on vähemalt 15-aastane. Kui kodus mehi ei ole, eelistatakse nooremat naist.

Peale intervjuude tegemist saadeti juhuslikult valitud 10% küsitluspunktidesse kontrollkiri, milles kontrolliti intervjuu tegemise fakti, vastaja valiku reeglit jms. Reeglite vastu eksinud küsitajate töö tulemus eemaldati valimist.

Tabel 1. Elanikeküsitluse statistika

Kokku aadresse	7134
Kokku küsitletud inimesi	1414
Korduskülastusi	2141
Põhjused, miks küsitlust ei tehtud:	
Leibkonnas ei elanud sobivat vastajat (vähemalt 15 a, Eesti (venekeelne) elanik)	607
Kedagi polnud kodus	2492
Sihtrühma kuuluv inimene polnud kodus	26
Kontaktist keelduti	1282
Sihtrühma kuuluv inimene keeldus intervjuust	840
Eluasemeni ei olnud võimalik jõuda (majja pääseda, nt lukustatud aed) või ei olnud leibkonnale läheneda turvaline (ohtlik, nt loomad, vägivald)	225
Muu põhjus (sihtrühma kuuluv inimene polnud küsitluse ajal kättesaadav; keelebarjäär, st sihtrühma kuulunud inimene ei osanud ei eesti ega vene keelt; sihtrühma kuulunud inimene oli haige või kontaktivõimetu)	248

Ajakava

Küsitlus tehti 2020. aasta oktoobris ja novembris.

Kitsaskohad

Küsitlus tehti ajal, mil koroonaviirusega nakatunute arv üle Eesti kasvas järsult, ja seepärast muutus esmajoones küsitlusaja teisel poolel küsitletavatega kontakti saamine keeruliseks. Siiski tehti kõik intervjuud nii, nagu plaanitud ja nagu need tehti eelmistes monitooringutes, st silmast silma meetodil.

2. Tagasipöördujate küsitlus

Sihtrühm

Uuringu eesmärk oli iseloomustada tagasipöördujate kohanemist ja lõimumist võrreldes teiste Eesti elanikerühmadega. Tagasipöördujate sihtrühmaks loetakse üle kümne aasta väljaspool Eestit elanud inimesi, kellel on Eesti kodakondsus või välismaalase pass.

Ankeet

Tagasipöördujate läbilõikelise küsitlusuuringu isetäidetava valikvastustega küsimustiku koostamisel võeti aluseks Eesti ühiskonna lõimumise monitooringu (EIM 2020) elanikeküsitluse ankeet. Eesmärk oli koguda andmeid ühtlustatud monitooringuankeedi alusel, sest see võimaldab võrrelda monitooringu sihtrühmi parimal moel.

Küsitlusankeetid tõlgiti vene ja inglise keelde ning vastaja sai valida talle sobiva vastamiskeele.

Ankeet vormistati veebiankeedina ja küsitlus tehti küsitluskeskkonnas Alchemer.

Valim

Lihtsa läbilõikelise juhuvalimi alusena kasutati rahvastikuregistri väljavõtet. Sealsete andmete alusel defineeritud valimialus on vähemalt 15-aastased nii Eestis kui ka mujal sündinud inimesed, kellel on Eesti kodakondsus või Eesti välismaalase pass ning kes on registreerinud elukoha Eestis aastatel 2016–2020, kuid enne seda elanud üle kümne aasta väljaspool Eestit. Eesti kodakondsus pidi inimesel olema päringu tegemise hetkel ja kodakondsus saadud enne Eestisse (tagasi) tulemist.

Algvalimi suurus oli 4000 kontakti ja oodatav lõplik vastajate arv 400. Küsitlusele vastas 356 inimest.

Tabel 2. Tagasipöördujate küsitluse statistika

Rahvastikuregistrist pärit kontakte	2000
Kehtetuid aadresse	204
Korduvaid aadresse	56
Keeldus vastamast	44
Ei vastanud või ei kontakteerunud ka korduvate meeldetuletuste järel	1231
Avas küsimustiku, aga ei vastanud ühelegi küsimusele	21
Avas küsimustiku, aga jättis vastamise pooleli	132
Täitis küsimustiku lõpuni	356

Ajakava

Küsitlus tehti 2020. aasta detsembris ja 2021. aasta jaanuaris.

Kitsaskohad

Tagasipöördujate uuringu tegemisega oli seotud kaks kitsaskohta. Esiteks on rahvastikuregistris üsna palju ebatäpseid andmeid sihtrühma määramiseks. Eelkõige ei olnud täpne Eestisse elama asumisel registreeritud elukoht ja e-posti aadress (vajalikud veebiküsitluse jaoks). Eriomase sihtrühma küsitlemise valimi täpsust parandaksid rahvastikuregistri täpsemad andmed.

Teine kitsaskoht oli tagasipöördujate sihtrühma määramine. Siinses küsitluses lähtuti eeldusest, et Eestist kauem eemal viibinutel on suurema tõenäosusega ülejäänud rahvastikust erinev kohanemise ja lõimumise kogemus ning subjektiivsed hinnangud kohanemisele. Tagasipöördujate kohanemise eripära iseloomustamiseks võiks tulevikus sihtrühma laiendada Eestist eemal viibitud aja ja Eestisse naasmise aja järgi.

3. Uussisserändajate küsitlus

Sihtrühm

Sihtrühma kuulusid uussisserändajad ja teised väljaspool Eestit sündinud välismaalased, kes on Eestisse saabunud aastatel 2016–2020 ning seega Eestis viibinud kuni viis aastat, sh rahvusvahelise kaitse saajad, ning lisaks aastatel 2013–2015 Eestisse elama asunud välismaalased.

Ankeet

Uussisserändajate läbilõikelise küsitlusuuringu isetäidetava valikvastustega küsimustiku koostamisel võeti aluseks EIM 2020 elanikeküsitluse ankeet. Eesmärk oli koguda andmeid ühtlustatud monitooringuankeedi alusel, sest see võimaldab võrrelda monitooringu sihtrühmi parimal moel. Eestis elavate uussisserändajate hulgas korraldati küsitlus isetäidetava veebiküsitlusena küsitluskeskkonnas Alchemer. Kõikidele kontaktidele saadeti küsitluses osalemise kutse, mis oli koostatud inglise, vene ja eesti keeles. Vastajal oli võimalus valida talle sobiv küsimustiku täitmise keel. Igale vastajale saadetud veebilink oli unikaalne, mis välistas vastuse andmise ja küsitlusankeedi täitmise mitu korda. Vastuste arvu suurendamiseks oli vastajal võimalik edastada eraldi küsitluslink ka enda pereliikmetele (selliseid vastuseid oli u 3% vastanute arvust). Kontaktidele saadeti kaks korduskutset.

Valim

Uuringu valim saadi rahvastikuregistrist juhuvaliku teel. Rahvastikuregistri volitatud töötleja Siseministeeriumi infotehnoloogia- ja arenduskeskus (SMIT) väljastas 20 000 inimese e-posti aadressi. Need inimesed olid vähemalt 15-aastased ja saanud aastatel 2013–2020 esimest korda Eesti elamisloa (kolmandate riikide kodanikud) või registreerinud Eestis elamise õiguse (Euroopa Liidu kodanikud). Kui ühe inimese kohta oli registris mitu e-posti aadressi, siis väljastati kõige hilisema kuupäevaga aadress. Valimi moodustamise kriteeriumiks olid nende 15 000 inimese e-posti aadressid, kes on Eestisse saabunud aastatel 2016–2020 (põhivalim), ja lisaks nende 5000 inimese e-posti aadressid, kes on Eestisse saabunud aastatel 2013–2015 (lisavalim, et kontrollida uussisserändajate kohanemist ka pikema aja jooksul kui viimased viis aastat).

Küsimustiku täitis umbes 3900 vastajat. Saadud andmed puhastati, kuid sihtrühma eripära tõttu ei ole andmed kaalutud. Seepärast tuleb tulemusi tõlgendades silmas pidada,

et veebiküsitlusele vastavad sageli pigem aktiivsemad, arvutiteadlikumad ja nooremad inimesed. Siiski näitavad saadud tulemused, et ükski rühm (vanuse, soo, hariduse, rändeliigi vm alusel) ei ole andmetes ebaproportsionaalselt üle- või allaesindatud ning valim vastab üldjoontes kahe tingliku sihtrühma (Euroopa Liidu ja kolmandate riikide kodanikud) oletuslikele karakteristikutele (vt sihtrühmade profiilide kohta täpsemalt Kaldur & Asari, 2017¹).

Ajakava

Veebiküsitlus tehti 18. detsembrist 2020 kuni 25. jaanuarini 2021.

Kitsaskohad

Nagu tagasipöördujate kohta andmete kogumisel nii oli ka uussisserändajate valimi puhul ennekõike probleem rahvastikuregistri andmete kvaliteet.

Ligikaudu 1500 e-posti aadressi olid kehtetud ja seepärast tuli kiri tagasi. Ligikaudu 100 kontaktilt tuli automaatvastus, et selle e-posti aadressiga seotud inimene ei tööta või ei õpi enam selles organisatsioonis. Lisaks saadi ligikaudu 75 isiklikult kirjutatud vastust inimestelt, kes pidasid vajalikuks selgitada, et nad on a) Eestist mitu aastat tagasi lahkunud või b) Eestisse saabunud varem (1990. või 2000. aastail).

Need võimalikud kitsaskohad olid küsitluse eel teada, kuna varasematest sarnastest andmekogumistest on ilmnenud, et näiteks osa Euroopa Liidu kodanikest ei tühista pärast Eestist lahkumist siinset elukoharegistreeringut. Samuti võib pikaajalise elamisloa pikendanud inimene teatud juhul olla registri seisukohast uue elamisloa saaja (nt siis, kui elamisluba ei pikendata enne eelmise elamisloa kehtivuse lõppu). Teisisõnu tuleb tulevikus sarnase andmekogumise puhul selliste inimeste valimisse sattumist eeldada ning nendega kaasnevaid kirju ja reaktsioone arvestada juba uuringus osalemise kaaskirja koostades.

Peale andmekvaliteedi aspektide pöörduti uuringu tegijate poole mitmel korral küsimusega, kas ja kuidas on tagatud kogutud andmete kaitse, kas ja millise piirkonna serveris andmed asuvad, kellega neid jagatakse jmt. 2017. aasta andmekogumisel ei esitanud sama sihtrühma esindajad selliseid küsimusi kordagi, mis viitab nende kasvunud teadlikkusele andmekaitsest. Seepärast tuleb ka seda teemat edaspidi käsitleda juba küsitluse kaaskirjas.

1 Kaldur, K., Asari, E.-M. 2017. Esmase sisserände eristamine rändestatistikas: metoodikaleht. Siseministeerium. Ametkondlikuks kasutuseks.

EIM2020. 20 aastat lõimumisuuringuid Eestis

